

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Katedra literární kultury a slavistiky

**Židovská milenka polského krále Kazimíra III. Velikého:
Estera Małach a její zobrazení v polské literatuře 19. století**

Pohled na polskou židovskou obec v 19. století

Bc. Zuzana Kuželová

Diplomová práce

2021

Prohlášení

Čestně prohlašuji, že tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

V Mladoticích dne 15. 3. 2021

Zuzana Kuželová

Poděkování

Velice děkuji mé vedoucí práce, doktorce Gabriele M. Gańczarczyk, za odborné vedení práce, věcné připomínky, dobré rady, vstřícnost, ale především za trpělivost a pevné nervy.

Anotace

Předkládaná práce se zabývá způsobem, jakým v literatuře 19. století byla zobrazovaná postava Estery Małach, židovské milenky polského krále Kazimíra III. Velikého. Zároveň se bude jednat o náhled na polsko-židovskou tematiku v literatuře 19. století.

Klíčová slova

19. století, polsko-židovské vztahy, judaismus, polská literatura

Title

Jewish mistress of Polish King Casimir III The Great: Esther Małach and her depiction in Polish literature of the 19th century (A view of a Polish Jewish community in the 19th century)

Annotation

The presented work deals with the way in which the figure of Estera Małach, the Jewish mistress of the Polish King Casimir III The Great, was depicted in the literature of the 19th century. At the same time, it will be an insight into Polish-Jewish issues in 19th century literature.

Keywords

19th century, Polish-Jewish relations, Judaism, Polish literature

Obsah

ÚVOD	9
1. LEGENDA O ESTERCE. JEJÍ VZNIK A MOTIVY V HISTORII	11
1.1. První židovští osadníci a jejich práva.....	11
1.2. Kališský zákon	12
1.3. Jan Długosz	15
1.4. Rozvinutí Długoszovy verze	17
1.4.1. Biblický motiv	20
1.5. Místa spojená s postavou Estery	20
2. POLSKÉ ÚZEMÍ BĚHEM DLOUHÉHO 19. STOLETÍ	22
2.1. Polské území v letech 1795–1831	22
2.1.1. Dělení Polska.....	22
2.1.2. Naděje vložené do Napoleona.....	23
2.1.3. Společensko-politické a hospodářské změny v záborech.....	24
2.1.4. Situace před vypuknutím listopadového povstání.....	25
2.1.5. Listopadové povstání.....	26
2.2. Polské území v letech 1831–1914.....	28
2.2.1. Velká emigrace.....	28
2.2.2. Situace na polském území po úpadku listopadového povstání	30
2.2.3. Nepokoje roku 1846	30
2.2.4. Jaro národů	31
2.2.5. Předzvěsti povstání.....	32
2.2.6. Lednové povstání	33
2.2.7. Formování moderních politických stran.....	34
2.2.8. Revoluce roku 1905.....	35
2.2.9. Polské území před vypuknutím první světové války.....	36

2.3.	Židovská společnost v období záborů	37
2.3.1.	Pogromy	38
2.3.2.	Duchovní život	39
2.3.3.	Demografie	40
3.	POLSKO-ŽIDOVSKÁ TÉMATIKA V LITERÁRNÍCH SMĚRECH 19. STOLETÍ.....	41
3.1.	Hlavní tendence ve vývoji kultury	41
3.2.	Romantismus.....	42
3.2.1.	Židovská tematika v literatuře romantismu.....	44
3.3.	Pozitivismus	47
3.3.1.	Židovská tematika v literatuře pozitivismu	48
3.3.2.	Bolesław Prus	50
3.3.3.	Eliza Orzeszkowa	51
3.3.4.	Maria Konopnicka.....	53
3.4.	Mladé Polsko.....	55
3.4.1.	Židovská tematika v literatuře Mladého Polska.....	56
4.	ZOBRAZENÍ ESTERKY V POLSKÉ LITERATUŘE 19. STOLETÍ.....	58
4.1.	Alexander F. Bronikowski	58
4.1.1.	Kazimierz Wielki i Esterka (1828).....	59
4.2.	Feliks Bernatowicz.....	61
4.2.1.	Nałęcz. Romans z dziejów polskich (1828).....	61
4.3.	Jan Tadeusz Bułharyn	63
4.3.1.	Esterka (1828)	64
4.4.	Józef Ignacy Kraszewski.....	64
4.4.1.	Król chłopów (1881)	66
4.5.	Stanisław Kozłowski	70
4.5.1.	Esterka (1897)	70
4.6.	Kazimierz Gliński	71

4.6.1. Židé (1901).....	71
5. ZOBRAZENÍ ESTERKY V ŽIDOVSKÉ TVORBĚ.....	74
5.1. Starší židovské zmínky o Esterce.....	74
5.1.1. Cemach David (1592)	74
5.1.2. Šejres Jisroel (1743).....	75
5.1.3. Klemens Junosza a jeho Cud na kirkucie (1888).....	75
5.1.4. Di jidiše kenigin (1884).....	78
5.2. První nepřímé kontakty mezi židovskou a polskou literaturou.....	80
5.2.1. Nauka czytania po polsku dla młodzi wyznania starozakonnego	81
5.2.2. Dostrzegacz Nadwiślański	82
5.2.3. První polsko-židovský slovník	82
5.3. První stopy přímých kontaktů s polskou literaturou	84
6. POLSKO-ŽIDOVSKÉ PROPOJENÍ. ECHA NA PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ.....	86
6.1. Szalom Asz.....	86
6.1.1. Mešijexs tsajtn (Czasy Mesjasza, 1906).....	86
6.2. Icchok Lejb Perc	90
6.3. Józef Opatoszu	92
6.3.1. Alejn (1919)	92
6.4. Zusman Segalowicz	93
6.4.1. W Kazimierzu (1912).....	94
6.5. Samuel Jacob Imber	95
ZÁVĚR	98
Summary.....	100
Streszczenie	102
Obrazová dokumentace.....	104
Seznam pramenů a literatury	122
Prameny	122

Literatura.....	123
-----------------	-----

ÚVOD

Předkládaná práce se zabývá způsobem, jakým v literatuře 19. století byla zobrazovaná postava Estery Małach, židovské milenky polského krále Kazimíra III. Velikého. Zároveň se bude jednat o náhled na polsko-židovskou tematiku v literatuře 19. století a na polsko-židovské vztahy obecně.

Práce je rozdělena do šesti základních kapitol. V první části se věnuji původu a prvním zmínkám o legendě zobrazující vztah středověkého křesťanského krále Kazimíra III. Velikého a mladou dívkou židovského původu, Esterou Małach. Následně předestírám cestu a vývoj legendy až do 19. století, na které se v této práci soustředím. Právě proto pokládám za důležitou součást této práce kapitolu představující nám historicko-politický kontext daného období, které patří k nejrozmanitějšímu údobí polské historie a formování nejen polského národního vědomí. Není se tedy čemu divit, že politické dění se odráží i v literatuře daného období a do jisté míry ji i formuje.

Stanoveným cílem práce bylo zmapování a popsání polsko-židovských vztahů a jejich proměn na základě způsobu, jakým v dobové literatuře byla prezentována postava Esterky. Pomocí diachronního a synchronního přístupu se snažím komparovat pohledy na židovskou obec a postoje autorů vůči židovským spoluobčanům. Původně jsem zamýšlela věnovat se čistě jen polské literatuře věnující se židovské tematice. Při psaní této práce jsem však zjistila, že vynecháním židovského pohledu na legendu o Esterce, bychom se značně ochudili o tak odlišný náhled na tuto problematiku. Právě druhou část mé práce pokládám za stěžejní a vidím v ní přínos minimálně pro českého čtenáře.

Ráda bych podotkla, že na dané téma – zobrazení postavy Esterky v polské, popř. židovské tvorbě – v českém prostředí neexistuje literatura, která by se přímo danou problematikou zabývala. Můžeme nalézt jen několik polských publikací, které se věnují alespoň trochu tématu společného motivu literatury polské a židovské. Naštěstí publikací, zabývajících se polsko-židovskými vztahy na obecné rovině, existuje v polském prostředí několik. Absence českých materiálů má však jednu nespornou výhodu a to, že má práce může poskytnout snazší nahlédnutí do dané problematiky v českém prostředí.

Podstatnou tvorbou pro mé vlastní zasvěcení do problematiky se staly bezesporu práce, které napsala polská historička Alina Cała (*1953). Jedná se o významnou polskou historičku, doktorku humanitních věd a výzkumnice Židovského historického ústavu. Zabývá se dějinami polsko-židovských vztahů v devatenáctém a dvacátém století, včetně dějin antisemitismu, národních stereotypů, ideologických hnutí mezi Židy. V díle *Asymilacja*

Żydów w Królestwie Polskim (1864-1897): postawy. Konflikty. Stereotypy z roku 1989 pojednává o různých cestách asimilace, kterými prošli polští Židé na konci 19. století. Její práce *Wizerunek Żyda w polskiej kulturze ludowej*, publikovaná poprvé v roce 1987, vycházela z etnografického terénního výzkumu. A v díle *Żyd – wróg odwieczny? Antysemityzm w Polsce i jego źródła* předložila tezi, že rozhodující roli při vštěpování moderního antisemitismu ve venkovského prostředí hrála inteligence. Tyto její práce byly pro mě značně přínosné. Čerpala jsem samozřejmě i z řady jiných děl, která jsou uvedena níže v seznamu použité literatury.

1. LEGENDA O ESTERCE. JEJÍ VZNIK A MOTIVY V HISTORII

1.1. První židovští osadníci a jejich práva

První Židé se na polském území začali objevovat v 10. století. Jednalo se především o kupce a obchodníky se slovanskými otroky, které dodávali do západní Evropy a arabských zemí. Tito obchodníci byli též zvaní jako *radanité*¹. Jedním z těchto obchodníků byl i sefardský kupec Ibrahím Ibn Jákúb (912/913–966), od něhož máme popis střední Evropy a také vůbec první opis oblasti obývané Polany pod vládou Měška I. (922/945–992)², zaznamenaný ve zprávě z cesty v letech 965–966.

V 11. století se začínají Židé také usídlit na polských územích. Zmiňuje se o nich v kronice *Sefer ha-Dinim* rabín Jehuda ha-Kohen z Mohuče, kde žil v letech 1028–1070. Další zmínku můžeme také nalézt v *Kronice (Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum, vznik přibližně mezi lety 1113–1116)* Galla Anonima.³

Ve 12. století se začínají usazovat židovští osadníci také na Slezsku, kam se přesunuli po sériích pogromů během křížových výprav. Dochází k vybudování stálých židovských osad – Tyniec Mały, Bolesławiec, Sokolniki apod. Postupně se přesunuli dále na sever do Velkopolska, kde dále zakládali své osady. Svědčí o tom kupříkladu názvy obcí v blízkosti Hnězdna Żydowo (1205) a stejnojmenné obce Żydowo (1213) blízko města Kalisz. Nedlouho poté, v roce 1237, založili dokonce náboženskou obec w Płocku v dnešním Mazovském vojvodství.⁴

Díky svým obchodnickým a finančním znalostem se Židé mnohdy dostali na šlechtické dvory. Spravovali například mincovny na dvoře Kazimíra II. Spravedlivého (1138–1194) či Měška III. Starého (1126/1127–1202). Dokladem toho jsou malé mince ražené roku 1181 (za vlády velkopolského knížete Měška III. Starého), které byly nalezeny poblíž Włocławku. Mince na sobě mají hebrejské i polské nápisy.

¹ Radanité byli obchodníci, již vystupovali jako prostředníci mezi Evropou, tedy pohanským a křesťanským světem, a muslimskými oblastmi. Jejich trasa vedla z Buchary, po pobřeží Kaspického moře, přes Itil, Kyjev, Prahu a dál přes Slezsko do Německa, Francie a až do muslimských oblastí Pyrenejského poloostrova. Etymologie označení *Radanité* není zcela jasná. Objevuje se více verzí, např. z perského *rāhdān* „znající cestu“ či odvozením od názvu řeky Rhôna.

² Měšek I. (Mieszko I, 922/945–25. 5. 992) byl nejstarším historicky doloženým polským knížetem z rodu Piastovců.

³ BORZYMIŃSKA, Zofia. *Studia z dziejów Żydów w Polsce*, tom pierwszy. Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny, 1995, s. 209. ISBN 83-85888-79-9, s. 14–26.

⁴ BAŁABAN, Majer. *Kiedy i skąd przybyli Żydzi do Polski: wykład habilitacyjny na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warszawskiego, wygłoszony dnia 5 czerwca 1928 roku*. Warszawa: Menora, 1931, s. 21. S. 10–17.

Velké změny pro polské Židy přinesly mongolské invaze v polovině 13. století, které poničily značnou část polských zemí. Na obnovu poničených měst byli povoláni osadníci ze zahraničí, především z německých oblastí. Ti poté zakládali města podle německého práva⁵. Značnou část přicházejících tvořila měšťanstvo z řemeslných cechů. Do cechů ale židovské obyvatelstvo náležet nemohlo. Navíc nově příchozí nebyli celkově příliš tolerantní vůči Židům, což vedlo ke konfliktům mezi křesťanskými měšťany a židovskými obyvateli měst.⁶

1.2. Kališský zákon

Židům, kteří byli vytlačováni z řemesel, se dostalo ochrany od panovníka roku 1264. Kališský zákon (Statut kaliski) byl právní akt udělený Židům velkopolským knížetem Boleslavem Pobožným (1224/1227–1279) dne 16. srpna 1264 v městě Kalisz. Stal se základem pro vybudování částečně autonomní židovské komunity na polské území. Zaručoval Židům existenci židovských soudů, poskytoval Židům také osobní svobodu a bezpečnost, svobodu náboženského vyznání, cestování i obchodu.⁷ Zákon obsahuje 36 bodů:

„1. V případě sporu proti Židovi nemůže křesťan svědčit proti němu samotnému, ale společně s jiným Židem.

2. Když křesťan žaluje Žida za zástavu a Žid tvrdí, že žádnou nepřijal, bude Žid pod přísahou propuštěn.

3. Když křesťan tvrdí, že na zástavu od Žida dostal méně peněz, než nyní Žid požaduje, musí Žid předložit důkazy.

4. Když Žid bez svědků tvrdí, že si křesťan půjčil zástavu, křesťan to musí odpřísáhnout.

5. Kromě věcí církevních a potřísněných krví mohou Židé brát jako zástavu všechno.

6. A pokud byla zástava ukradena a Žid přísahá, že o krádeži nevěděl, křesťan mu dluží kapitál zástavy s úroky.

⁵ Německé právo (magdeburské – severoněmecké, norimberské – jihoněmecké) bylo typem městského práva, kde byl pro města z okruhu magdeburského nevyšší autoritou magdeburský městský soud a právo vycházelo z právní knihy Saské zrcadlo. Obdobně pro města z okruhu norimberského norimberský městský soud. Norimberské právo však vycházelo z právní knihy Švábské zrcadlo.

⁶ BORZYMIŃSKA, Zofia. *Studia z dziejów Żydów...*, cit. d., s. 14–26.

⁷ SIERADZKI, Józef. Bolesława Pobożnego statut kaliski z 1264 dla Żydów. In GIEYSZTOR, Aleksander (ed.). *Osiemnaście wieków Kalisza: studia i materiały do dziejów miasta Kalisza i regionu kaliskiego. Tom 1*. Kalisz: Wydawnictwo Poznańskie, 1960, s. 133–142.

7. *Když je u Žida ztracena zástava křesťana ohněm nebo krádeží, bude Žid z přísahy splacení křesťanu osvobozen.*
8. *Židé ve svých sporech (tzn. mezi sebou) jsou vyloučeni z obecních soudů; zůstanou v péči krále nebo vojvody.*
9. *Za zranění Žida spravedlivý trest a náklady na léčbu.*
10. *Za zabití Žida spravedlivý trest a konfiskace majetku.*
11. *Za udeření Žida běžný trest v zemi.*
12. *Židé neplatí větší cla než obyvatelé města.*
13. *Neplatí za převoz mrtvých.*
14. *Křesťan, který poničí hřbitov, kromě běžného trestu ztratí i svůj majetek.*
15. *Házející kameny na židovskou školu dá vojvodovi dvě libry pepře.*
16. *Když Žid předloží svému soudci trest, zvaný „wandel“, zaplatí mu libru pepře.*
17. *Když je Žid jednou nebo dvakrát předvolán ke svému soudci a nedostaví se, zaplatí běžnou pokutu a pokud se nedostaví potřetí, zaplatí vyšší pokutu.*
18. *Pokud Žid zraní Žida, zaplatí běžnou pokutu.*
19. *Přísaha na deset přikázání by neměla být vyžadována na Židovi, jen pokud hodnota odhadu překročí 50 hřiven stříbra, na menší věci přísahá před školou.*
20. *Pokud neexistují důkazy o tom, kdo zabil Žida, poskytneme Židům právní ochranu proti podezřelým.*
21. *Za znásilnění Žida bude křesťan potrestán podle zemského práva.*
22. *Židovský soudce nepředloží u soudu žádný případ, jestliže k tomu nebude přiměřených stížností strany.*
23. *Když si křesťan vezme zástavu danou Židovi a nezaplatí úrok do měsíce, zvyšuje se procento úroku.*
24. *Nikdo nemá být u Žida ubytován.*
25. *Židům je zakázáno půjčovat peníze na nemovitý majetek.*
26. *Únos židovského dítěte bude bráno jako krádež.*
27. *Pokud zůstane u Žida zástava rok i den, stane se jeho majetkem.*
28. *Ve dne židovského svátku nemohou být Židé nuceni k vracení zástav.*
29. *Kdo jim násilně odejme zástavu, bude potrestán.*
30. *Židé nesmí být obviňováni z používání křesťanské krve.*
31. *Přestupky Židů mají být souzeny v jejich školách.*
32. *Žid může požadovat splacení dluhu s náležitým úrokem v takových mincích, v jakých je i půjčoval.*

33. Židé mohou brát koně jako zástavu pouze během dne.

34. Mincmistr nesmí zadržovat Židy pod záminkou, že padělají peníze.

35. V případě nočního napadení jsou sousedi povinni Židovi pomoci pod trestem 30 šilinků.

36. Židé smějí nakupovat všechno zboží, dotýkat se chleba i jiného jídla.“⁸

Roku 1334 král Kazimír III. Veliký (1310–1370)⁹ kališský zákon potvrdil (později ho také potvrdil král Kazimír IV. Jagelonský roku 1453 a král Zikmund I. Starý roku 1539).

⁸ Instytut Allerhanda. *Wielka karta swobód żydowskich - Statut kaliski*. [cit. 2020-09-10].

URL: <<http://statutkaliski.allerhand.pl/statut-kaliski/>>.

Jedná se o polskou verzi Kališského zákona od grafika a ilustrátora Artura Szyka (1894–1951). V letech 1926–1928 na 45 stranách vytvořil bohaté grafické zobrazení zákona. Jednalo se o reakci Szyka na činnost maršálka Józefa Piłsudského (1867–1935). Szyk se, podobně jako jiní zahraniční Židé, radoval z Piłsudského navrácení k moci. Oslavil to tímto velkolepým chvalozpěvem a vzpomínkou na židovské dějiny na polském území, slavnou kartou tolerance a humanismu vůči Židům, která sahá až do hlubokého středověku. Jednotlivé strany ozdobil iluminacemi a popisy v hebrejštině, latině, polštině, francouzštině, italštině, španělštině, němčině i jidiš. Viz obr. č. 1 v obrazové dokumentaci.

Vlastní překlad z:

„1. Kiedy jest sprawa przeciwko żydowi, nie może przeciw niemu świadczyć chrześcijanin sam, lecz razem z innym żydem. / 2. Kiedy chrześcijanin pozywa na żyda o zastaw, żyd zaś utrzymuje, że żadnego nie wziął, wtedy żyd przysięgą się uwolni. / 3. Kiedy chrześcijanin utrzymuje, że na zastaw od żyda mniej pieniędzy otrzymał, aniżeli żyd teraz żąda, żyd przysięgą dowód złoży. / 4. Kiedy żyd, nie mając świadków, utrzymuje, że chrześcijanin zastaw wypożyczył chrześcijanin się odprzysięże. / 5. Prócz rzeczy kościelnych i krwią zabarwionych wolno żydom wszystko brać w zastaw. / 6. A gdyby zastaw jaki był kradziony, żyd się odprzysięże, że o kradzieży nie wiedział, a chrześcijanin winien mu kapitał na zastaw ten wypożyczony z procentem zapłacić. / 7. Kiedy zastaw chrześcijanina przez ogień lub kradzież u żyda zginie, żyd od nalegającego chrześcijanina przysięgą się uwolni. / 8. Żydzi w sporach swoich (tj. między sobą) wyłączeni są spod sądów miejskich; zostają pod opieką króla lub wojewody. / 9. Za zranienie żyda, słuszną karą i koszta kuracji. / 10. Za zabicie żyda słuszną karą i konfiskata majątku. / 11. Za uderzenie żyda kara zwyczajna w kraju. / 12. Żydzi cel większych od mieszczan nie płacą. / 13. Od przewożonych zmarłych nic nie płacą. / 14. Chrześcijanin niszczący cmentarz oprócz kary zwyczajnej majątek traci. / 15. Rzucający kamieniem na szkołę żydowską odda wojewodzie dwa funty pieprzu. / 16. Gdy żyd u swojego sędziego ulegnie karze, która się wandel nazywa, zapłaci mu funt pieprzu. (Wandel: wina pieniężna). / 17. Gdy żyd raz i drugi od swego sędziego zapozwany, nie stawia się, zapłaci karę zwyczajną, gdy się trzeci raz nie stawia zapłaci karę stosunkowo wyższą. / 18. Za zranienie żyda, żyd płaci karę zwyczajną. / 19. Przysięga na dziesięć przykazań nie powinna być żydowi naznaczoną, tylko o wartość przechodzącą szacunek 50 grzywien srebra, a w mniejszych rzeczach przed szkołą przysięgać będzie. / 20. Gdyby dowodów nie było, kto zabił żyda my żydom damy przeciw podejrzanym prawną opiekę. / 21. Za gwałt na żydzie wyrządzony, chrześcijanin będzie karany podług prawa ziemskiego. / 22. Sędzia żydowski żadnej sprawy przed sąd nie wytoczy, jeżeli do tego przez skargę strony spowodowany nie będzie. / 23. Gdy chrześcijanin odbierze dany żydowi zastaw, a procentu nie zapłaci w ciągu miesiąca, przybywa procent od procentu. / 24. U żyda nikt na kwaterze być nie ma. / 25. Nie wolno jest żydom wypożyczać pieniądze na dobra nieruchomości. / 26. Odwodzenie dziecka żydowskiego, jako kradzież uważane będzie. / 27. Zastaw gdy rok i dzień u żyda pozostaje, staje się jego własnością. / 28. W dniu świąt swoich, żydzi nie mogą być przymuszani do oddawania zastawu. / 29. Zastawy od nich gwałtem biorący ściągają na siebie karę. / 30. Nie wolno żydów oskarżać o używanie krwi chrześcijańskiej. / 31. Występki żydów w ich szkołach sądzone być mają. / 32. W jakiej monecie żyd pożyczał, w takiej żądać może oddania długu z należnym procentem. / 33. Konie żydzi w zastaw tylko we dnie brać mogą. / 34. Mincarzom nie wolno chwytać żydów pod pretekstem, że fałszują pieniądze. / 35. W gwałcie nocnym sąsiedzi żydowi pomoci dać winni pod karą 30 szelągów. / 36. Wolno jest żydom wszystkie towary kupować, chleba i innych żywności dotykać się.”

⁹ Kazimír III. Veliký (1310–1370) byl posledním polským králem z rodu Piastovců. Za jeho vlády došlo k značnému rozkvětu země. Říká se, že našel Polsko dřevěné a zanechal ho zděné (*Zastal Polskę*

O třicet let později, tedy roku 1364 jej dokonce rozšířil na celé Polské království.¹⁰ Roku 1368 jmenoval svého židovského bankéře Lewku (†1395) županem krakovské župy. Nebyl to však jediný Žid, který měl na krále Kazimíra III. Velikého vliv. Jeho vláda byla k Židům přátelská a je považována za období židovské prosperity.¹¹ K rozšíření tohoto názoru přispěla legenda o Esterce, židovské milence krále Kazimíra III. Velikého.

1.3. Jan Długosz

Autorem první zmínky o vztahu Kazimíra III. Velikého s Židovkou Esterou Małach¹² byl kronikář Jan Długosz (1415–1480)¹³. O domnělém poměru píše ve své latinsky psané kronice *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae* (Roczniki czyli kroniki słynnego Królestwa Polskiego) z let 1455–1480. Dříve uvedená ustanovení z Kališského zákona a jeho potvrzení a rozšíření přes krále Kazimíra III. Velikého podle kronikáře vedla k oddělení křesťanů od Židů. Postupně tak došlo k vstřípení přesvědčení do vědomí lidí, kteří se i doposud s Židy stýkali, že se tito lidé snaží o jejich smrt. A tak se objevil jeden ze zdrojů antisemitismu poháněného církví, oddělující Židy od zbytku společnosti pomocí zdí a plotů. Duchovenstvo, podle svého názoru, zde hrálo roli obránce a zastávce utlačovaných křesťanů, zatímco vládcí si vytvořili velmi úzké vztahy s Židy.¹⁴ Jan Długosz, sám rovněž duchovní, tento názor také zastával. Zdá se tedy docela pravděpodobné, že ve svém příběhu představil postavu krásné Eserky, aby poukázal, že královský čin nebyl diktován racionálními motivy, ale podněty a intrikami jeho konkubíny, kterou si kronikář mohl domyslet. Długosz v *Annales* napsal, že král Kazimír III. Veliký:

drewnianą a zostawił murowaną). Zasloužil se také o potvrzení a rozšíření kališského zákona, což poté grafik Artur Szyk vyobrazil v jeho ilustrované verzi z let 1926–1928. Viz obr. č. 2 v obrazové dokumentaci.

Po tomto polském králi je pojmenována i historická čtvrť Krakova – Kazimierz. Po mnoho staletí byl Kazimierz místem soužití a vzájemného pronikání židovských a křesťanských kultur. V současné době je to jedna z nejdůležitějších turistických atrakcí Krakova, je to také jedno z center kulturního života města.

¹⁰ Polské království za vlády Kazimíra III. Velikého, viz obr. č. 3 v obrazové dokumentaci.

¹¹ JASIENICA, Paweł. *Polska Piastów*. Warszawa: Prószyński i S-ka, 2007, s. 408. ISBN 9788374694797, s. 346.

¹² Obr. č. 4 – *Kazimierz III i Esterka* (1850) od Aleksandera Lessera (1814–1884).

¹³ Jan Długosz (1415–1480), viz obr. č. 5, byl významným polským historikem, kronikářem, geografem, heraldikem, diplomatem i duchovním. Byl také vychovatelem synů Kazimíra IV. Jagellonského. Mezi jeho nejvýznamnější literární počiny patří latinsky psaná kronika *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae* (Roczniki czyli kroniki słynnego Królestwa Polskiego) z let 1455–1480. Kronika je rozdělena do 12 knih a celkově zahrnuje období až do smrti Jana Długosze, tedy až do roku 1480.

¹⁴ CAŁA, Alina. *Żyd – wróg odwieczny? Antysemityzm w Polsce i jego źródła*. Warszawa: Nisza, 2012, s. 868. ISBN 978-83-627-9508-6, s. 30–31.

„Pořídil si konkubínu Esteru, ženu židovského původu, pro její výjimečnou krásu. [...] Rovněž na žádost výše zmíněné konkubíny Estery přiznal královským dokumentem všem Židům žijícím v Polském království mimořádná privilegia a svobody (existovalo podezření, že tento dokument byl jistými lidmi padělán), což vážně uráželo Boží majestát.“¹⁵

Práva a výsady, které Židé obdrželi, vzbudili u křesťanského obyvatelstva neochotu nejen vůči Židům, ale také vůči panovníkovi, čímž se vytvořil další mýtus, že Židé jsou ze strany úřadů upřednostňováni a těší se zvláštní laskavosti.¹⁶

Mimo to, je tento nemanželský vztah kronikářem Janem Długoszem datován přibližně na období králova manželství s Adélou Hesenskou (1324–1371)¹⁷, ne však dříve, než po ukončení vztahu s jeho českou milenkou a pozdější manželkou Kristýnou z Rokycan (1330–1365)¹⁸. O vztahu krále Kazimíra s Židovkou Esterou Małach a jejich potomcích se kronikář zmiňuje u roku 1356:

„Král Kazimír ... na její místo znovu vzal Židovku, neobvykle krásnou ženu jménem Estera, jako svou milenkou, se kterou zplodil dva syny: Niemierza a Pelka [...] Jeden z královských synů narozených Židovce, Pelka, opustil svět předčasně, běžnou smrtí; druhý, Niemierza, který po Kazimírově smrti sloužil u litevského knížete Władysława a poté polského krále, byl zabit ve sporu mezi měšťany v Koprzywnici, protože po nich vymáhal vůz. A také

¹⁵ KOZŁOWSKA-BUDKOWA, Zofia (red.). *Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae: Liber 9*. Warszawa: Państwowe Wydaw. Naukowe, 1978, s. 507. S. 284–285.

Vlastní překlad z latinského originálu s pomocí polských poznámek pod čarou:

„*Judaici generis feminam Hester nomine propter forme eleganciam in concubinam ascivit. (...) Ad preces quoque prefate Hester Iudee et concubine exorbitantes prerogativeas et libertates per literas regias singulis Iudeis in Regno Polonie habitantibus, que falso scripte ab aliquibus insimulabantur, et quibus Divina Maiestas contumeliatur et offenditur, concessit.*”

¹⁶ GRODECKI, Roman. *Polska piastowska*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1969, s. 785. S. 626.

¹⁷ ŚLIWIŃSKI, Józef. *Kazimierz Wielki. Kobiety a polityka*. Olsztyn: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie, 1994, s. 159. ISBN 8390085119, s. 46–59.

Adéla Hesenská (1324–1371), viz obr. č. 6, byla druhou manželkou Kazimíra III. Velikého. Sňatek byl uzavřen roku 1341. Manželství s Kazimírem (o 14 let starším) nebylo šťastné a Adéla mu neprodila jediného potomka. Kazimír se od roku 1354 snažil o anulaci manželství. Roku 1356 pojal za manželku svou tehdejší milenkou Kristýnu z Rokycan, čímž se dopustil bigamie. Adéla se poté vrátila do Hesenska. V roce 1365 se Kazimír oženil s Hedvikou Zaháňskou. Přesto zůstávala jeho zákonnou manželkou Adéla Hesenská až do své smrti roku 1371.

¹⁸ Tamtéž, s. 62–75.

Kristýna z Rokycan (1330–1365) byla vdovou po pražském měšťanovi Mikulášovi z Rokycan, po kterém zdědila nemalý majetek. Roku 1356 poznala polského krále Kazimíra III. Velikého při jeho návštěvě Prahy. Navázali spolu vztah. Krátce poté následovalo zasnoubení (téhož roku, pravděpodobně ještě v Praze) a uzavření morganatického manželství v Krakově. Jak bylo již výše zmíněno, dopustil se tím tak Kazimír bigamie. Král vypudil Adélu Hesenskou ze země a do Krakova se za ním přistěhovala Kristýna. Manželství nemělo dlouhého trvání, nedlouho po svatbě měli manželé žít odděleně. Podle kronikáře Jana Długosze za to mohlo Kristýnino odhalení Kazimírových skrytých vad.

*bylo hanebným činem, že dcerám narozeným této židovce Ester bylo dovoleno, jak lidé říkají, konvertovat na židovskou víru.*¹⁹

Dataci podle Jana Długosze však nemůžeme brát jako přesnou. Zdá se, že nebyl dostatečně dobře informován na téma partnerek polského krále Kazimíra III. Velikého. Usuzovat tak lze z jeho chybného data smrti Adély Hesenské, kterou datoval na rok 1357, přestože pravděpodobně žila až do roku 1371. Dále pak sňatek s Hedvikou Zaháňskou²⁰ opatřil datem 1357, odbyl se však až 25. února roku 1365. A tak i jeho datace poměru Kazimíra s Esterkou budí pochybnosti. Králův vztah s Kristýnou z Rokycan se rozvinul v roce 1356 a trval několik let. Podle zmínek kronikáře Jana Długosze by pak tedy musel následující vztah krále Kazimíra s Esterou připadat zhruba na 60. léta 14. století. Avšak podle testamentu Kazimíra III. Velikého z třetího listopadu roku 1370 byl už jeho nemanželský syn Niemierza dospělý.²¹ Pokud tedy Niemierzovou matkou měla být Židovka Estera Małach, lze spíše usuzovat, že jejich poměr probíhal zhruba na přelomu 40. a 50. let 14. století, ještě před Kazimírovým vztahem s Kristýnou z Rokycan.

1.4. Rozvinutí Długoszovy verze

Legenda o milostném vztahu krále Kazimíra III. Velikého s Esterou byla již od svého počátku spojována s mnoha vnějšími okolnostmi. Kronikář Jan Długosz odůvodňoval Kazimírovu náklonost k židovskému obyvatelstvu právě jeho vztahem s Esterkou. Pod vlivem Estery měl král Kazimír rozšířit privilegia Židů, které jim předtím dal Boleslav Pobožný. Do negativního světla tak postavil králova polická rozhodnutí, jež byla podle Długosze vynášena z králova lože. Bez ohledu na historický podklad či pravdivost, zda měl králův vztah opravdu nějakou souvislost s jeho politickými kroky, stala se legenda o křesťanském

¹⁹ HALKOWSKI, Henryk. *Żydowski Kraków. Legendy i ludzie*. Kraków, Budapeszt: Wydawnictwo Austeria, 2011, s. 384. ISBN 9788389129901, s. 22.

Vlastní překlad z:

„Król Kazimierz... w jej miejsce wziął znowu Żydówkę imieniem Estera, ślicznej urody niewiastę, za nałożnicę, z którą spłodził dwóch synów: Niemierzę i Pelkę [...] Jeden zaś z owych synów królewskich z Żydówki urodzonych, Pelka, zszedł ze świata za wcześnie, śmiercią zwyczajną; drugi, Niemierza, który po śmierci Kazimierza sprawował służbę u Władysława, księcia litewskiego, a potem króla polskiego, w zatargu wszczętym w Koprzywnicy pomiędzy mieszczanami z powodu wyciskania na nich podwód, zabity został. I to sromotnym także było postępkim, że córkom zrodzonym z onej Żydówki Estery pozwolono, jak ludzie powiadają, przejść na wiarę żydowską.“

²⁰ Hedvika Zaháňská (1340/1350–1390) byla čtvrtou ženou polského krále Kazimíra III. Velikého. Z jejich svazku vzešly tři dcery. Po Kazimírově smrti se Hedvika provdala za lehnického knížete Ruprechta I.

²¹ WYROZUMSKI, Jerzy. *Kazimierz Wielki*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986, s. 290. ISBN 83-04-01041-0, s. 217.

králi a jeho židovské milované jistým kulturním fenoménem. Na pozadí stále se měnících polsko-židovských vztahů v průběhu staletí budila rozličné reakce.

Długoszovu verzi legendy mnohdy využívala literatura antisemitská. Polská antižidovská literatura odsuzovala přidělování privilegií Židům pod vlivem královy milenky, ale také narážela na králův vztah k jiným stavům – duchovenstvu a šlechtě. Tento názor, který tu byl už v dobách Długoszových, vykrytalizoval v 16. století. V podobně laděném duchu psal i kněz Przeclaw Mojecki²². V díle *Żydowskie okrucieństwa* (1589, Krakov) se Mojecki vyjadřoval se značnou nelibostí o králi Kazimírovi III. Velikém:

„Z kronik víme, že náš polský Asverus²³, Kazimír Veliký, vzal na místo své vlastní manželky, zrazené Adély, Židovku Esteru, zplodil s ní syny Niemiera a Pelku a také dcery, které Esteře hrůzně dovolil vychovávat v židovské víře, stejně mírnými slovy nechal naříditi ta ohavná práva, pod jménem již dávno mrtvého knížete Boleslava, kvůli Židům.“²⁴

Podobné předsudky a záštiplné poznámky se objevovaly i v literárních dílech následujících století. Podobně jako kněz Przeclaw Mojecki, se autoři odvolávali na kronikáře Jana Długosze, případně na Mojeckého.

Dílo *Satyry* (1650)²⁵ z pera polského politika a básníka Krzysztofa Opalińskiego (1609–1655)²⁶ popisuje situaci polských měst a obviňuje židovské příslušníky polské

²² Przeclaw Mojecki byl polským katolickým knězem. Neznáme jeho datum narození, ani úmrtí. Podle jeho literární tvorby však můžeme předpokládat, že žil zhruba v druhé polovině 16. století a i na počátku 17. století. Zabýval se překladem z latiny, kupříkladu i tvorbou kronikáře Jana Długosze.

²³ *Bible česká. Díl prvý: Knihy starého zákona. Svazek II: Ester – Kniha Sirachovcova*. Praha: nákl. „Dědictví sv. Jana Nepomuckého“, 1921, s. 832.

Asverus, neboli Perský král Achašveroš ze starozákonní knihy Ester. Opilý král, jenž nechal svou ženu zbavit trůnu a nahradil ji překrásnou Židovkou Ester, adoptivní dcerou Mordechaje. Díky přímluvě Estery u krále mělo dojít k zachránění Židů před pogromem.

²⁴ BARTOSZEWICZ, Kazimierz. *Antysemityzm w literaturze polskiej XV-XVII w.* Warszawa: Gebethner i Wolff, 1914, s. 143. S. 44.

Vlastní překlad z:

„Wiemy z kronik, że Asswerus nasz polski, Kazimierz Wielki, na miejsce własnej żony, wzgardzonej Adlajdy, Żydówkę Hester wziąwszy, splodził z nią syny Niemierę i Pelkę, także i córki, które jako za perswazją Hester po żydowsku wychować dozwolił, tak za tejże łagodnymi słowy tę szkaradę prawa, pod imieniem księżęcia Bolesława dawno przedtem zmarłego kwoli Żydom uknować kazal.“

²⁵ *Satyry*, neboli „*Satyry sive Icon animorum, albo przestrogi do naprawy rządu y obyczajów w Polsce należące, na pięć xiąg rozdzielone. Roku Pańskiego 1650*“, dílo poprvé publikováno v Lesně v roce 1650 a později znovu vydáno roku 1840 v Poznani, 1953 ve Vratislavi a roku 2004 v Krakově.

Opaliński se v *Satyrách* se zabýval sociálními a morálními otázkami. Dílo bylo inspirováno starodávnými pracemi (senecký stoicismus, díla Horatia, Persia a Juvenalia) a současným katolicismem.

²⁶ Krzysztof Opaliński (1609–1655), viz obr. č. 7, byl spolu se svým mladším bratrem Łukaszem jedním z nejvýznamnějších a nejvlivnějších polských politiků za vlády Vladislava IV. a Jana Kazimíra. Během švédské invaze jako vojvoda poznaňský podepsal v roce 1655 akt kapitulace Velkopolska švédskému králi a po jeho smrti byl označen za zrádce. Jako spisovatel se proslavil především dílem *Satyry*. Opaliński studoval mimo jiné v Louvainu, Orleansu a Padově, byl mecenášem a znalcem umění, uměl několik

společnosti, které nazývá tento autor „moly“, taktéž jim přisuzuje roli původce hospodářského úpadku svými podvody a nespravedlivou finanční nadvládou. Podle mínění Krzysztofa Opalińskiego kořenila tato nepřízeň z privilegií přiznaných Židům za krále Kazimíra III. – velkého titulem, ale jako člověka malého. Stejně jako Długosz a Mojecki zastával Opaliński přesvědčení, že jeho rozhodnutími stála králova náklonost k židovské milence Esterě Małach:

*„Zhola nic po těch molech v křesťanských městech
Zvláště za těmi, které mají, svobodami
Od Kazimíra quondam,²⁷ Velkého titulem
Malého ve skutečnosti, udělené, které jim
Esterka, rodička královská, národu
Židovského, získala u téhož krále,
Dva syny mu rodíc, Niemira i Pelku.“²⁸*

Taková nařčení můžeme nalézt rovněž v knize *Matka świętych – Polska* (Matka svatých – Polsko)²⁹ kněze Floriana Jaroszewicze (1694–1771)³⁰. Oproti Opalińskému se tolik nevěnoval hospodářství, ale kladl spíše důraz na spory krále Kazimíra Velkého s duchovenstvem. Dochází však ke stejnému závěru. Objasňuje klatbu³¹ vydanou na krále církví, právě jako důsledek jeho vztahu.

jazyků a věnoval se především poezii. Autor *Satyr* použil elegantní a živou polštinu, nevyhýbal se hovorovým výrazům a výpůjčkám z jiných jazyků, zejména latiny. Tímto způsobem odkazoval na bohatství římské a novolatinské literatury, zejména na novogotická témata, která jsou v ní tak silně přítomna. Autor se díval na stav státu a společnosti. Jeho shrnutí provázela zlomyslná, někdy až drastická hodnocení.

²⁷ Latinsky: *kdysi / někdy / jednou*.

²⁸ OPALINSKI, Krzysztof. *Satyr*. Wrocław: Zakład im. Ossolińskich, 1953, s. 320. S. 241–242.

Vlastní překlad z:

„Zgoła nic po tych molach w chrześcijańskich miastach / Zwłaszcza za tymi, jakie mają, wolnościami / Od Kazimierza quondam, Wielkiego tytułem / Małego w samej rzeczy, nadane, które im / Esterka, położnica królewska, narodu / Żydowskiego, zjednała u tegoż to króla, / Dwóch mu synów zrodziwszy, Niemirę i Pelkę.“

²⁹ Celým názvem *Matka Świętych Polska albo żywoty świętych, błogosławionych, wielebnych, świątobliwych, pobożnych Polaków i Polek. Wszelkiego stanu i kondycji każdego wieku od zakrzewionej w Polsce chrześcijańskiej wiary osobliwą życia doskonałością słynących. Z różnych autorów i pism tak polskich jako i cudzoziemskich zebrane i spisane... Dla zbudowania żyjących i potomnych, dla pociechy duchownej swoich krewnych*. Kniha byla poprvé vydána roku 1767 v Krakově. Florian Jaroszewicz zde sepsal 399 životů svatých, požehnaných, ctihodných a zbožných Poláků a Polek. Mnozí z nich byli později i oficiálně svatořečení.

³⁰ Florian Jaroszewicz (1694–1771) byl teologem, hagiografem a františkánským reformátorem.

³¹ Už sňatkem s Kristýnou z Rokycan se dopustil bigamie, jelikož byl stále oficiálně ženat s Adélou Hesenskou.

„S jednou Židovkou, Esterkou, pro kterou Židům hodně dovolil a udělil jim různá privilegia. A i když se mu to časem znechutilo, dívaje se na její hlavu nasáklou strupy, přesto ale další nestydatá smilstva a pohoršení svého lidu provedl.“³²

1.4.1. Biblický motiv

Časté odkazování jména židovské milenky Estery, ale i krále Kazimíra, na Knihu Ester, jednu ze starozákonních knih, může vyvolávat pocit, že jde o analogii starozákonního příběhu. Zda tomu tak opravdu je či ne, nemůžeme s jistotou říct. Nicméně používání biblických analogií ve 14. a 15. století, tedy období života a tvorby kronikáře Jana Długosze, není nic výjimečného. Je tedy pochopitelné, že obdobné analogie využili i další autoři čerpající z tvorby Jana Długosze.

Biblické motivy či analogie nejsou pouze prvky středověké či raně novověké tvorby. Můžeme je nalézt například také v díle *Król chłopów* (1881)³³, jehož autorem je polský spisovatel, historik a sociální aktivista Józef Ignacy Kraszewski (1812–1887). V jeho díle postava kněze, poté co se dozví jméno královny milenky – Esthera, pronáší:

„*Nomen, omen!*³⁴ *Dej bůh, aby se to nepředpovědělo ještě...*“³⁵

Tento starozákonní motiv figuroval v mnoha literárních směrech, především však v historických románech či dramatech, které budou rozebírány v následujících kapitolách.

1.5. Místa spojená s postavou Estery

Minimálně od 18. století můžeme nalézt v Polsku místa a města spojená s legendou o králi Kazimírovi a jeho židovské milé – Esteře Małach.

³² PUTEK, Józef. *Mroki średniowiecza: obyczaje, przesady, fanatyzm, okrucieństwa i ucisk społeczny w Polsce*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1956, s. 542. S. 20.

Vlastní překlad z:

„*Z jedną Żydowicą Esterką, dla której Żydom wiele pozwał i różnych im przywilejów ponadawał. I chociaż tę sobie za czasem obrzydził, obaczywszy jej łeb parchami zlany, inne jednak wszeteczeństwa bezwstydnie i pogorszeniem ludu swego pełnił.*“

³³ Dílo *Król chłopów*, celým názvem *Król chłopów: Powieść historyczna z czasów Kazimierza Wielkiego*, bylo poprvé vydáno roku 1881 v rámci cyklu *Dzieje Polski*. Útvor je rozdělen na 8 knih: *Margareta, Wiaduch, Baryczka, Biczownicy, Rokiczana, Esthera, Maciek Borkowicz, Król chłopów*.

³⁴ Latinky: *příznačné pojmenování*.

³⁵ KRASZEWSKI, Jan Ignacy. *Król chłopów*. Tom III, księga V. Kraków: Nakład Spółki wydawniczej księgarzy w Warszawie, 1881, s. 218. S. 90.

Vlastní překlad z:

„*Nomen, omen! bogdajby się nie wywróżyło i to jeszcze...*“

Dobře známým je například *Dom Esterki* (Dům Esterky) v Opocznie³⁶. Legenda říká, že dům nechal založit sám král Kazimír III. Veliký. Král se setkal s Esterkou během lovu v lesích u Opoczna. Židovka sbírala v lese byliny, když k ní najednou vyběhl rozzuřený tur. Myslela si, že jsou to poslední chvíle jejího života, ale tur nakonec padl k jejím nohám zabodnut oštěpem. Ukázalo se, že zachráncem byl sám král Kazimír III. Veliký. Král a Esterka se do sebe zamilovali, a tak nechal král Esterě postavit dům na místě původní dřevěné krčmy jejího otce.³⁷

Opoczno však není jediným městem, které si připisuje, že jej králova milenka obývala anebo ho alespoň s Kazimírem navštívila. Mezi takové patří také Bochetnica, Czchów, Kazimierz Dolny, Niepołomice, Przedbórz, Radom³⁸, Rzeszów³⁹, Sandomierz, Skawinę, Stopnicę či Wiślicę.

Nejvíce odkazů na Esterku ale nalezneme v Krakově a jeho okolí. Łobzów, dnes již krakovská čtvrť, kde se nachází královský zámek – *Palac Królewski w Łobzowie*⁴⁰. V zámku měly pobývat královy milenky, včetně Estery Małach. V Łobzowie stál i dnes již neexistující Kopec Esterky⁴¹. Kopec měl nechat vytvořit král Kazimír III. Veliký na památku Esterky. V 50. letech 20. století byl kopec bohužel zničen při výstavbě sportovního zařízení.⁴² Nemůžeme opomenout krakovskou židovskou čtvrť Kazimierz, kde se nachází taktéž *Dom Esterki*⁴³, kde od roku 1986 sídlí Etnografické muzeum. V této čtvrti bychom také nelezli ulici Estery, poblíž které se nahází nástěnná malba zobrazující Esteru Małach a krále Kazimíra III. Velikého.⁴⁴

Z velkého množství přetrvávajících památek odkazujících na Esterku, avšak z různých období, lze usuzovat, že byla legenda o křesťanském králi a jeho židovské milence známá a předávána dál i mimo písemné záznamy.

³⁶ Obr. č. 8 – *Dom Esterki* (Dům Esterky) v Opocznie.

³⁷ OPOCZNO. *Dom Esterki*, 28.09.2011 [cit. 2020-10-10].

URL: <<https://www.opoczno.pl/miasto-i-gmina/warto-zobaczyc/n,68144,dom-esterki.html>>.

³⁸ Obr. č. 9 – *Dom Esterki* na radomském náměstí.

³⁹ Obr. č. 10 – *Dom Esterki* na náměstí v Rzeszowie.

⁴⁰ Obr. č. 11 – *Palac Królewski w Łobzowie*.

⁴¹ Obr. č. 12 – *Kopiec Esterki* (Kopec Esterky) – *Widoki Krakowa Friedricha Philippa Usenera* z roku 1805.

⁴² BANASIK, Piotr. Ślady historii. In *Geodeta*, 10 (173), říjen 2009 [2020-10-10].

URL: <https://geoforum.pl/upload/review/file/3318_173_s52_58z.pdf>.

⁴³ Obr. č. 13 – *Dom Esterki* v Krakově (ul. Krakowska 46), dnešní Etnografické muzeum.

⁴⁴ Obr. č. 14 – Nástěnná malba zobrazující Esteru Małach a krále Kazimíra III. Velikého. Autorem je Piotr Janowczyk a malbu instaloval na zeď v ulici Józefa v blízkosti křižovatky s ulicí Estery.

2. POLSKÉ ÚZEMÍ BĚHEM DLOUHÉHO 19. STOLETÍ

Devatenácté století si můžeme rozdělit na dvě období, která značně ovlivnila chod tehdejšího polského území. První období započalo třetí dělení Polska roku 1795 a abdikace Stanislawa Augusta Poniatowského (1732–1798)⁴⁵ a následovalo až do neúspěšného zakončení listopadového povstání roku 1831. Druhé období zakončil až výbuch první světové války.

2.1. Polské území v letech 1795–1831

Porážka Kościuszkova povstání⁴⁶ roku 1794 vedla k pádu Polsko-litevské unie a k již třetímu dělení polského území. Navzdory snahám posledního polského krále Stanislawa Augusta Poniatowského došlo k rozdělení polských zemí mezi Ruské impérium, Pruské království a Habsburskou monarchii.

2.1.1. Dělení Polska

Dne 24. října 1795, necelý rok po úpadku Kościuszkova povstání, se vládcí tří mocností – Ruského impéria, Pruského království a Habsburské monarchie – dohodli na již třetím rozdělení polského území, tentokrát v plném rozsahu. Polsko bylo touto dohodou vymazáno z mapy. Poniatowski stvrdil úpadek země svým odchodem z Varšavy do Grodna a svou následnou abdikací 25. listopadu 1795.

Pod ruskou správu připadly oblasti na východ od řek Němen a Bug, tedy Polesí, Litvu, Livonsko, Volyň a Žmud' – rozlohou největší teritorium. Do habsburské správy se dostalo území mezi Bugem, Vislou a Pilicí. Jednalo se tedy o okolí Lublina, část Podlesí a Mazovska a také Malopolsko s Krakovem – nejlidnatější oblast. Prusům připadl zbytek Podlesí a Mazovska s Varšavou, část Litvy a Nové Slezsko.⁴⁷

Rozdělení polského území podrobilo společnost cizí nadvládě a zastavilo hospodářské, sociální a politické změny zahájené ve druhé polovině 18. století, směřující k formě buržoazního systému společnosti. Rozdělení navíc bylo provedeno bez zohlednění

⁴⁵ Stanisław August Poniatowski byl polským králem v letech 1764–1795, tím se stal posledním vládcem Polsko-litevské unie.

⁴⁶ KUKIEL, Marian. *Zarys historii wojskowości w Polsce*. London: Puls, 1992, s. 333. ISBN 0-907587-99-2, s. 176.

Kościuszkovo povstání proběhlo ve dnech od 24. března do 16 listopadu roku 1794. Jednalo se o vzburžení proti Prusku a Rusku, plánujícím anexi zbytku Polsko-litevské unie. V čele povstání stál generál Tadeusz Kościuszko (1746–1817). Ačkoliv z počátku vzpoura přinesla několik zdárných počínů, byla nakonec tvrdě potlačena pruskou a ruskou armádou.

⁴⁷ Obr. č. 15 – Mapa dělení polského území.

jakýchkoliv národnostních a hospodářských kritérií. Zábory posílily mocnosti a zvětšily jejich roli v dění Evropy. Prusko získalo 20% bývalé plochy polských zemí a 23% obyvatelstva, Habsburská monarchie se rozrostla o 18% plochy tehdejšího polského území a o 32% populace, nejvíce však posílilo Ruské impérium. Získalo 62% rozlohy a 45% populace. Není tedy pochyb, že došlo ke značnému posílení těchto mocností na evropském poli. Téměř sto let se úsilí o udržení zisků a boj proti osvobozovacím aspiracím Poláků stalo hlavní a trvalejší platformou porozumění reakčních sil na kontinentu – Ruska, Pruska a Rakouska.⁴⁸

Bezprostředně po třetím rozdělení, kdy některé politicky aktivní třídy rezignovaně přijaly kolaps Polska, považovaly vlády tří mocností polskou otázku za uzavřenou. Víra, že získaná území lze snadno a rychle asimilovat, rozšířila jejich správu na území bývalých polských zemí, ale nevedla k vážnějšímu odnárodnění. Proti vůdcům spiknutí použily mocnosti tvrdou represii, ale snažily se získat šlechtu malými ústupky a sliby. Rozdělení země způsobilo emigraci, jejímž hlavním směrem bylo území dnešní Francie, stejně jako Saska a Itálie. V lednu 1797 zde byly založeny jednotky polské armády zvané Polské legie v Itálii. Velitelem byl generál Jan Henryk Dąbrowski (1755–1818).⁴⁹ Vlastenecká spiknutí v zemi a boj polských legií po boku Francie však prokázaly, že ne všichni Poláci se vyrovnali se ztrátou nezávislosti.⁵⁰

2.1.2. Naděje vložené do Napoleona

Na podzim roku 1806 začalo Prusko válčit s Napoleonem (1769–1821). Díky spojení polských legií s Napoleonem si polští vlastenci začali dělat naděje na obnovu Polska. Po porážce mocností francouzskou armádou a osvobození části polských zemí bylo v roce 1807 založeno Varšavské knížectví. Z Napoleonovy vůle knížectví spravoval saský kníže Fridrich August (1750–1827). Knížectví obsahovalo země obsazené pruským zábohem, kromě okolí Białystoku, které bylo předáno pod ruskou správu, a Gdaňsku, ten se stal svobodným městem. Roku 1809 bylo knížectví rozšířeno o část území dříve náležejících do rakouského záboru.⁵¹ Po celou dobu polská společnost počítala s Napoleonovým vítězstvím nad Ruským impériem, což se mu ale nepodařilo. Po Napoleonově porážce a jeho deportaci na ostrov Svaté Heleny bylo Varšavské knížectví podřízeno ruské správě. Znovu se objevily myšlenky

⁴⁸ GRONIEWSKI, Krzysztof – SKOWRONEK, Jerzy. *Historia Polski 1795–1914*. Warszawa: Wydawnictwo szkolne i pedagogiczne, 1987, s. 481. ISBN 83-02-02788-X, s. 9–13.

⁴⁹ Pro legie generála Dąbrowského napsal Józef Wybicki (1747–1822), voják a básník, roku 1797 *Píseň polských legií v Itálii*. Píseň měla od počátku úspěch a začalo se jí říkat *Mazurek Dąbrowskiego*. Roku 1927 se stala národní hymnou.

⁵⁰ Tamtéž, s. 14–15.

⁵¹ Obr. č. 16 – Mapa Varšavského knížectví z let 1809–1815.

na sjednocení polských zemí pod carským žezlem, proti tomu ale vystoupilo Prusko s Rakouskem. Knížectví si mocnosti opět rozdělily. Prusku připadl Gdaňsk s bydhošťským a poznaňským vojvodstvím, z kterých vzniklo tzv. Poznaňské velkovévodství. Habsburkům bylo navráceno okolí Ternopile a Wieliczka. Krakov se stal svobodným městem. Zbývající oblasti Varšavského knížectví připadlo Ruskému impériu.⁵² Jeho název byl změněn na Polské království, též zvané jako Kongresové Polsko či Kongresovka. Vše bylo stvrzeno na Vídeňském kongresu roku 1815.⁵³

2.1.3. Společensko-politické a hospodářské změny v záborech

Likvidace Varšavského knížectví a potvrzení ruské nadvlády nad Kongresovkou na Vídeňském kongresu (1815) zásadně změnilo životní podmínky polského národa. Všechny vrstvy tehdejší společnosti se každý den musely vypořádat se silami jejich uchvatitelů proti polským aspiracím na nezávislost, diskriminací polského národa a s cizími vzory kulturního a náboženského života. To muselo způsobit trvalý stav podráždění a touhu po změně. Kromě toho docházelo také k vnitřním konfliktům Polska, vznikajícím na pozadí různých sociálních a politických programů a měnící se struktury společnosti. Spory se vedly o to, kde by si měli odvodit modely pro nezbytné procesy modernizace života vhodné pro Poláky, které by do jisté míry napodobovaly dění na Západě a do jisté míry vytvářely vlastní řešení. Vývoj nových společenských tříd – dělnické třídy a kapitalistů v průmyslu, zemědělství a obchodu – vnesl do společenského a politického života zhoršení rozporů zájmů a programů.⁵⁴

Rozdělení polského území do tří různých hospodářských politik, které mezi sebou navzájem konkurují, mělo pro polský národ velmi negativní důsledky. Došlo k rozbití polského trhu a v důsledku toho se brzdil i civilizační rozvoj polských zemí. Kupříkladu velkopolský textilní průmysl byl přenesen do Lodži. Jednalo se však o implantaci průmyslu do zaostalé oblasti, pokud jde o rozvoj zemědělství a dalších ekonomických odvětví, stále žijících v okovech feudalismu. To prohloubilo nesoulad v hospodářském rozvoji polských zemí, který postupoval v 19. století. K této diferenciaci přispěly také agrární reformy prováděné různými způsoby a různými rychlostmi, které eliminovaly zastaralý a brzdící ekonomický růst a sociální změny.⁵⁵

⁵² Obr. č. 17 – Mapa zobrazující polské území po Vídeňském kongresu roku 1815.

⁵³ TOPOLSKI, Jerzy. *Historia Polski*. Poznaň: Wydawnictwo poznańskie, 2015, s. 435. ISBN 978-83-7976-270-5, s. 236–240.

⁵⁴ Tamtéž, s. 244.

⁵⁵ GRONIEWSKI, Krzysztof – SKOWRONEK, Jerzy. *Historia Polski...*, cit. d., s. 39–44.

Rozdílnost se projevila např. ve vydávání patentů o zrušení poddanství. V pruském záboru zrušení předcházely různé dílčí předpisy, vyhlášeno bylo v roce 1823, v rakouském záboru v roce 1848 a v ruském záboru, kde byla šlechta nejodolnější, došlo k zrušení poddanství až v letech 1863–1864.⁵⁶

Během dělení čelily také polské židovské obce výzvam, které přinesl kolaps polské státnosti i vzestup polského hnutí za nezávislost a sociální modernizaci vyplývající z průmyslové revoluce. Názory na to, zda se židovská společnost zapojovala do polských snah o nezávislost, se různí. Podle historika Olafa Bergmanna byli Židé žijící na rozděleném polském území k této problematice lhostejní či se stavěli negativně k polským snahám. Podle Bergmanna také většina polských Židů, jako minorita zdejší společnosti, podporovala silnější uchvatitele. Oproti tomu menší skupina polonizovaných Židů podporovala činnost polských vlastenců, a dokonce se i účastnila v povstáních.⁵⁷ Oproti tomu historici Israel Bartal a Magdalena Opolski se domnívají, že židovská společnost hledala příležitost k rozšíření svých dosud omezených občanských práv. Důsledkem toho se objevili příznivci modernizace a asimilace s polskou většinou. Ortodoxní skupiny měly podle nich zůstat spíše neutrální.⁵⁸ Vzdávající podpora polských snah o nezávislost nad mocnostmi může také souviset s faktem, že ani jedna z okupujících mocností nestála o stávající privilegia židovské obce na polském území. Mocnosti se spíše snažily o odebrání těchto privilegií a začlenění Židů do majority společnosti. Na čem se však historici shodnout je to, že v rámci celého 19. století probíhala migrace židovských obyvatel ze vsí a městeček do velkých měst.

2.1.4. Situace před vypuknutím listopadového povstání

Od roku 1815 prošla společnost Kongresového Polska významným vývojem od postojů příznivých pro cara Alexandra I., až k prohlubování nelibosti či dokonce nepřátelství vůči carské politice. Drtivá většina lidí účastnících se politického života v zemi byla zklamaná ze svých nadějí vložených do ruské správy a uznala potřebu bránit svobody získané v roce 1815. Příslušníci zemské šlechty a aristokracie se o to pokusili legálně. Navzdory neúspěchu této koncepce neschvalovali aspirace na o ozbrojený boj, ale se neodvážili odsoudit spiklenecká hnutí zamýšlející na povstání. Velkou nespokojenost způsobilo brutální chování carského režimu vůči soudu. Příslušníci vlastenecké inteligence a šlechty byli navíc

⁵⁶ TOPOLSKI, Jerzy. *Historia Polski...*, cit. d., s. 246.

⁵⁷ BERGMANN, Olaf. *Narodowa demokracja wobec problematyki żydowskiej w latach 1918–1929*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1998, s. 399. ISBN 8386138289, s. 16.

⁵⁸ OPALSKI, Magdalena – BARTAL, Israel. *Poles and Jews: A Failed Brotherhood*. Brandeis: Brandeis University Press, 1992, s. 205. ISBN 0-87451-602-1, s. 15.

nespokojeni s tím, že car definitivně odmítl jakoukoli naději, že část ruského záboru bude připojena ke Kongresovce.

Vývoj společnosti, a zejména jejího národního uvědomění, postupně praskal v úzkých rámcích rozhodnutí vídeňského kongresu o polské otázce. Radikalizovala se mladá inteligence – myslící osvícenským způsobem, ale reagující v duchu romantismu. Mladá generace nebyla zatížena skepticismem jako její předchůdci. Věřili, že boj za nezávislost sjednotí celý národ a probudí v něm spící touhu po vítězství. Rostoucí opoziční nálada osvícených tříd byla však čistě politická, ale nebyl vypracován žádný program hospodářských či společenských změn. Vlastenecká nálada vyšších vrstev nebyla doprovázena připraveností dělat lidu ústupky. Tento omezený sociální a politický program národního hnutí byl jeho velkou slabinou.⁵⁹

2.1.5. Listopadové povstání

V červenci 1830 vypukla ve Francii revoluce. Revoluční projevy se odehrávaly také v dalších zemích. Zprávy o těchto událostech elektrizovaly polské vlastence a budily v nich naději na boj za nezávislost. Datum vypuknutí povstání, pod vedením Piotra J. Wysockého (1797–1875), bylo konečně stanoveno na večer 29. listopadu.

Večer 29. listopadu roku 1830 obsadili klíčové pozice ve městě a zahájili tak listopadové povstání. Vedení hnutí bylo vedeno smírně-konzervativními skupinami. Nevěřili v úplné vítězství povstání a neúspěšně hledali pomoc v Anglii, Francii a Rakousku nebo v kompromisu s carským režimem. Vlastenecké kruhy společnosti a levice však chtěly skutečný boj za nezávislost. Díky nim se malé polské království po mnoho měsíců účastnilo války s největší mocí na tehdejší kontinentu – carským Ruskem. Povstalecké jednotky dokázaly zastavit carskou armádu na okraji Varšavy v bitvě u Grochowa v roce 1831 a dokonce porazit některé nepřátelské síly bitvách pod Wawrem, Dębem Wielkim a Iganiami. Na jaře jednotky uspěly v několika bitvách na území Litvy a Ukrajiny. Porážka u Ostrołęky však oslabil povstalecké síly a vůli bojovat. Po dvoudenním útoku carskou armádou Varšava kapitulovala. Od poloviny září se k Varšavě postupně přidávaly další oblasti. Definitivním koncem povstání byla kapitulace měst Modlin a Zamość. Jednalo se o vojensky nejsilnější ze všech polských národních povstání a posílilo vlastenecké city a touhy Poláků po svobodě.⁶⁰

⁵⁹ GRONIEWSKI, Krzysztof – SKOWRONEK, Jerzy. *Historia Polski...*, cit. d., s. 55–56.

⁶⁰ TRZECIAK, Ewa (red.). *Panorama dziejów Polski*. Warszawa: Wydawnictwo Interpress, 1983 s. 172. ISBN 83-223-1969-X, s. 84.

Také Židé se účastnili povstání. Józef Berkowicz (1789–1846) se také spolu se svým synem Leonem zúčastnil listopadového povstání, ve kterém se ujal organizace oddílu židovské kavalérie. Během povstání bojoval v Litvě. Po skončení povstání byl rakouskými úřady internován. Nakonec emigroval do Francie, kde pobýval v zařízení pro polské válečné uprchlíky.⁶¹ Dále v roce 1831, během listopadového povstání, se na obraně Varšavy před ruskou armádou podílela i židovská garda. Skládala se především z ortodoxních Židů, kterým bylo dovoleno ponechat si dlouhé vousy, i když měli uniformy.⁶²

⁶¹ BORZYMIŃSKA, Zofia – ŻEBROWSKI, Rafał. *Polski słownik judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie. T. 1.* Warszawa: Prószyński i S-ka, 2003, s. 848. ISBN 83-7255-12-6-X, s. 176.

⁶² Obr. č. 18 – Rytina z 19. století (okolo roku 1831) zobrazující členy židovské městské gardy, ozbrojené polovojenské formace vytvořené během listopadového povstání. Autorem je Fryderyk Krzysztof Dietrich.

2.2. Polské území v letech 1831–1914

Kapitola v historii Polska zahrnující období od pádu listopadového povstání do vypuknutí první světové války. Během těchto let se v historii Polska odehrálo mnoho událostí velkého významu. Všechny tyto události, spolu s rozvojem polského politického myšlení a formováním směrů, skupin a nakonec i politických stran, jakož i organizací a ozbrojených svazů nebo polovojenských organizací, rovněž i aktivit zaměřených na budování moderní společnosti v sociální a ekonomické smyslu, představovaly významné činitele pro rozvoj v tomto období.

2.2.1. Velká emigrace

Bezprostředně po pádu povstání zahájila emigrace úsilí o pokračování boje a rozvoj nových programů národně osvobozeneckého hnutí. Jednalo se o tzv. Velkou emigraci. Tak jsou nazýváni emigranti, kteří opustili zemi, neuznali porážku povstání jako poslední možnost osamostatnění Polska a usadili se ve Francii, Anglii, Spojených státech a dalších zemích západní Evropy a Ameriky. V příštích letech se zde shromáždila také skupina nejvýznamnějších a nejaktivnějších aktivistů národního hnutí a tvůrců kultury a vědy. Bohatý, ničím nerušený kulturní život emigrantů, atmosféra vášnivého vlastenectví a touhy po vlasti, atmosféra velkých politických a ideologických sporů přispěla ke zvýšení úspěchů polské národní kultury a jejího přínosu pro evropskou kulturu. V té době bylo napsáno mnoho vynikajících literárních děl a romantické hudby. Obohatil se také historický výzkum. Joachim Lelewel (1786–1861), polský historik a vynikající emigrantský aktivista, jej nasytil demokratickými tendencemi a hlubokým vlastenectvím.⁶³

Literární tvorba se vyvíjela v těsné souvislosti s bujným politickým životem Velké emigrace, který měl v té době zvláštní význam. V prudkém politickém a novinářském boji se zrodily modernější politické skupiny a polarizovaly se pozice hlavních proudů národního hnutí.

Pravé křídlo zastupoval aristokratický tábor, jehož předákem byl polský kníže Adam Jerzy Czartoryski (1770–1861). Toto jeho seskupení bylo známé jako *Hotel Lambert* – podle názvu Czartoryského ústředí v Paříži. Chtěl dosáhnout osvobození země hlavně díky diplomacii a úspěchům západních mocností. Možné povstání odkládal do nedefinované budoucnosti, až pro to bude lepší doba. V budoucím Polsku chtěl založit konstituční monarchii, která by zajistila nadřazenost aristokracie, a v případě rolníků se omezil

⁶³ TRZECIAK, Ewa (red.). *Panorama dziejów...*, cit. d., s. 84–85.

na apelování na vlastníky půdy, aby rolníkům půdu pronajali nebo prodali. Hotel Lambert se zasloužil o propagaci polských zájmů v Evropě, také o rozvoj národního kulturního a intelektuálního života emigrantů, jakož i o probuzení a posílení národních a nezávislých aspirací mezi balkánskými Slovany a Rumuny. Získal si i zájem západoevropských vlád a veřejnosti v záležitosti zlepšení situace nebo úplné osvobození těchto národů.⁶⁴

Snahy liberálních a konzervativních politiků v hotelu Lambert o hegemonii v exilu se setkaly s potíráním ze strany demokratického tábora. Ten vytvořil soudržnější organizace a politicko-sociální programy a získal si sympatie většiny exilu, ale oslabovaly ho vnitřní rozpory. Zpočátku získaly převahu mírně demokratické skupiny tvořící pravé křídlo tábora v čele s vynikajícím historikem Joachimem Lelewelem. Jejich příliš kompromisní postoj však vzbudil odpor mladých radikálů. Založili *Towarzystwo Demokratyczne Polskie* (Polská demokratická společnost; 1832–1862), která se stalo nejsilnější skupinou emigrantů – přes 2 000 členů. Jejich program byl shrnut ve *Wielkim Manifeście* (Velký Manifest; 1836). Program předpokládal boj za osvobození vlasti prostřednictvím celostátního povstání za účasti lidu, avšak pod vedením nejvíce patriotických šlechtických a intelektuálních skupin. Na začátku povstání měli rolníci dostat do vlastnictví půdu, kterou užívali, aniž by vypláceli dědicům jakoukoli náhradu. V budoucím Polsku chtěli provést demokraticko-republikánské reformy, ale chtěli ponechat možnost soukromého majetku a souhlasili s buržoazním systémem. Principy jejich *Manifestu* se staly základním programem demokratického proudu národního osvobození do roku 1863, setkávaly se ale s kritikou i ze strany těch nejrevolučnějších sil.

Již během příprav *Manifestu* opustili organizaci extrémně levicoví, revolučně-demokratičtí členi. Vytvořili poté seskupení *Lud Polski w Emigracji* (Polský lid v Emigraci; 1835–1846). Tato organizace chtěla, aby lidé bojovali za nezávislost úplnou likvidací soukromého majetku. Takto by lidé svrhli vykořisťování a zaručili plnou demokracii.

Demokratické skupiny navázaly širokou spolupráci s revolucionáři z různých evropských zemí – Francie, Německa, Itálie, Anglie i Ruska. Účastnili se akcí revolučních sil proti despotismu a národnímu útlaku. Především se snažili ovlivnit zemi s cílem vytvoření velkého spiknutí vedoucímu k rychlému národnímu povstání.⁶⁵

⁶⁴ SKOWRONEK, Jerzy. *Adam Jerzy Czartoryski 1770-1861*. Warszawa: Wiedza powszechna, 1994, s. 609. ISBN 8321408850, s. 86.

⁶⁵ ŻYWCZYŃSKI, Mieczysław. *Historia powszechna 1789-1870*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1979, s. 702. ISBN 83-01-01205-6, s. 341–345.

2.2.2. Situace na polském území po úpadku listopadového povstání

Nezdar listopadového povstání zpočátku oslabil ducha a bojovou schopnost Poláků. Vítězný carský režim drasticky omezil autonomii Kongresovky – likvidace sejmu a samostatné armády, omezení samostatných zákonů a správy. Zavřel polské univerzity a zahájil rusifikaci. Prusko a Rakousko v úzké spolupráci s ním rovněž zpřísnily proti-polský kurz. Ale národní hnutí zesílilo navzdory bezohlednému útlaku ze strany mocností. Někteří vlastníci půdy a intelektuálové, zejména v pruském záboru, se postavili proti povstaleckým pokusům a pokusili se posílit polskou společnost zakládáním legálních hospodářských a kulturních sdružení.

Na druhou stranu vzdělávající se mládež, zbídačená šlechta a mladá inteligence se přidaly do řad podzemních organizací ve všech třech záborech. V letech 1832–1839 se rozvíjel tento trend hlavně v Krakově a v Haliči, ale dosáhl také do Kongresového Polska, Litvy a i na Ukrajinu. Po roce 1840 se konspirační hnutí začalo silněji dostávat k obyčejnému lidu a rolníkům, rozvíjením demokratických programů Velké emigrace jim přidalo revolučně-demokratický otisk. Zasazoval se o proměnu budoucího povstání v lidovou válku, revoluční polsko-ruskou spolupráci v boji proti carismu, spojující boj za nezávislost s důkladnou sociální revolucí. Levice hnutí, reprezentovaná filozofem a publicistou Edwardem Dembowským (1822–1846), toužila po brzkém vypuknutí povstání ve všech záborech. Avšak před plánovanými akcemi došlo k vlně zatýkání, což značně oslabilo celé hnutí a paralyzovalo akce.⁶⁶

2.2.3. Nepokoje roku 1846

Krátkodobé ozbrojené boje se odehrály pouze v několika částech země. V osvobozeném Krakově skupina *Rząd Narodowy*, která ve svém manifestu oznámila likvidaci všech státních a třídních privilegií, osvobození rolníků a přiznání jim půdy, kterou užívali, sociální péči o chudé a praceneschopné, a slíbila pozemky bezzemkům účastnících se povstání. Krakovské povstání se brzy zhroutilo, ale díky radikálním pravidlům se stalo důležitým zdrojem inspirace národně osvobozeneckých bojů. Setkala se s nadšeným přijetím drtivé většiny polských emigrantů a všech kruhů evropské demokracie. Rychlý kolaps povstání byl mimo jiné určen postojem rolníků. Vesnice, které nebyly hnutím připraveny, stály proti mocnostem jen v několika bodech. Utlačovaní haličští rolníci vyjádřili nedůvěřivý nebo nepřátelský postoj k, z jejich pohledu, panskému povstání. Jejich negativní postoj

⁶⁶ TRZECIAK, Ewa (red.). *Panorama dziejów...*, cit. d., s. 86–87.

vyústil v ozbrojenou odpověď. Toto spontánní, neorganizované rolnické povstání vedené místními vůdci bylo rychle potlačeno.

Debakl pokusů o národní povstání v roce 1846 způsobil novou vlnu represí a prohloubil proti-polskou politiku všech mocností. Došlo k zániku samostatného Krakova, který byl včleněn do rakouského záboru.⁶⁷

2.2.4. Jaro národů

Od konce napoleonských válek, během nichž si evropské národy zvykly na koncepci ústavy a revoluční francouzská hesla, boj kapitalismu proti feudalismu spolu s doprovodnými proudy sociální a národní vzpoury pokračoval každým rokem. V letech 1845–1847 došlo v západní Evropě k hospodářské krizi, která se stala bodem vzplanutí pro řadu revolučních bojů vedených v mnoha zemích v roce 1848 a i následujícím roce.

Dřívější nezdary v záborech oslabily sílu a nezávislost polského národně-osvobozenického hnutí během období velkých revolučních otřesů v Evropě, známého jako Jaro národů. Revoluční projevy ve Francii, Rakousku, Itálii, Německu a Maďarsku přinesly vlnu krátkodobých, i když silných sympatií k Polákům a jejich aspiracím na svobodu, což představovalo důležitý prvek boje. Na druhé straně byl osud polské věci v té chvíli do značné míry závislý na osudu evropských revolučních a národně osvobozenických hnutí; rozvoj těchto hnutí zvýšil naději Poláků na osvobození. Momentu vypuknutí revoluce v Berlíně využili aktivisté v Poznani a zahájili svou národní kampaň. Národní výbor, zřízený v Poznani roku 1848, se pokusil získat v této provincii autonomii dohodou s novou buržoazní vládou.⁶⁸

Pruská vláda a král zpočátku vyjádřili obecnou podporu. Úřady však postupně stále více omezovaly ústupky, které pro Poláky plánovali. Nakonec pruské vojsko vyvolalo ozbrojený konflikt s několika málo a špatně připravenými polskými jednotkami. V květnu Prusové definitivně potlačili poznaňské povstání.

Tváří v tvář velkopolskému povstání v Poznani roku 1848 vyšli poznaňští Židé proti Polákům. Dne 26. května 1848 protestovalo shromáždění Židů a Němců v Poznani proti otevření gymnázia sv. Máří Magdalény s tím, že v německém městě mohou existovat pouze německé školy.⁶⁹

⁶⁷ GRONIOWSKI, Krzysztof – SKOWRONEK, Jerzy. *Historia Polski...*, cit. d., s. 126–127.

⁶⁸ GRONIOWSKI, Krzysztof – SKOWRONEK, Jerzy. *Historia Polski...*, cit. d., s. 145–147

⁶⁹ KARWOWSKI, Stanisław. *Historia Wielkiego Księstwa Poznańskiego, t. I, 1815–1852*. Poznań: Druk. Nakładowa Braci Winiewiczów, 1918, s. 588. S. 476.

Navzdory konečnému vítězství pruské reakce přineslo jaro národů posílení polského národního hnutí v zemích pod pruským zábořem a politickou aktivaci polského lidu v Pomořansku, v Mazovsku a ve Slezsku. V poznaňském povstání sehráli vážnou roli rolníci, představující vlasteneckou a obětavou sílu. A ve Slezsku, Pomořansku a Mazovsku byl zahájen boj prostého lidu o používání polského jazyka ve školách a úřadech proces národního obrození těchto zemí, které byla po staletí poněmčovány.

Rovněž v rakouském záboru se rozvíjelo silné polské národní hnutí, vedené umírněnými liberálními aktivisty. Počítajíc se snadným vítězstvím revolučních sil v Rakousku, chtěli pokojně získat autonomii, či dokonce nezávislost rakouského záboru. Zároveň přiměli vlastníky půdy, aby rolníkům udělili půdu, a tak aby si získali podporu venkova. Krátce po ozbrojených střetech v Krakově a Lvově, vyprovokovaných Rakušany, vítězná rakouská frakce rozdrtila polské hnutí za svobodu.

Poláci se také účastnili národně-osvobozeneckých hnutí v mnoha evropských zemích. Adam Mickiewicz zorganizoval v Itálii menší legii, která bojovala za osvobození severní Itálie od rakouské nadvlády a na obranu římské republiky. Pokusil se také přesvědčit Italy, aby vytvořili slovanské legie, aby poté společně bojovali proti Rakousku.

Jaro národů nakonec skončilo vítězstvím reakčních sil, které zničilo naděje Poláků na bezprostřední osvobození.⁷⁰

2.2.5. Předzvěsti povstání

Nárůst nových nadějí přinesla krymská válka (1853–1856) velký konflikt mezi Ruskem a Anglií, Francií, Tureckem a Sardinii o nadvládu Balkánu, stejně jako Bosporu a Dardanely. Polská emigrace začala organizovat vojenské formace po boku Turecka a Anglie, ale Pařížský mír (1856) rozbil polské plány o přenesení války na polskou zem.

Porážka carského režimu v krymské válce a úspěchy Italů při vytváření jednotného národního státu však zesílily polské touhy po národním osvobození. Carská krize a vzestup revolučních sil v Rusku, touhy venkova po osvobození, vytvořily příznivou situaci pro boj za sociální reformy, za národní výsady a dokonce za nezávislost. Již v letech 1857–1858 vznikly první podzemní organizace mezi polskými studenty v Kyjevě, Moskvě a Varšavě. Od června 1860 zahájily tajné studentské skupiny ve Varšavě masové národní demonstrace, které umocnily obecnou vlasteneckou náladu a touhu bojovat za svobodu.

⁷⁰ TRZECIAK, Ewa (red.). *Panorama dziejów...*, cit. d., s. 89–91.

V letech 1860–1863 se také Židé účastnili vlasteneckých manifestací, které předcházely lednovému povstání. Významná byla aktivita vrchního rabína Dow Ber Meiselsa (1798–1870), který podporoval Poláky v jejich bojích za národní osvobození, za což byl carskými úřady pronásledován. Symbolem polsko-židovské spolupráce se stal ale polský student židovského původu Michał Landy (1844–1861), který zemřel nesoucí kříž během demonstrace na Zámeckém náměstí ve Varšavě. Tato demonstrace byla krvavě potlačena ruským vojskem.⁷¹

V letech 1861–1862 vyvinuli demokratičtí a revoluční aktivisté ve třech záborech širokou a dobře organizovanou síť spiknutí vedených Ústředním národním výborem, zatímco umírněnější aktivisté z vrchnosti, buržoazie a inteligence vytvořili vlastní tajnou organizaci. První se zaměřil na rychlé vypuknutí povstání celého národa za účelem dosažení úplné nezávislosti a demokratických politických a sociálních reforem. Druzí se pokusili nasměrovat národní hnutí na cestu dalšího boje mírovými prostředky a provedením umírněných sociálních reforem.⁷²

2.2.6. Lednové povstání

Stanovená data vypuknutí boje byla zrušena mimořádným odvedením do armády. Ústřední výbor v obavě, že bude spiknutí rozděleno a národní hnutí v důsledku odvodu oslabeno, povstání urychlilo a 22. ledna 1863 vydal manifest vyzývající k boji proti carismu.

Vzhledem k zdrcující převaze carských vojsk nad povstanci měl boj podobu partyzánského hnutí. Již v prvních měsících roku 1864 carský režim rozbil všechny důležitější partyzánské jednotky a povstaleckou organizaci.

Hrdinský boj polského národa získal přízeň a podporu evropských revolucionářů a veřejnosti. V povstaleckých řadách bojovali také maďarští, francouzští, italští, němečtí a čeští dobrovolníci. Na druhé straně diplomatická intervence Francie, Anglie a Rakouska pro polskou věc, zahájená Napoleonem III (1808–1873) skončila úplným neúspěchem a novým hořkým zklamáním Poláků. Pád tohoto největšího a jednoho z nejradikálnějších polských povstání přinesl úplné zrušení oddělenosti Kongresového Polska a ostrou politiku rusifikace. Rostoucí národní osvobozenécké hnutí skončilo porážkou, zvýšením represí a odnárodňovací politikou. Probudilo však polské národní vědomí, politickou a národní aktivaci inteligence, obyvatel, rolníků a vznikající dělnické třídy. Rovněž to urychlilo sociální

⁷¹ KROSZCZOR, Henryk. *Cmentarz żydowski w Warszawie*. Warszawa: PWN, 1983, s. 104. ISBN 83-01-04304-0, s. 17.

⁷² TRZECIAK, Ewa (red.). *Panorama dziejów...*, cit. d., s. 92.

změny, v důsledku čehož byl ve druhé polovině 19. století feudální systém nakonec nahrazen kapitalistickým. Tyto změny, kombinované s vlivem bohaté polské kultury a působivou vytrvalostí a oddaností polské společnosti v boji za svobodu, se často staly podnětem pro národní asimilaci nepolských prvků – zejména některých německých přistěhovalců a poměrně velké židovské populace.⁷³

Bohatí židovští finančníci a obchodníci byli často propojeni s bílými⁷⁴, které financoval bankéř Leopold Stanisław Kronenberg (1812–1878), pozdější baron Ruského Impéria. Výsledkem toho bylo, že se tito bohatí Židé nejdříve nezapojili do lednového povstání. Avšak židovští kupci od samého začátku lednového povstání zásobovali povstalecké jednotky jídlem a zbraněmi. Pušky, které dováželi z Belgie, se staly základními palnými zbraněmi polských jednotek. Poté, co bílí připojili k povstání, zapojili se do povstaleckých řad i Židé. Většina polských Židů ale zaujímala lhostejný postoj, jelikož ačkoliv *Manifest 22 stycznia* vydaný povstanci hlásal, že národní ústřední výbor prohlásí všechny polské syny bez ohledu na jejich víru a rodinu, původ a postavení za svobodné a rovnocenné občany země, pro většinu polských Židů zůstal tento čin pouze vyjádřením dobrých úmyslů Poláků.⁷⁵

2.2.7. Formování moderních politických stran

Pád lednového povstání, s tehdejšími autonomními zisky v Haliči, vytvořil novou situaci, které se oslabené polské hnutí za nezávislost snažilo přizpůsobit. Politické organizace působící v následujících desetiletích měly jiné cíle než rychlou přípravu nového povstání. V posledních letech devatenáctého století dali vzniknout moderním politickým trendům, které zanechaly trvalou stopu ve vědomí polské společnosti. Tehdy se objevily tři proudy: národně demokratické hnutí, lidové hnutí a dělnické hnutí.

Geneze prvního z nich byla docela komplikovaná. Tvořily ji jak tendence k nezávislosti, tak progresivní, demokratické aspirace některých kruhů mládeže, jakož i postupně rostoucí nepřátelství k revolučním trendům a posilování konzervativních tendencí v oblasti sociálního programu.

Ve druhé polovině devatenáctého století v důsledku emancipačních reforem vzrostlo sociální a politické povědomí rolníků. Zmírnily se konflikty mezi šlechtou a venkovem. Kontroverze s místní správou a touha zvětšit množství půdy ve vlastnictví venkovanů určily

⁷³ TRZECIAK, Ewa (red.). *Panorama dziejów...*, cit. d., s. 92–94.

⁷⁴ Bílí – označení umírněného liberálně-konzervativního tábora působícího v polském národním hnutí před i během lednového povstání.

⁷⁵ EISENBACH, Artur. *Żydzi a powstanie styczniowe: materiały i dokumenty*. Warszawa: PWN, 1963, s. 237.

nové rolnické povědomí. Nárůst vzdělání a nezávislost na dvoře, lepší porozumění sociálním a politickým problémům na venkově, umožnilo vytvořit politické hnutí lidu a mobilizovat venkov k boji za další demokratické transformace.

Současně z předchozími hnutími se postupně vytváří i poslední z nich – dělnické hnutí. Definuje široký program boje za zlepšení ekonomických a politických podmínek dělnické třídy a z dlouhodobého hlediska – získání nového, spravedlivého sociálního řádu, odstranění veškeré nerovnosti a vykořisťování.⁷⁶

2.2.8. Revoluce roku 1905

Vypuknutí revoluce v letech 1905–1907 mělo velký dopad na polské území. Stalo se místem silných demonstrací a stávek. V červnu 1905 došlo v Lodži k pokusu o povstání ozbrojených pracovníků proti carskému režimu. Dělnické strany – zapojené do pololegálních činností – mnohonásobně rozšířily své pozice. Každá z nich měla nyní desítky tisíc členů. Vznikly masové odbory. Kromě proletariátu rozvinula aktivní činnost polská inteligence. Je to hlavně její práce, která se stává sítí vzdělávacích organizací, sociálních institucí, center kulturního a uměleckého života, vznikajících téměř přes noc. Rozvíjí se tisk a vydavatelské hnutí. Politická aktivizace venkova měla velký význam. Pohyb rolníků k obnovení polského jazyka v místní správě a obcích byl jasným vyjádřením vlastenectví venkova. Obecný bojkot ruské školy se stal silnou národní demonstrací. Carství bylo nuceno dělat ústupky. Uvolnil se administrativní tlak, rozšířila se jazyková práva a vyvstaly příležitosti k akcím na kulturní úrovni.

Časy revoluce nebyly jen obdobím aktivace nejširších kruhů společnosti, ale také roky, ve kterých se zviditelněl proces její polarizace. Výsledkem stávkových akcí byly bezprecedentní konflikty mezi proletariátem a buržoazií a velkými vlastníky půdy, kteří se často uchýlili k pomoci správy a armády. Národní demokracie začala bojovat proti socialistickému hnutí. V té době se dostala do vedoucí pozice politické reprezentace polských majetkových tříd. Jasně hranice rozdělení pravého křídla, v jehož čele byla národní demokracie, a levého křídla, které v té době nebylo jednotné – přetrvávaly další čtyři desetiletí.

Během revoluce začal narůstat konflikt uvnitř PPS, tedy *Polskie Partii Socjalistycznej* (Polská strana socialistická; 1904–1911), v jejíž čele stanul Józef K. Piłsudski (1867–1935). Piłsudski a jeho stoupenci považovali revoluci za počátek povstaleckých akcí. Bojová

⁷⁶ TOPOLSKI, Jerzy. *Historia Polski...*, cit. d., s. 268–273.

organizace pod jejich vedením podnikla četné útoky na nejnenáviděnější vládní úředníky a podnikala partyzánské aktivity. Ruské orgány reagovaly represemi. Mnoho bojovníků zahynulo v boji nebo na šibenici. Revoluční událost prohloubila rozdíly mezi pravíci a levíci strany. V důsledku ideologických a taktických rozdílů došlo v PPS k rozkolu. Příznivci Piłsudského vytvořili PPS-revoluční frakci, levicově smýšlející měli PPS-levici.⁷⁷

2.2.9. Polské území před vypuknutím první světové války

V období 1870–1914 se počet lidí v oblasti hustého osídlení zvýšil z 8 milionů na 15,5 milionu, celkový počet obyvatel na polském území se zvýšil z 10 milionů na 22 milionů. Nejvýraznějším projevem změn, ke kterým v sociální struktuře docházelo pod vlivem rozvoje kapitalismu, bylo zvýšení počtu a posílení kompaktnosti moderního proletariátu. Vznik modernější sociální struktury přinesl radikální změnu v přístupu základních vrstev společnosti k národní otázce. Na počátku 19. století mohlo asi jen 10% populace mluvit o národní uvědomělosti a v předvečer opětovného získání nezávislosti sdílely národní povědomí masy. Díky těmto změnám byl národ schopen čelit přísnějšímu proti-polskému kurzu v pruském záboru a po porážce revoluce v roce 1905 i v ruském záboru. Zásadním problémem byl boj o existenci a svobodný rozvoj národa. Naděje na realizaci tohoto úkolu začaly být spojovány s politikou jednotlivých mocností. Každá z těchto orientací měla své příznivce ve všech zábořích a stupňující se konflikty mezi bloky imperialistických mocností se staly podnětem pro vytváření vojenských organizací jednotlivými politickými skupinami.⁷⁸

Obtížné období po roce 1905 zažilo dělnické hnutí, které bylo vystaveno silným represím v ruském záboru. Prohlubování programových rozdílů a rostoucí konflikt s německou sociální demokracií nastal v pruském záboru. V důsledku revoluce se levicové prvky hnutí posílily, ale uvnitř dělnických stran došlo ke střetnutí různých tendencí v procesu vývoje nových akčních programů.⁷⁹

⁷⁷ TRZECIAK, Ewa (red.). *Panorama dziejów...*, cit. d., s. 103–104.

⁷⁸ GRONIOWSKI, Krzysztof – SKOWRONEK, Jerzy. *Historia Polski...*, cit. d., s. 179–181.

⁷⁹ Tamtéž, s. 295–297.

2.3. Židovská společnost v období záborů

Jak již bylo řečeno, orgány všech tří mocností byly proti zachování výsad požívaných Židy na polském území a jejich další kroky nesměřovaly ani tak ke snížení počtu Židů, jako k odebrání jejich privilegií a k přesvědčování, aby se asimilovali se zbytkem společnosti.

Ve Varšavském knížectví vydal saský kníže Fridrich August (1750–1827) dekret o pozastavení politických práv Židů na 10 let. Během napoleonských válek s Ruským impériem roku 1812 tak podporovali zdejší Židé ruskou stranu.

V pruském záboru přetrvávala situace z období vlády krále Fridricha II. Velikého (1712–1786), tedy ochrana bohatých Židů zastupujících určité profese. Situace se změnila roku 1812, kdy byla jejich privilegia zrušena zavedením zásady rovných práv občanů.

Na Haliči už císař Josef II. (1741–1790) zrušil kehillu, tzn. židovská obec, a zahrnul Židy do povinnosti státního vzdělání a vojenské služby. V roce 1848 byl zaveden princip rovných práv, který ve všech ohledech vstoupil v platnost až do roku 1867. Židovští obyvatelé však byli i nadále diskriminováni, mimo jiné museli platit zvláštní daně z náboženských praktik.

V Kongresovce představovali Židé 9,1 % z celkové populace, z toho 67,7 % židovských obyvatel žilo ve městech zabývajících se obchodem a řemesly. Zbývajících 32,3 % Židů žilo na venkově, kde se zabývali řemesly anebo provozovali krčmy a mlýny, které jim pronajímala šlechta. Byli zbaveni politických práv a podléhali zvláštním daním, nebyli však povoláváni k vojenské službě.⁸⁰

V ruském záboru, kde bylo nejvíc vyznavačů judaismu, začala již císařovna Kateřina II. (1729–1796) realizovat plán zaměřený na omezení židovského osídlení, a tak se od roku 1782 mohli Židé usadit jen ve městech a od roku 1791 pouze v zónách vyhrazených pro jejich osídlení. V roce 1802 vytvořil car zvláštní komisi pro zlepšení podmínek Židů. V roce 1804 tento orgán navrhl řadu kroků k jejich asimilaci. Postuloval, že Židům by měl být umožněn přístup do škol nebo dokonce vlastnictví půdy, ale zakázat vlastnictví akcií v pivovarnickém průmyslu a zachovat některá další omezení. V roce 1822 byly v důsledku zavedení rovných práv občanů zrušeny kehilly. Toto pravidlo platilo pro polské země v záborech. Na pruských územích, která Ruskému impériu byla přidělena vídeňským kongresem, byla zavedena až v roce 1846. Tyto předpisy zůstaly do značné míry nečinné a Židé byli i nadále diskriminováni. Jejich situace se výrazně změnila s dalšími cary –

⁸⁰ MALEC, Jerzy (red.). *Parlamentaryzm i prawodawstwo przez wieki: prace dedykowane prof. Stanisławowi Płazie w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1999, s. 361. ISBN 8323311943, s. 102.

car Mikuláš I. (1796–1855) zavedl diskriminační zákony, které později car Alexandr II. (1818–1881) částečně uvolnil, avšak jeho nástupce car Alexandr III. (1845–1894) je znovu zcela obnovil. Židům byl zablokován přístup do vyšších úrovní vojenské a úřednické hierarchie. Dále jim byl zakázán nákup pozemků a také jim byl omezen přístup ke střednímu a vyššímu vzdělání a některým profesím. Po revoluci v letech 1905–1907 byla omezení opět oslabena.⁸¹

Reformy prováděné v Polsku postupně omezovaly jejich nezávislost a v důsledku toho se Židé poprvé v historii Evropy stali plně občany zemí, ve kterých žili. Zatímco v Polsko-litevské unii řídili své záležitosti a platili kolektivní daň do státní pokladny, v záborech se stali obyčejnými daňovými poplatníky a branci. V důsledku toho bylo nutné je zahrnout do občanského rejstříku – v Rusku a Rakousku od roku 1791 a v Prusku od roku 1797. Proces registrace Židů a jejich pojmenování. V Rakousku a Prusku příjmení obvykle vytvářeli úředníci, např. Apfelbaum, Rosenblum, Weingarten, Goldfarb, Silberstein atd. V ruských oblastech vznikala jména podle toho, kde Žid pracoval či pro koho pracoval. Tak vznikly jména jako Warschauer, Wiener, Posner, Minsker apod.

2.3.1. Pogromy

Smrt cara Alexandra II. v důsledku atentátu vyvolala vlnu protižidovských nepokojů – pogromů. Z atentátu totiž nový car Alexander III. obvinil Židy. K většině z pogromů došlo v letech 1881–1884. Probíhaly s neoficiální podporou ruských úřadů. Zprvu se objevovaly především na ruském území, ale postupně se rozšířily i na zbývající zábory.

K vyhocení situace došlo i ve Varšavě. Protižidovské nepokoje tam vypukly na Štědrý den roku 1881. Po vypuštění falešného požárního poplachu, vypukla během mše v kostele sv. Kříže panika a bylo ušlapáno několik lidí. V davu se poté rozneslo, že poplach způsobil Žid. Tato fáma způsobila prudký nárůst protižidovských nálad, které se nejdřív projevíly vysklenými okny židovských obchodů a napadáním židovských kolemjdoucích. Nepokoje se postupně rozšířily po celém městě. Útoky na židovské obyvatelstvo pokračovaly až do 27. prosince, kdy policie a armáda situaci uklidnily. Antisemitské nálady však přetrvávaly i po skončení pogromu – na stěny byly psány protižidovské slogany a byla rozbita okna v synagoze. Tato pronásledování byla jedním z hlavních důvodů masové emigrace do Spojených států a zrodu sionismu. I tak jich ovšem zůstalo na polském území téměř milion

⁸¹ GERACI, Robert P. – KHODARKOVSKY, Michael. *Of Religion and Empire: Missions, Conversion, and Tolerance in Tsarist Russia*. Ithaca: Cornell University Press, 2001, s. 368. ISBN 0-8014-8703-X, s. 97.

a půl. Polská inteligence byla pogromem šokována. Varšavský tisk se jednomyslně postavil proti násilí vůči židovské komunitě a uspořádal finanční sbírku na pomoc obětem. Pogrom se také objevil v mnoha literárních dílech, např. Marie Konopnické (1842–1910), Elizy Orzeszkové (1841–1910), anebo v románu Adolfa Dygasińského (1839–1902) s názvem *Nowe tajemnice Warszawy* (Nové tajemství Varšavy; 1887), kde popisuje příčiny antisemitismu a také mechanismy, které vedly k hrůzným událostem varšavského pogromu.⁸² Pogrom také ovlivnil obsah díla *Lalka* (Loutka; 1890) Boleslava Pruse (1847–1912). V díle autor ukázal vzestup antisemitských nálad dva roky před pogromem.⁸³

Další vlna pogromů proběhla v letech 1903–1906. Ohrozily hlavně ruské Židy žijící v polských zemích. K jednomu z větších pogromů došlo roku 1906 v Białystoku. Během křesťanského průvodu došlo k výbuchu bomby, v důsledku čehož zemřela jedna osoba. Ruské úřady v oficiálních sděleních obvinily z útoku Židy. Do města bylo povoláno carské vojsko, které začalo situaci řešit palbou do židovského obyvatelstva. První den byl chaotický, ale následující dny podle zpráv vypadaly jako organizovaná vojenská operace. Pogrom skončil, jakmile byla ruská armáda stažena z města.⁸⁴

Židé si uchovali svůj jazyk, náboženství a kulturu. V 19. a na počátku 20. století byla ale židovská inteligence částečně asimilována.⁸⁵

2.3.2. Duchovní život

Polské země jako hlavní centrum Židů byly místem, kde se rozvíjelo mnoho náboženských hnutí judaismu. V Krakově, ve Vilniusu, ve Wołożynu a v Míru byly náboženské akademie. Kromě tradičního umění pilpul⁸⁶ se vyvinuly nové teologické tendence a vyučovací metody byly obohaceny o silný prvek etických a asketických tendencí. V 19. století začalo v Polsku židovské osvícení – Haskala. Toto hnutí přikládalo velký význam světským myšlenkám a hodnotám. Příznivci Haskaly zvaní Maskili, prosazovali asimilaci a integraci s kulturou země, ve které pobývali. Současně však existovala další škola – Mussarovo hnutí, zaměřené na tradici, která reagovala na antisemitismus a pronásledování.

⁸² CAŁA, Alina. *Asymilacja Żydów w Królestwie Polskim (1864–1897)*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1989, s. 407. ISBN 83-06-0178-7, s. 271.

⁸³ BACHÓRZ, Józef. Wstęp. In PRUS, Bolesław. *Lalka T. 1*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1998, s. CVI–CVII. ISBN 83-04-04381-5.

⁸⁴ KORZEC, Paweł. Pogrom białostocki w 1906 r. i jego polityczne reperkusje. In: *Rocznik Białostocki*, tom III. Białystok: Wydano z zasiłku Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Białystoku, 1962, s. 149–182.

⁸⁵ CAŁA, Alina. *Asymilacja Żydów...*, cit. d., s. 268–275.

⁸⁶ Pilpul je metoda studia talmudského textu spočívající v dialektickém srovnání argumentů pro a proti dané interpretaci zákona za účelem nalezení konečného řešení. Je charakterizován rozlišováním jemných významů.

Polští Židé byli obecně méně ovlivňováni Haskalou, zaměřili se spíše na budování vnitřního náboženského života založeného na Halase⁸⁷. Využíval je ortodoxní a chasidský judaismus i náboženský sionismus.

2.3.3. Demografie

Židovská společnost se vyznačovala velmi vysokou porodností, která vedla k její postupné pauperizaci, tedy chudnutí. Mezi lety 1800 a 1880 se jejich počet v zóně osídlení v rámci Ruského impéria zvýšil přibližně na 4 miliony.⁸⁸ Podobná situace byla také na Haliči, kde se chudoba týkala stále větší skupiny Židů. V 19. století žily v Polsku čtyři pětiny všech Židů na světě. V důsledku likvidace kehill se navíc zvýšila jejich mobilita. Týkala se hlavně bohatších Židů, kteří se přesouvali z center měst. Mnozí odcházeli na Halič, jelikož zde neexistovaly žádné předpisy či zákony zakazující nákup pozemků. Obecně vznik velkého množství židovských hospodářství na Haliči se datuje do počátku 19. století. Otázka židovských práv, včetně práva usadit se, byla na Haliči pro židovskou společnost značně příznivější, jelikož se jednalo o rakouský zábor.⁸⁹

⁸⁷ Halacha je autentická a autoritativní interpretace Tóry. Ukazuje, jak aplikovat zákon na konkrétní životní situace. Tento název popisuje celý soubor náboženských příkázání, která tvoří jednu ze tří hlavních větví židovské ústní tradice.

⁸⁸ Viz. obr. č. 19 – Mapa zobrazující procento židovského obyvatelstva v zóně osídlení před první světovou válkou.

⁸⁹ DAVIES, Norman. *Boże igrzysko. Historia Polski*. Kraków: Wydawnictwo Znak, 2006, s. 1232. ISBN 83-240-0654-0, s. 724–726.

3. POLSKO-ŽIDOVSKÁ TÉMATIKA V LITERÁRNÍCH SMĚRECH 19. STOLETÍ

Období záborů bylo obdobím dynamického rozvoje polské kultury, což přispělo k rozvoji polského národního povědomí. Zejména druhá polovina 19. století byla obdobím formování národního povědomí lidu ve všech záborech.

3.1. Hlavní tendence ve vývoji kultury

V éře po rozdělení polského území mocnostmi došlo nejen k dalšímu, někdy velmi intenzivnímu rozvoji kultury, ale také k rozšíření okruhu jejích příjemců. Nevyvinula se jednotná národní kultura – společná pro většinu společnosti. Ves si zachovala samostatnou kulturu, i když již byla náchylná k městským vlivům, zejména městské civilizaci. Byla výrazná specifická regionů. Zároveň lidová kultura ovlivňovala tu národní, absorbovala řadu prvků stylizovaného folklóru z období romantismu. Jednotlivé sociální třídy se významně lišily v obsahu a rozsahu kulturního života, ale některé prvky, které asimilovali, byly společné – zejména v oblasti literatury; šlechta v této oblasti definitivně ztratila své prvenství.⁹⁰

Inteligence se stala hlavním tvůrcem kultury a město se stalo hlavními centry života a kulturní tvorby. Jednalo se především o Varšavu, Krakov, Lvov, Poznaň a Vilnius. Města byla v popředí v rozvoji civilizace a v určité uniformitě oblečení a zvyků, životního stylu, módy a přizpůsobování se novým kulturním úspěchům.

V této éře udělala kultura dlouhou cestu od upadající aktivity osvěcenských zakladatelů přes romantismus a pozitivismus k Mladému Polsku, od počátečních snah bránit dřívější úspěchy kultury po intenzivní rozvoj. Literatura zažila zvláštní rozmach, který přímo ovlivňoval postoj společnosti – zejména v éře romantismu. Práce velkých romantiků úzce souvisely s dobou národních povstání a představovaly jejich důležitý prvek. Vyzývala mladou generaci, aby nekompromisně bojovala v povstáních, bez ohledu na utrpené oběti. Uznala také za základní cíl své kreativity formování lidské osobnosti a vyzdvihla sociální roli umělce, který by měl být modelem romantické osobnosti - „citlivého člověka“, kreativního a skutečně individuálního.

Díla velkých prozaiků pozitivistické éry sloužila národu jiným způsobem. Podporovali každodenní práci směřující k hospodářskému rozvoji země a osvícení lidí. Slogany okamžitého boje za rychlé znovuzískání nezávislosti byly nahrazeny apoteózou polské

⁹⁰ GRONIEWSKI, Krzysztof – SKOWRONEK, Jerzy. *Historia Polski...*, cit. d., s. 371.

historické tradice a postulátem úsilí o udržení polského národního vědomí, které bylo v tom okamžiku ve všech oblastech života ohroženo.⁹¹

V důsledku mnohostranné a bohaté literární práce vznikl moderní žurnalistický jazyk, slovní zásoba a frazeologie. Významné snížení procenta negramotných ve společnosti rozšířilo okruh skutečných i potenciálních literárních příjemců.

Ve druhé polovině 19. století se inteligence a měšťané stali příjemci a dokonce tvůrci kultury. Na přelomu devatenáctého a dvacátého století se část různých literárních děl stále intenzivněji dostávala do rolnického a dělnického prostředí. Přispívala k probuzení a posílení národního vědomí. Z hlediska kultury tedy polský národ držel krok s ostatními evropskými národy.

Silné, historicky a ekonomicky stabilizované postavení židovské komunity v Polsku usnadnilo jejím zástupcům vstup do literárního světa vytvořeného polskými autory. Je také významné, že mezi slovanskými literaturami se postava Žida nejčastěji objevuje v literatuře polské.⁹² Na tomto místě je však třeba upozornit, že literární zobrazení židovského hrdiny prakticky začíná až v 19. století. Polská literatura do té doby příliš nevytvářela portréty stoupců judaismu, který by se v díle objevil ani ne jako hlavní postava, ale dokonce ani jako vedlejší. Žid byl pouze jednou ze složek popisu města nebo vesnice, který se promítl do krajiny v důsledku výkonu povolání typických pro židovskou komunitu. Z tohoto důvodu je v literatuře tolik židovských kramářů, kupců, hostinských a lichvářů, a to i v devatenáctém století.

3.2. Romantismus

Epocha v dějinách polské literatury v letech 1822–1863, odpovídající evropskému trendu pozdního romantismu.

Ztráta nezávislosti v roce 1795 měla významný dopad na polskou literaturu, která od té doby sloužila funkci udržování národního povědomí. Ideje romantismu začaly pronikat do polských zemí díky pracím anglické a německé literatury. Hesla hlásající svržení starých přísných uměleckých pravidel a uznání nadřazenosti pocitu nad rozumem si získávaly stále více příznivců. Mládež, která chtěla změnu, ochotně podporovala romantickou vzpouru ušlechtilého jedince proti nespravedlivým sociálním normám. Polští romantici – zejména

⁹¹ GRONIEWSKI, Krzysztof – SKOWRONEK, Jerzy. *Historia Polski...*, cit. d., s. 372.

⁹² HERTZ, Aleksander. *Żydzi w kulturze polskiej*. Warszawa: Biblioteka Więzi, 2014, s. 328. ISBN 9788362610648, s. 253.

v raném období – hlásali víru v lid, lásku k osobní a národní svobodě, nutnost za ni bojovat a obranu národa, který zahrnoval i lid.⁹³

Největší rozkvět romantismu můžeme datovat mezi listopadové a lednové povstání. Postupně i romantismus upřesňoval zásady své tvorby. Patřila mezi ně schopnost emocionálního vyjadřování, využívání folklórních motivů a velmi volná umělecká konstrukce díla. Kreativita romantiků byla ještě více nasycena ideologickým obsahem – zejména láskou k národu a svobodě. Intenzivní zapojení do velkých ideologických a politických sporů tohoto období vedlo k prohloubení přesvědčení o zvláštní sociální roli spisovatele. Vynikající romantičtí umělci považovali za svou povinnost vyjádřit touhy své i národa a sloužit jeho osvobození.

Pocit této mise je nejvíce patrný v literatuře. V čele byla velká romantická emigrační poezie. Bránila úspěchy národa a jeho práva na samostatnou existenci, kritizovala národní zlozvyky a udržovala víru vlastenců ve vítězství. Tomu se věnovali nejvýznamnější romantičtí básníci – Adam Mickiewicz (1798–1855), Juliusz Słowacki (1809–1849) a Zygmunt Krasiński (1812–1859). Každý z nich chtěl ukázat polskému národu nejlepší postup. Mickiewicz prohlásil potřebu vnitřních podmínek pro efektivní službu vlasti a myšlenku svobody. Krasiński, představující konzervativní proud v ideologii romantismu, chtěl získat lidi pro šlechtickou národní tradici. Słowacki zaujímal revoluční postoj. Hlásil potřebu demokratizace, rozšíření vlasteneckých myšlenek a myšlenek na svobodu pro celý národ a odhodil šlechtické stigma, které brání rozvoji národa.⁹⁴

Nikdo z nich nezískal politickou autoritu mezi vůdci hnutí za národní osvobození, ale jejich kreativita skutečně sloužila národu a dodávala mu sílu v nejtěžších chvílích. Velcí romantičtí básníci významně přispěli k úspěchům polské kultury a získali trvalé místo v historii polského národa.

V Polsku nedosáhla romantická poezie, omezená přísnou cenzurou, takového úspěchu. Pouze v některých dílech je možné nalézt silné revoluční akcenty či šokující stížnosti na nedávné národní katastrofy.

Po roce 1840 mladší literární generace ve všech zábořech tvrdě útočila na aristokracii a životní styl vyšších tříd. Na jedné straně vyvolávali nespokojenost vyšších tříd svým oblečením, životním stylem a vtípky. Na druhé straně cestovali dlouhými túrami po zemi, aby poznávali a popularizovali různé historické památky a zčásti také navazovali přímé kontakty s obyčejnými lidmi.

⁹³ GRONIEWSKI, Krzysztof – SKOWRONEK, Jerzy. *Historia Polski...*, cit. d., s. 171.

⁹⁴ Tamtéž, s. 172–173.

Cyprian Kamil Norwid (1821–1883), který byl v exilu od roku 1846, pocházel z varšavské bohémské čtvrti. Ve svých často složitých a vlastně až dnes doceněných výtečných básních a dramatech ostře kritizoval materializovaný svět z pozice tradicionalisty, ale také odsoudil nespravedlnost a újmu, Podporoval bojovníky za svobodu a revoluci, vyjádřil naděje na znovuzrození Polska prostřednictvím obyčejného lidu.

Spisovatelé konzervativního starodávného tábora, oslavující minulost, měli mnohem větší příležitost vyjádřit se. Činili tak Henryk Rzewuski (1791–1866) ve svých historických románech, Wincenty Pol (1807–1872) v rýmovaných příbězích a Michał Grabowski (1804–1863) v literární kritice. Józef Ignacy Kraszewski (1812–1887) a Józef Korzeniowski (1797–1863) svými pracemi překročili rámeček romantismu a zdokonalili sociální román. Zajímal se hlavně o změny, ke kterým docházelo u šlechty pod vlivem kapitalistických záležitostí. Realisticky a šokujícím způsobem představovali situaci poddanského rolníka a požadovali lepší zacházení.⁹⁵

Na rozdíl od literatury divadlo zažilo jasnou regresi, přestalo plnit svoji občanskou službu ve společnosti. Počet stálých scén se nezměnil po celá desetiletí. Stálá divadla, navzdory vládním dotacím, stále zápasila s hrozbou deficitu. Aby naplnili publikum, museli často měnit repertoár a hrát většinou komedie, frašky a estrádu.⁹⁶

3.2.1. Židovská tematika v literatuře romantismu

Beletrie nevnímala Židy již čistě negativně, zaměřila se na postavy z horních sfér nebo se věnovala idealizovaným postavám (pastýři apod.). Jako ukázkou pozitivnějšího vnímání židovského obyvatelstva můžeme vidět dílo *Lejbe i Sióra, czyli listy dwóch kochanków* (Lejbe a Sióra, čili dopisy dvou milenců; 1830) Jana Ursyna Niemcewicze (1758–1841), kterého můžeme brát jako představitele preromantismu. V tomto jeho díle jsou Židé zobrazeni jako hrdinové. Popisuje zde změny spojené s osvícenstvím, a tak i měnící se normy chování židovské obce. Stále nahlíží na obec kriticky, ale hlavní hrdinové – Lejbe a Sióra – jsou představeni jako sympatičtí lidé, kteří sní o ušlechtlejším životě, než jaký jim předurčuje ortodoxní židovská kultura.⁹⁷ Úkolem takových postav je prolomit kulturní stereotyp židovského hostinského, židovského obchodníka, židovského lichváře, vykořisťování a klamání Poláka. Ačkoli tato literatura přispěla k podpoře asimilace, podobně jako literatura

⁹⁵ KRÓL, Marcin. *Konserwatyści a niepodległość*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1985, s. 283. ISBN 9788321105802, s. 160.

⁹⁶ GRONIOWSKI, Krzysztof – SKOWRONEK, Jerzy. *Historia Polski...*, cit. d., s. 174.

⁹⁷ CAŁA, Alina. *Wizerunek Żyda w polskiej kulturze ludowej*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1992, s. 213. ISBN 83-230-0729-2, s. 15–20.

romantismu, neprodukovala žádné dílo, které by se židovskou otázkou zabývalo tak rozsáhle, jako tomu bylo v době pozitivismu.⁹⁸

Romantici již nahlíželi na židovskou kulturu zcela jinak, přesto však Žid v jejich tvorbě zůstává vedlejší postavou. Do popředí se dostal jen někdy v dílech menších. V období romantismu mezi osobnostmi literatury převládají Židé žijící na venkově. Tím, že autoři v dílech realisticky ukázali socioekonomické proměny šlechtických kruhů, nemohli ignorovat židovskou komunitu, často spojenou se šlechtou prostřednictvím finanční správy.⁹⁹

Takovým případem byli spisovatelé i Andrzej Towiański (1799–1878), Adam Mickiewicz (1798–1855) a Juliusz Słowacki (1809–1849), kteří se o židovskou kulturu zajímali a byli jí až fascinovaní, přestože jsou především spojováni s polským mesianismem. Jejich tvorba souvisela s myšlenkami „ducha národa“ (inspirace Heglem), splývající však se zájmem o ezoterické prvky a o neprobádané cizí kultury. Kromě vlasteneckých Židů je třeba rozlišovat také tradiční přívržence judaismu oslavované v dílech tohoto období, jako Mickiewiczův Jankiel v díle *Pan Tadeusz* (1834) nebo Abraham Liski v díle *Nowe pamiętniki kwestarza* (1862), které napsal Ignacy Chodźko (1794–1861).

Jankiel z *Pana Tadeusze* je jasným příkladem polského Žida a vlastence. Je hostinským a jeho hostinec je považován za nesmírně důležité místo, kde se konají svatby, politická shromáždění a všechny druhy oslav. Jankiel jedním z organizátorů povstání na Litvě a šíří mezi šlechtu pro-polský přístup, například připomínáním vlasteneckých písní. Vlastní identitu nespojuje jen s rozptýleným židovským národem, ale také s polskou zemí a společnostmi, které formovaly jeho osobnost. Mickiewicz s pomocí mírně idealizované postavy chtěl ocenit židovský příspěvek v boji za národní osvobození a chtěl, aby se s nimi přestalo zacházet jako s občany horšího druhu.

Takovýto tradiční Židé připomínají krásu vznešeného Polska a vyvolává nostalgické vzpomínky na život v kdysi svobodné vlasti. Vznikala tak jakási paralela mezi historickými útrapami Židů a mukami rozděleného Polska. *Skład zasad* polské legie (organizované v Itálii v roce 1848), jež napsal Adama Mickiewicz, zahrnoval i větu:

*„Izraeli, staršímu bratrovi, respekt, bratrství, pomoc na cestě k jeho věčnému i pozemskému dobru. Rovnost ve všech zákonech.“*¹⁰⁰

⁹⁸ WOJTYCZEK, Anna. *Tradycja i religia Żydów w literaturze polskiej XIX wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Cyklady, 2012, s. 398. ISBN 978-83-60279-48-9, s. 13.

⁹⁹ INGLOT, Mieczysław. *Postać Żyda w literaturze polskiej lat 1822-1864*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1999, s. 295. ISBN 83-229-1947-6, s. 185–186.

¹⁰⁰ MICKIEWICZ, Adam. *Skład zasad*. Řím, 29. 3. 1848. [cit. 2021-02-01].

Pro tehdejší polskou poezii a drama je charakteristické, že typickými židovskými hrdiny byly často postavy, které můžeme označit jako modernizované verze postav Starého zákona. Zařadit sem můžeme autory jako např. Antoni Gorecki (1787–1861) a jeho dílo *Machabeusz*, (1838); Julian Klaczko (1825–1906) a jeho *Izraelita na zwaliskach Jerozolimy* (1843); anebo Jan Zachariasiewicz (1823–1906) a *Machabeusze* (1849). V romantických textech, věnovaným utrpení izraelského národa, se dají dešifrovat často skryté odkazy a analogie s podobně trpícím polským národem.¹⁰¹

V klasifikaci hrdinů romantické éry nelze ignorovat židovského spiklence, jehož cílem bylo ovládnout svět; anebo Žida jako věčného tuláka či padoucha. Tohoto motivu využil ve svém díle např. Zygmunt Krasiński (1812–1859). Drama *Nie-Boska komedia* (1835) přistupuje k židovské spolupráci na polských snahách o samostatnost zcela odlišně než kupříkladu Mickiewicz. Krasiński popisuje Židy jako lidi postrádající ideály, vedené odvetou za roky ponížení a chudoby. Židé jsou podle něj dychtiví využívat revoluce pro své vlastní cíle, protože chtějí nastolit izraelské království. Role, kterou jim Krasiński dal ve svém dramatu, podtrhuje jeho protižidovské názory.¹⁰²

URL: <https://pl.wikisource.org/wiki/Sk%C5%82ad_zasad>.

Vlastní překlad z:

„*Izrealowi, bratu starszemu, uszanowanie, braterstwo pomoc na drodze ku jego dobru wiecznemu i doczesnemu. Równie we wszystkim prawo.*“

¹⁰¹ WOJTYCZEK, Anna. *Tradycja i religia...*, cit. d., s. 13.

¹⁰² MACIOS, Karolina. *Posłowie*. W: Zygmunt Krasiński: *Nie-Boska komedia*. Kraków: Zielona sowa, 2006, s. 130. ISBN 83-7220-570-1, s. 81.

3.3. Pozitivismus

Pozitivismus bylo literární období v dějinách polské literatury, které zahrnuje díla žáků z varšavské školy, generace vyrůstající v letech lednového povstání (1863–1864), rozvíjející svou literární činnost po úpadku povstání. Pozdní fáze prací pozitivistů (po roce 1881) koexistovala s ranou fází prací spisovatelů Mladého Polska.

Druhá polovina devatenáctého století přinesla formování spisovatelské profese, která často spojovala tyto povinnosti s novinářskou prací. V dobových politických podmínkách, kdy měla literatura velký vliv na vědomí společnosti, získávají slogany v literatuře na popularitě. Počáteční optimismus se zhroutil v 80. letech, kdy pozitivističtí autoři ztrácejí víru v možnost relativně svobodného rozvoje společnosti v podmínkách politického útlaku a prohlubování třídní opozice.¹⁰³

V prvních dvaceti letech po povstání se rychle rozvinul realistický román a povídka. Velký vliv v této době měli stále Józef Ignacy Kraszewski (1812–1887), Zygmunt Miłowski (1824–1915) a Jan Zachariasiewicz (1823–1906). Pozitivistická kritika feudálních relikvií v sociální a morální sféře se projevovala v raných dílech Elizy Orzeszkové (1841–1910), Michała Bałuckého (1837–1901) a Ignaceho Maciejowského-Severa (1835–1901). V Haliči hrály takovou roli zejména díla Jana Lama (1838–1886), blízká povstaleckým tradicím, namířená proti šlechtě, se silnými satirickými akcenty.

Výše uvedené tendence se prohloubily v literatuře realismu, v té době hlavního literárního proudu, který kriticky těžil ze zkušeností francouzského naturalismu. Zejména povídky rozšířily sociální okruh hrdinů. Realistické pozorování vytlačilo povrchní optimismus. Pozitivistické ztvárnění románu, kombinovaného se schematismem, se stalo do značné míry formou sociální kritiky. Tyto tendence vyjádřily na přelomu 70. a 80. let díla Henryka Sienkiewicze (1846–1916), Bolesława Pruse (1847–1912), Elizy Eoszeszkowe (1841–1910), Aleksandra Świętochowského (1849–1938) a Marie Konopnické (1842–1910). Přes potíže s cenzurou se vlastenecké tradice staly také důležitým motivem realistické povídky a románu.¹⁰⁴

Hesla maximálního přiblížení literárního obrazu k realitě, v souvislosti s pesimisticky chápaným determinismem a důrazem na mezilidské konflikty, se v naturalistických dílech objevovaly obzvláště ostře. To bylo formováno v opozici vůči pozitivismu, ale nevytvořilo nezávislý literární proud v polské literatuře, který byl zpočátku spojován s realismem, a pak

¹⁰³ MIŁOSZ, Czesław. *Historia literatury polskiej do roku 1939*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy „Znak”, 1993, s. 526. ISBN 83-7006-424-8, s. 327.

¹⁰⁴ GRONIEWSKI, Krzysztof – SKOWRONEK, Jerzy. *Historia Polski...*, cit. d., s. 344.

zejména v dílech Stefana Żeromského (1864–1925), Władysława Reymonta (1867–1925) a Adolfa Dygasińskiego (1839–1902) s modernismem. Vrcholem realismu v osmdesátých letech a na počátku devadesátých let byla díla Pruse a Orzeszkové. Prus představil rolnické a městské prostředí. Orzeszkowa poskytla průřez životem v různých prostředích – šlechtické dvory, odlehlá místa, rolnické chaty, a nakonec židovská města. Z její tehdejší tvorby vyčnívá dílo *Nad Niemnem*.

Důležitou roli v realistickém románu hrála historická témata, což je pochopitelné při absenci vlastní země. Náleží sem cyklus románů Kraszewského, ve kterém chtěl představit celou historii Polska. Sienkiewiczova *Trilogie* sahající až k tématům 17. století vzbudila u čtenářů národní hrdost.

Dramatická díla tohoto období zaostávala za romány a povídkami. Ve vztahu k Fredrovi bylo mnoho prvků epigonismu. Buržoazní drama omezilo tematiku na buržoazní a zemanské sféry a spadalo do kruhu umírněné pozitivistické ideologie.¹⁰⁵

Období pozitivismu bylo érou rozvoje dramatu. V té době vytvořená dramata jasně odkazovala na francouzské buržoazní drama. V těchto pracích byl rozdíl mezi komedií a tragédií často nejasný a komické a tragické prvky byly v díle spojeny do jednoho celku ve jménu realismu. Buržoazní drama se satirickými prvky psali mimo jiné Józef Narzyski (1839–1872), Edward Lubowski (1837–1923) a Kazimierz Zaleski (1849–1919). Nejvýznamnějšími komediálními autory byli Michał Bałucki (1837–1901) a Józef Błaziński (1827–1893).¹⁰⁶

3.3.1. Židovská tematika v literatuře pozitivismu

Před pozitivismem spisovatelé – až na několik výjimek – nepronikli do náboženské a kulturní odlišnosti Židů a téměř vždy je prezentovali izolovaně od komunitního a rodinného života. I po roce 1864 byl Žid často zobrazován pouze z pohledu účasti na polském životě a byl hodnocen téměř výlučně z tohoto hlediska, např. vážnost jeho role na vsi, ať už je hostinský nebo obchodník, má obchodní a finanční kontakty s panským dvorem a podílí se na aktivitách pro polskou národní věc. Byli to pozitivističtí umělci, kteří se pokoušeli široce zkoumat a objevovat židovské prostředí, jeho kulturu a problémy pro polského čtenáře. Tento prohloubený zájem spisovatelů vyplynul zejména z následujících faktorů: účast Židů na vlasteneckých demonstracích ve Varšavě v letech 1861 a 1862, tak i jejich zapojení do osvobozenického hnutí. Mimo to zavedení reformy v Kongresovce na počátku šedesátých

¹⁰⁵ GRONIEWSKI, Krzysztof – SKOWRONEK, Jerzy. *Historia Polski...*, cit. d., s. 346.

¹⁰⁶ MIŁOSZ, Czesław. *Historia...*, cit. d., s. 328.

let zrušilo velkou část omezení Židů týkajících se různých oblastí hospodářského a společenského života. Polští pozitivisté podporovali polsko-židovské bratrství. Jako osvícení představitelé židovského obyvatelstva, rovněž pozitivisté se zasazovali o zavedení programu sociální asimilace, ale bez požadavku na změnu náboženství u polonizovaných Židů. Realizace pozitivistických předpokladů týkajících se řešení židovské otázky a dosažení jednoty a harmonie mezi Poláky a Židy měla být dosažena prostřednictvím poznávání světa stoupenců judaismu. Domnívali se, že zobrazování scén ze života židovské komunity, jejich tradic, rituálů a kultury způsobí, že křesťané změní své vnímání Židů jako skupiny, která je stále zcela cizí – navzdory skutečnosti, že v Polsku žili po staletí. Navíc pro značnou část křesťanského obyvatelstva byli Židé bráni jako ti, kteří zavinili smrt Ježíše Krista, a tak je viděli jako představitele zla ve světě. Například se běžně věřilo, že Židé zabíjejí křesťanské děti, aby získali krev na macesy, a že jsou odpovědní za přenos moru. Přestože křesťané často využívali židovské služby a obchody, neprojevovali příliš zájem o jejich kulturu a celkové prostředí.¹⁰⁷

Zde je také třeba dodat, že samotní Židé vytvořili uzavřenou komunitu, do které nedovolili gójům se příliš začlenit. Jednali tak ze strachu, že by prvky evropské kultury a cizích zvyků mohly ohrozit jejich tradice, i když tyto tradice byly někdy těžko přijímány mladou generací. Dalším, i když ne tak důležitým důvodem sociální sebe-izolace Židů, by mohla být obava ze zesměšňování a ponižování křesťany za to, co se podle nich skrývá a děje v židovských domech a synagógách. Je třeba si uvědomit, že Židé žili už tolik let mimo svou historickou domovskou zem (Palestinu) a že právě náboženství a vše, co s ním souviselo, jako svátky, zvyky a kultura, pro ně představovalo zvláštní domovinu. Přesto v době pozitivismu žila již mnoho Židů, kteří se dokázali osvobodit od přísných požadavků své obce a do jisté míry si osvojili evropskou kulturu, usilovali o asimilaci a zlepšení životních podmínek židovské komunity v Polsku.¹⁰⁸

V dílech pozitivistů se začaly více objevovat židovské postavy, spíše ale tvořily pozadí. Avšak i z těchto druhotných charakterů je mnohdy možné poznat autorovy názory na danou problematiku. V románě Bolesława Prusa *Lalka* (Loutka, 1890) jsou Židé zobrazeni téměř okrajově, přesto je však poznat, že byl Bolesław Prus obhájce asimilace a současně nemilosrdný kritik ekonomické aktivity židovského obyvatelstva.

Pozitivisté začleňovali aspekty židovského života do svých děl, aby vymýtili zkreslený obraz Židů fungujících v myslích Poláků; aby uvědomili čtenáře, že chudobou a deprivací

¹⁰⁷ CAŁA, Alina. *Wizerunek Żyda...*, cit. d., s. 174–177.

¹⁰⁸ WOJTYCZEK, Anna. *Tradycja i religia...*, cit. d., s. 14–15.

jsou postiženy také židovské rodiny a že často žijí ve velmi obtížných podmínkách. Vyzývali k zavedení všeobecného sekulárního vzdělávání mezi Židy, protože čistě náboženská výchova zapouzdřuje jejich komunitu a izoluje je od evropské kultury a úspěchů civilizace.

Někteří autoři také ukazovali – ve větší či menší míře – obrazy staleté židovské tradice související s plněním náboženských předpisů. Nebáli se situaci obrátit a v jejich dílech jsou Židé hlavními postavami, a pokud tam vystupují křesťané, jsou právě oni vedlejšími postavami nebo jsou dokonce jen na pozadí příběhu. Je tomu tak např. v románech Elizy Orzeszkowé *Meir Ezofowicz* (1878) a *Mirtala* (1886), v povídkách *Mendel Gdański* (1893) Marie Konopnické a *Chawa Rubin* (1879) Aleksandra Świątochowského, či *Muzykanci* (Muzikanti, 1891) a *Łaciarz* (Krejčí, 1905) Klemense Junoszy (1849–1898). Celkově však v období pozitivismu představovali Židé především symbolický prvek podobně jako u romantiků – srovnávání židovských útrap s tehdejším neštěstím, jež postihlo Polsko. Umělci, zejména ti romantičtí a pozitivističtí, chtěli představit prvky náboženského života a připoutání Židů k tradici. Snažili se na jedné straně přispět ke zlepšení polsko-židovských vztahů, usnadnit asimilaci a svrhnout stereotypy, a na druhé straně objasnit polským čtenářům, kteří také neměli formální vlast, jak důležitou je pěstovat tradice, které umožňují zachování národní identity.¹⁰⁹

3.3.2. Bolesław Prus

Bolesław Prus (1847–1912), vlastním jménem Aleksander Głowacki, byl polským prozaikem a žurnalistou období pozitivismu.

Bolesław Prus považoval Židy za jednu z důležitých částí tzv. „státního organismu“, bez níž mu hrozilo, že onemocní. Prus ve svém nejslavnějším románu *Lalka* velmi jasně načrtl místo Židů v polské společnosti. Židé v románu Prusa jsou velmi podnikavý, aktivní a rozvíjející se národ. Jsou zapojeni do polského národně osvobozenického hnutí. Hlavní postava románu, tedy Stach Wokulski, má velmi přátelský vztah k Židům. Nejen, že s nimi dychtil obchodovat, ale najal je na práci ve svém obchodě, protože věděl, že neexistují žádní lepší obchodníci. Zvláštní osobností je Michał Szuman, lékař a Wokulského přítel. Jeho ústy Prus pronášel slova kritiky i chvály na polskou židovskou společnost. Prus chtěl představit

¹⁰⁹CAŁA, Alina. *Wizerunek Żyda...*, cit. d., s., s. 20–28.

tuto menšinu jako nezbytnou pro řádné fungování celé společnosti. Zároveň ale poukazoval na problematiku realizace pozitivistického ideálu tolerance.¹¹⁰

3.3.3. Eliza Orzeszkowa

Eliza Orzeszkowa (1841–1910) byla polskou spisovatelkou éry pozitivismu, autorkou známého románu *Nad Niemnem* (1888), nominovaná byla i na Nobelovu cenu za literaturu v roce 1905. Jedna z nejvýznamnějších spisovatelek v období polského pozitivismu. Shromáždila a představila nejautentičtější informace o židovském způsobu života.

Pád lednového povstání zásadně změnil její život. Musela se navrátit do rodné vsi, kde se potýkala s perzekucí a hospodářskou represí. V té době začala psát a navázala kontakty s varšavskými pozitivisty, s kterými měla obdobné názory na politickou situaci i vývoj tehdejší literatury.

Literární historici jednomyslně rozdělují tvorbu Orzeszkové na tři etapy, které byly určovány jejími měnicemi se názory na společenský život. První období pokrývá roky 1866–1876 a jedná se o celkovou kritiku dosud dominující šlechtické kultury a nadšené oslavování rodícího se kapitalismu. Zbídačené šlechtické dvory, chamtivé a v rozporu s venkovem, nemají sílu a motivaci přijmout výzvy současnosti. Spásu je třeba hledat v rozvoji vědy a vzdělávání, ve vytváření moderního průmyslu, který poskytuje lidem pracovní místa, a v prosazování principů demokracie, které se vztahují i na dosud marginalizované skupiny, jako jsou ženy a Židé. Během těchto let má v sobě Eliza Orzeszkowa obrovskou dávku optimismu a naděje na řešení sociálních problémů, což odpovídá pozitivistickému programu.¹¹¹

V druhém období, 1876–1888, se tento optimismus hroutí. Kapitalismus místo univerzálního štěstí přináší nové konflikty a škodí. Buržoazie se nestává motorem sociálního rozvoje, ale třídou vykořisťovatelů. Za ponižujících podmínek proletariát fyzicky a morálně degeneruje. Městská kultura, mělká a bezcenná, není o nic lepší a někdy dokonce horší než venkovská nevědomost. Kromě toho existuje socialismus s agresivní rétorikou a příznakem revoluce. Orzeszkowa stále věří, že dravou povahu kapitalismu lze ovládat racionálními

¹¹⁰ PANAS, Władysław. Sacer: święty-przeklęty. Obraz judaizmu w literaturze polskiej drugiej połowy XIX wieku. In FITA, Stanisław (red.). *Problematyka religijna w literaturze pozytywizmu i Młodej Polski. Świadczenia poszukiwań*. Lublin: TN KUL, 1993, s. 443. ISBN 83-85291-57-1, s. 183.

¹¹¹ PIEKARA, Magdalena. *Kwestia żydowska w publicystyce Elizy Orzeszkowej*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2013, s. 291. ISBN 978-83-226-2214-8, s. 75–77.

a morálními prostředky: demokracií, filantropií a vzděláváním, ale už neví, jak a kdo by to udělal.¹¹²

Vynikajícím románem z tohoto období je *Meir Ezofowicz* (1878). Přípravovala se na psaní románu důkladnou četbou historických a judaistických studií. Akce se odehrává v malém židovském městě Szybów, kde žije rodina Ezofowiczů s tradicemi sahajícími do 16. století. Michał Ezofowicz se pokusil reformovat židovskou společnost v duchu racionalismu a osvícení. Propaguje myšlenku otevírání židovské společnosti, získávání znalostí a účasti na společenském životě. Jeho protivníkem je rodina Todrosů, konzervativních a ortodoxních rabínů. Meir nakonec svůj boj prohrává a je vykázán ze Szybowa, avšak jeho myšlenky již zapadly do vědomí zvláště mladé generace. Orzeszkowa ve svém románu vykresluje sugestivní obraz složité a rozmanité židovské komunity s její kulturou, zvyky a mentalitou.¹¹³

Toto období její tvorby silně zasáhly tehdejší pogromy, zejména ten varšavský. V lednu 1882, pod přímým vlivem událostí předchozího roku ve Varšavě, napsala Eliza Orzeszkowa práci *O Żydach i kwestii żydowskiej*. Šokována varšavským pogromem v roce 1881, napsala:

*„Naše představy o židovské historii, náboženství a zvycích jsou prostě dětinské. [...] naši fantazii vždy čelí Žid vymalovaný ve středověku: polo-nadpřirozená tajemná bytost zahalená hrůzou spáchaných zločinů [...]“*¹¹⁴

O něco později se pokusila varšavský pogrom popsat pomocí beletrie v díle *Mirtala* (1886). Události promítla do starověkého Říma. V historickém hávu představuje mechanismus pronásledování Židů. Hnací silou protižidovských akcí jsou příznivci imperiální politiky a římský dav. Jsou zde zřejmé narážky na polskou situaci, v pozadí dominující antisemitské Ruské impérium.¹¹⁵

¹¹² Tamtéž, s. 79–91.

¹¹³ Tamtéž, s. 191.

¹¹⁴ ORZESZKOWA, Eliza. *O Żydach i kwestii żydowskiej*. Wilno: Skład główny w księgarni E. ORZESZKOWÉJ i S-ki, 1882, s. 104. S. 66.

Vlastní překlad z:

„Wyobrażenia nasze o historii, religii i obyczajach żydowskich są wprost dziecinne. [...] przed fantazją naszą stoi wiecznie Żyd taki, jakim wymalowały go średnie wieki: istota wpólnadprzyrodzona, tajemnicza, owiana grozą popelnionych zbrodni [...]“

¹¹⁵ BURYLA, Sławomir (red.). *Pogromy Żydów na ziemiach polskich w XIX i XX wieku, T. I: Literatura i sztuka*. Warszawa 2018, s. 462, ISBN 978-83-65880-11-6, s. 26–28.

Poslední období, 1888–1910, je pro Orzeszkovou časem zmatku a bezmocnosti. Sociální revolty a rozvíjející se socialistické hnutí jsou jí cizí, dokonce nepřátelské, i když chápe jejich příčiny. Obrátila se k metafyzickým a etickým otázkám, v literatuře se zaměřila na vnitřní život jednotlivce.

3.3.4. Maria Konopnicka

Maria Stanisława Konopnicka (1842–1910) byla polskou spisovatelkou, literární kritičkou i překladatelkou. Konopnické básně se staly důležitým fenoménem v tehdejší literatuře, vyjadřovaly pozitivistické tendence a odkazovaly na sociální a svobodné aspirace doby. Nejznámější z jejích románů jsou *Mendel Gdański* (1893), *Nasza Szkapla* (1893) a *Miłosierdzie gminy* (1898).

Novela *Mendel Gdański* (1893) je reakcí na pogromy odehrávající se v polských zemích na konci 19. století. Maria Konopnicka se zde zabývá asimilací Židů, poukazuje na bezmyšlenkovitost a krutost Poláků vůči jiným národnostem. Hlavní postavou je knihař Mendel – starý Žid, vychovávající svého vnuka. Celý svůj život pobýval ve Varšavě a cítí se s ní být spojený. Zná se tam s lidmi, kteří ho respektují a chovají se k němu laskavě, nikdo ho neobtěžuje. Jako první vlnu antisemitských nálad pocítí jeho vnuk Kubuś.

„Jen chlapec se vrátil ze školy bez čepice, bez dechu, jako honěný zajíc. Zpočátku nechtěl nic říct; teprve po dlouhém výslechu přiznal, že na něj nějaký trhan křiknul „Žid!... Žid! ...“ a tak utíkal a ztratil čepici a už se pro ni nemohl vrátit.

Vlna hněvu praštila starého Mendela do tváře.“¹¹⁶

Událost Mendela šokovala. Vysvětlil chlapci, že by se neměl stydět za to, že je Žid. Nezáleží na tom, kdo je jakého původu, ale na tom, jak žije a čestně pracuje. Následujícího dne vtrhl do domu starého Žida student a radil mu, aby uprchl, protože ve městě bijí Židy. Mendel otevřel okno, aby se o situaci přesvědčil. Do okna lítý dav začal házet kamení, jeden zasáhl vnuka. Mendela zaclonil student. Mendel nechápal, proč by měli Židy bít. Koneckonců, tvrdě pracuje, není ve Varšavě cizí a cítí se být součástí polské společnosti. Byl

¹¹⁶ KONOPNICKA, Maria. *Mendel Gdański*. Wrocław: Zakład im. Ossolińskich, 1954, s. 34. S. 16. Vlastní překlad z:

„Tylko macek powrócił ze szkoły bez czapki, zdyszany, jak zajac zgoniony. Zrazu nic mówić nie chciał; dopiero po długich badaniach wyznał, że jakiś obdartus krzyknął na niego: "żyd!... żyd!..." więc on uciekał i czapkę zgubił i nie śmiał wracać po nią. / Fala gniewu uderzyła staremu Mendlowi do twarzy.“

zlomen. Nebyl zraněn, zachránil ho student, ale ztratil víru ve své rodné město. Ztratil víru v to, že Polsko je jeho vlast.

„A pak uprostřed toho ticha Mendel Gdański ještě jednou zvedl hlavu a řekl:

– Říkáte, co na mě zemřelo? Nu, zemřelo to, s čím jsem se narodil, s čím jsem žil šedesát a sedm let, s čím jsem myslel, že zemřu... Nu, mé srdce pro toto město zemřelo!“¹¹⁷

Byl zbaven pocitu sounáležitosti s komunitou, ve které žil. Novela ukazuje tohoto Žida jako oběť rasismu, jako člověka, který je, přestože je upřímný a pracovitý, vyřazen ze společnosti. Ukazuje tak pogrom z pohledu ukřivděných. Ukazuje duševní a morální devastaci, kterou pogrom způsobuje a pokouší se proniknout do psychiky Žida, člověka duchovně zmrzačeného v důsledku násilí a nespravedlnosti. Konopnicka tak zdůraznila problém asimilace Židů v době vzrůstajícího antisemitismu.¹¹⁸

Na rozhraní pozitivismu a Mladého Polska můžeme nalézt ještě tvorbu Gabriely Zapolské (1857–1921). Jednalo se o představitelku polského naturalismu. Hrdiny jejích děl byli mimo jiné služebníci, ženy lehkých mravů, židovští proletáři. Zajímal se o židovskou kulturu a odsuzovala antisemitismus. Jmenovat můžeme její díla židovskou tematikou *Antysemitnik*, *Malka Szwarcenkopf* či *Jojne Firułkes*.

¹¹⁷ KONOPNICKA, Maria. *Mendel Gdański...*, cit. d., s. 34.

Vlastní překlad z:

„A wtedy wśród tej ciszy podniósł Mendel Gdański raz jeszcze głowę i rzekł: / — Pan powiada, co u mnie nic nie umarło? Nu, u mnie umarło to, z czym ja się urodził, z czym ja sześćdziesiąt i siedem lat żył, z czym ja umierać myślał... Nu, u mnie umarło serce do tego miasto!“

¹¹⁸ MARTUSZEWSKA, Anna. *Pozytywistyczne parabole*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 1997, s. 208. ISBN 83-7017-784-0.

3.4. Mladé Polsko

Mladé Polsko – literární éra v dějinách polské literatury v období 1891–1918. Mladé Polsko bylo součástí evropského modernismu a představovalo soubor nových uměleckých trendů a jejich teoretických předpokladů. Za počáteční datum literatury Mladého Polska se předpokládá rok 1891, kdy proběhly tři debuty básníků představujících novou literární generaci – Kazimierz Przerwa-Tetmajer (1865–1940), Franciszek Nowicki (1864–1935) a Andrzej Niemojewski (1864–1921). Jedná se o domluvené datum, vymezující tento směr, avšak přechází pozitivisté byli literárně činí i této době.

Během tohoto období se do popředí dostaly nové umělecké a intelektuální trendy, jako je modernismus, dekadence, symbolismus, expresionismus, novoromantismus, impresionismus a katastrofismus. Mladí polští spisovatelé odmítli racionalistickou filozofii pozitivismu, odkazovali na romantickou tradici – nadřazenost citů a emocí nad rozumem a také víru ve zvláštní postavení umělce ve společnosti. Odtud pochází další označení tohoto období – novoromantismus. Odporujíc pozitivismu, začalo Mladé Polsko upouštět od vlasteneckých témat.¹¹⁹

V próze polské modernistické éry vynikají jména Stefana Żeromského (1864–1925), Władysława Reymonta (1867–1925). Stefan Żeromski je autorem mnoha románů, které jsou považovány za klasiku polské literatury. Mimo jiné slavný román *Popioły* z napoleonských válek, *Wierna rzeka* z doby lednového povstání a romány z jeho současnosti *Szyfowe prace* a *Ludzie bezdomni*. Żeromski je také autorem mnoha novel a povídek.

Tvorba Władysława Reymonta byla plně oceněna až v meziválečném období, kdy mu byla udělena Nobelova cena za literaturu. Ve své práci se zabýval především morálními otázkami. V románu *Chłopi* (Rolníci) zobrazil život polského venkova. *Ziemia obiecana*, *Fermenty* a *Komediantka* představují obraz života ve městě.¹²⁰

Mezi dramatiky éry Mladého Polska se dostaly do popředí práce Stanisława Wyspiańskiego. Byl autorem dramát věnovaných listopadovému povstání – *Warszawianka*, *Lelewel*, *Noc listopadowa*, tak i zabývajících se starodávnými tématy (a tématy souvisejícími s legendárními a historickými dějinami Polska. Wyspiański získal velkou slávu díky dramatu *Wesele*, které je syntézou základních problémů současného národního života s využitím nejmodernějších literárních a divadelních technik přelomu století a osvobození. Jeho smrt v roce 1907 byla současníky vnímána jako konec určité etapy ve vývoji literatury Mladého Polska.

¹¹⁹ GRONIEWSKI, Krzysztof – SKOWRONEK, Jerzy. *Historia Polski...*, cit. d., s. 352.

¹²⁰ WYKA, Kazimierz. *Modernizm polski*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1968, s. 513. S. 127–130.

Dějiny polské literatury modernismu jsou od samého počátku doprovázeny literární kritikou. Počáteční fáze tvorby nové literatury odhalila protichůdné postoje, jako je tomu v dobách průlomových. V roce 1898 vydal Artur Górski svou slavnou kontroverzní sérii článků s názvem *Mladé Polsko*. V roce 1899 vydal Stanisław Przybyszewski *Confiteorve* kterém představil modernistickou vizi rozvoje umění a literatury. Przybyszewski, prozaik a dramatik, byl tehdy populární osobností ani ne kvůli své kreativitě, ale ve větší míře díky morálním skandálům, které vědomě způsoboval. Stejně jako jeho početní příznivci věřil, že umění je samoúčelné a mělo by být osvobozeno od jakýchkoli myšlenek, politických nebo společenských předpokladů. Jeho vize se brzy stala oficiální agendou mladší generace. Starší generace kritiků, včetně Teodora Jeske-Choińského a Piotra Chmielowského, ho přijala neochotně a kritizovala jeho extrémní individualismus a odmítání literárních tradic. Mezi příznivci nových trendů byli mimo jiné Zenon Miriam-Przesmycki, Tadeusz Miciński, Ostap Ortwin, Stanisław Lack, Ignacy Matuszewski.

Nejvýznamnějším literárním kritikem tohoto období byl Ignacy Matuszewski, autor knihy *Słowacki i nowa sztuka*, které ospravedlňovaly ideologický postoj modernistů. Zajímavou osobností byl také Stanisław Brzozowski, který poté po událostech roku 1905 prošel hlubokou transformací vydávání děl. K transformaci po roce 1905 došlo nejen u Brzozowského, ale také u řady dalších literárních kritiků a autorů. Ukázalo se také, že kultura se nemůže vyvíjet zcela oddělená od reality. Říká se, že „Mladé Polsko za jednu noc zešedlo“, ale faktem je, že od té doby začal proces úpadku Mladého Polska, který byl kromě Brzozowského upřednostňován takovými kritiky a spisovateli jako Karol Irzykowski, Adolf Nowaczyński nebo kritik a autor Tadeusz Boy-Żeleński, kteří se od modernismu stále více distancovali a často jej různými způsoby kritizovali nebo zesměšňovali.¹²¹

3.4.1. Židovská tematika v literatuře Mladého Polska

Na konci 19. století se začínají v polské literatuře objevovat díla s prvky antisemitismu. Výše jmenovaný Klemens Junoszy vedle děl, která zobrazují židovskou obec se sympatiemi, napsal i díla plná odporu jako *Na zgliszczach* (Na rozvalinách, 1897), *Wilki* (Vlci, 1907) či *Pająki* (Pavouci, 1894). O ambivalenci tohoto autora však svědčí i to, že byl jedním z prvních, kdo překládal jidiš do polštiny. Z jedné strany jsou jeho díla plná stereotypů srovnávajících židy s lichváři a vykořisťovateli, z druhé strany však jasně jevil zájem o židovský folklor. Podobný rozpor se nachází i v tvorbě Aleksandra Fredry (1793–1876) či

¹²¹ GRONIEWSKI, Krzysztof – SKOWRONEK, Jerzy. *Historia Polski...*, cit. d., s. 355.

Wiecha (Stefan Wiechecki, 1896–1979), kteří představovali židy jako postavy komické. Komičnost byla vystavěná hlavně na chybách, které říkali židé, když se snažili mluvit polsky.¹²²

Ačkoli polští spisovatelé, zejména pozitivisté, vynaložili velké úsilí na představení různých aspektů života židovské komunity, aniž by postrádali náboženskou a morální stránku, nebyli vždy schopni ji prezentovat objektivně, protože věděli příliš málo o lidech, které chtěli pomoci, křesťané, a ne vždy se snažili o tomto – obvykle vnímaném jako exotickém – prostředí dozvědět. Pozitivistická literatura nedokázala zcela eliminovat předsudky vůči Židům převládající v polské společnosti a ani literatura Mladého Polska se nepokusila tento úkol přijmout. Přestože na konci 19. století významně vzrostl počet prací zabývajících se židovskými tématy, nepřinesly významné změny, pokud jde o negativní hodnocení polských Židů.¹²³

¹²² CAŁA, Alina. *Wizerunek Żyda...*, cit. d., s., s. 31–39.

¹²³ WOJTYCZEK, Anna. *Tradycja i religia...*, cit. d., s. 16–17.

4. ZOBRAZENÍ ESTERKY V POLSKÉ LITERATUŘE 19. STOLETÍ

Motiv polského krále Kazimíra III. Velikého a Židovky Esterky se projevil v polské literatuře v plném rozsahu v 19. století, nejčastěji v podobě historického románu. Velký vliv na tuto skutečnost měla inspirace v díle *Ivanhoe* (1819)¹²⁴ skotského básníka a prozaika sira Waltera Scotta (1771–1832)¹²⁵. V literatuře období romantismu můžeme mluvit o silném vlivu „walterscotismu“. Oblíbenost příběhu Waltera Scotta vedla k rozmachu historického románu nejen v Polsku, kde literáti využívali podobných motivů *Ivanhoa* a polské legendy o křesťanském králi a jeho židovské milence. Jedním z prvních autorů, kteří využili popularnost Waltera Scotta, byl Alexander F. Bronikowski.¹²⁶

4.1. Alexander F. Bronikowski

Alexander August Ferdinand von Oppeln-Bronikowski (1783–1834) byl literární autor píšící německy a jeho díla byla překládána do polštiny. Tvořil historické romány, v kterých se věnoval především polským dějinám.

Byl synem generála – pobočníka saského kurfiřta Jana Piotra Fryderyka Oppelna-Bronikowského a Krystyny Karoliny Wilhelminy von Thiele ze staré a dobře situované saské rodiny. Rodina pobývala v Toruni, ale ještě před narozením Alesandra se přestěhovala natrvalo do Saska. V Polsku zůstal jen Alexandrův strýc Samuel, který pracoval vysoký soudní úředník sloužící na dvoře krále Stanisława Augusta Poniatowského (1732–1798). Samuel byl později Alexandrovi velice nápomocný, když se Alexander rozhodl dočasně usadit ve Varšavě.

¹²⁴ Historický román *Ivanhoe* (1819) se odehrává v Anglii na sklonku 12. století za vlády krále Richarda Lví Srdce (1157–1199). Román zobrazuje spory o moc normanské a saské šlechty. Hlavním hrdinou je rytíř Wilfred z Ivanhoe, který je zamilovaný do otcovy schovanky Roweny. Wilfredův otec Cedrik však vztah neschvaluje a Wilfreda vydědí. Rowena má být provdána za saského šlechtice Athelstana. Později se koná rytířský turnaj, kam se sjede normandská i saská šlechta, mezi hosty nechybí ani Cedrik, Rowena, Athelstan či žid Izák a jeho dcera Rebeka. Wilfred se účastní turnaje pod jménem „Vyděděný“. Za pomoci neznámého Černého rytíře (později se ukazuje, že jde o krále Richarda) se podaří Wilfredovi vyhrát, je ale raněn. Postará se o něj židovská dívka Rebeka a zamiluje se do něho. Na Roweninu přimluvu se připojují do Cedrikova průvodu domů. Během cesty jsou přepadeni normanskými pány. Pomoci se jim dostalo od Černého rytíře, tedy krále Richarda, který dopomáhá i k usmíření Wilfreda s otcem a přimlouvá se za sňatek s Rowenou. Mezitím je Rebeka obviněna a odsouzena za čarodějnictví. Její nevinnu se však rozhodne vybojovat Wilfred v boji se zástupcem templářů. Wilfred vyhrává a Rebeka je očištěna obvinění. Wilfred si nakonec vezme Rowenu a Rebeka odjíždí s otcem z Anglie.

¹²⁵ Sir Walter Scott (1771–1832) patřil k hlavním představitelům romantismu v Británii. Je považován za zakladatele historického románu. Mezi jeho další díla patří např. *Waverley* (1814), *Srdce Edinburghu* (1818), *Nevěsta z Lammermooru* (1819) či *Talisman* (1825).

¹²⁶ KRZYŻANOWSKI, Julian. *W świecie romantyzmu*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1961, s. 371. S. 198–311.

V mládí Alexander Bronikowski vstoupil do pruské armády jako junker a zůstal v Brzegu, později jako důstojník byl umístěn do Erfurtu a zůstal tam do roku 1802. V Erfurtu založil se svými kolegy literární kroužek a v jeho almanachu publikoval několik svých básní. Později byl přesunut do Varšavy a Vratislavi, kde žil až do roku 1807. Po porážce Pruska v bitvě u Jeny (1806) požádal o propuštění z pruské armády, přestěhoval se do Prahy a později do Drážďan. Po vypuknutí Napoleonských válek vstoupil do vojska Varšavského knížectví a později do vojska Polského království, tedy Kongresovky. Jako kapitán, později major, pobýval až do roku 1823 ve Varšavě. Právě v tomto období se lépe seznámil s polským jazykem a udržoval kontakty s polskými spisovateli romantismu. V roce 1823 se vrátil zpět do Drážďan.¹²⁷

Bronikowski debutoval v roce 1825 povídkami v drážďanských novinách *Abendzeitung*. O rok později vydal čtyřdílný historický román *Hippolyt Boratyński* (1826). Během svého života napsal přes dvacet děl. Témata svých prací čerpal zejména z dějin Polska a polských pověstí.

4.1.1. Kazimierz Wielki i Esterka (1828)

Bronikowského román *Kazimierz Wielki i Esterka* (1828)¹²⁸ oživil tradice předchozích generací. Zůstal věrný negativnímu zobrazení židovské milenky, zároveň využil i biblických motivů ze starozákonní knihy *Ester*.

Esterka má v knize děda Mordechaje¹²⁹, který ji vychoval a který i nadále řídí všechna její rozhodnutí. Mordechaj je ctižádnostivý a všechny jeho kroky vedou k tomu, aby dosáhl v Polsku podobných výsledků jako jeho starozákonní jmenovec ve starověké Persii.¹³⁰ Mordechaj je zde líčen jako bytostně odporný člověk, fyzicky i morálně, znalec magických praktik, kuplíř a hanebný politik.

Děj knihy se točí okolo dvorských intrik. Alexander Bronikowski se také dál drží Długoszovy tradice a umisťuje v časové linii poměr krále Kazimíra s Esterou za ukončení králova vztahu s Kristýnou z Rokycan. Zachází však mnohem dál než jeho předchůdci. Smrt Kristýny z Rokycan přisuzuje Mordechajovi a Esterě. Mordechaj podle něj měl opatřit jed,

¹²⁷ ŻYCHLIŃSKI, Teodor. *Złota Księga Szlachty Polskiej, R II*. Poznań: Jarosław Leitgeber, 1880, s. 416. S. 38-41.

¹²⁸ Kniha *Kazimierz Wielki i Esterka* (Kazimír Veliký a Esterka) byla poprvé vydána v němčině roku 1826 v Drážďanech pod názvem *Kasimir der Große und Esterka*. Byla přeložena a vydána v polském jazyku ve Varšavě roku 1828. Další polská vydání pochází z let 1879 a 1903.

¹²⁹ Ve starozákonním spisu *Ester* byl Mordechaj jejím opatrovníkem, Esterka byla jeho sestřenicí.

¹³⁰ Mordechaj žil v Susách, metropoli Perské říše, a patřil k stáží královského paláce. S pomocí Estery se mu podařilo zabránit pogromu na Židy, který plánoval vládní úředník Haman. Následkem toho se stal Mordechaj vysoce postaveným a uznávaným mužem královského dvora, ale i židovské obce.

kterým Kristýnu z Rokycan otrávil. Na její místo chtěl dosadit svou vnučku Esterku, aby mu pomohla prosazovat na královské dvoře zákony a usnesení, které by byly pro židovskou obec přínosné. Avšak jeho plány, aby se jeho vnučka stala královnou milenkou, selhaly. Mordechajovo spiknutí bylo odhaleno. Král Kazimír Veliký, fascinovaný krásou židovské dívky Esterky i její jemnou a podmanivou řečí, nakonec vyhovuje jejím prosbám. Na oplátku za záchranu Mordechajova života se má stát jeho milenkou.

Zjevným záměrem Bronikowského bylo očernit vztah krále s Esterkou, který měl přispět k upevnění privilegií polských Židů. Mordechaj musí selhat, aby bylo zdůrazněno, že ani pět set let po příhodě vyprávěné v románu, se situace židovské komunity na polském území nezměnila. Na konci román se do popředí dostávají autorovy sociálně-politické preference:

„Rozhodnutím královského soudu byl Mordechaj odsouzen k smrti v plamenech, zachránila ho jeho vnučka Esterka. Jeho hrozný trest byl přeměněn na trest odnětí svobody, ve kterém strávil dlouhou dobu, ale později získal úplnou svobodu. Naděje a předpovědi tohoto fanatického Žida se nenaplnily: avšak přeci jen jeho smělé chování mělo vliv na osud jeho polských spoluvěřících, z větší části svého množství ještě dnes tolik nepříjemných a špinavých, jako byli nepříjemní a špinaví i za časů Esterky před pěti sty lety. Člověk, dokonce celý národ, může být fyzicky šťastný, ačkoliv jako stvoření, jehož maso není povoleno stoupencům Mojžíšovým jíst, žije ve fyzické špíně. A přesto může být člověk i celý národ šťastný morálně, ačkoliv jako celek polských stoupců Mojžíšových, necitlivých na nejkrásnější část lidské přirozenosti, na čest a na lásku lidského rodu, která vychází z pravdivé milosti boží, ačkoliv jak říkám, žije ve špíně morální. O této dvojí pravdě nás přesvědčuje polské židovství.“¹³¹

¹³¹ BRONIKOWSKI, Alexander. *Kazimierz Wielki i Esterka, tom II*. Warszawa: Drukarnia Józefa Węckiego, 1828, s. 214. S. 182–183.

Vlastní překlad z:

„Wyrokiem Sądu Królewskiego skazany Mordechaj na śmierć w płomieniach, był wybawiony przez wnuczkę swoją Esterkę. Ta straszna kara jego była zamieniona na karę więzienia, które on przez długi czas wysiadywał, ale później odzyskał zupełną wolność. Nie spełniły się wprawdzie nadzieje i przepowiedzenia tego fanatycznego Żyda: zawsze przecież jego śmiałe przebiegi miały wpływ na los jego współwyznawców polskich, w większej części masy swojej jeszcze dziś tyle nieużytych i brudnych, ile nieużytymi i brudnymi byli za czasów Esterki, przed około pięćset laty. Człowiek, nawet cały naród może być fizycznie szczęśliwym, chociaż na kształt tego stworzenia, którego mięsa pożywać nie wolno wyznawcom Mojżesza, żyje w brudzie fizycznym. I jeszcze człowiek i cały naród może być moralnie szczęśliwym, chociaż na kształt ogółu polskich wyznawców Mojżesza, nieczułych na najpiękniejszą cząstkę ludzkiej natury, na honor i na tę miłość rodu ludzkiego, która z prawdziwej miłości Boga pochodzi, chociaż, mówię, żyje w brudzie moralnym. O tej dwoistej prawdzie przekonywa nas żydostwo polskie.”

Roku 1828, tedy v tom samém roku, kdy byl vydán polský překlad Bronikowského díla *Kazimierz Wielki i Esterka*, vyšlo další polské dílo věnující se příběhu krále Kazimíra a jeho židovské milence. Jednalo se o román *Nałęcz* od polského spisovatele Felikse Bernatowicze (1786–1836).

4.2. Feliks Bernatowicz

Feliks Aleksander Geysztowt Bernatowicz (1786–1836) byl polským literátem z období romantismu. Věnoval se nejčastěji románům a dramatickým útvarům.

Narodil se v Kaunasu, tedy na území dnešní Litvy. Prvnímu vzdělání se mu dostalo ve Vilniusu. Po smrti otce ho strýc vyslal do volyňského města Kremenec, aby studoval na tamějším lyceu. Po ukončení studií se dostal na dvůr Czartoryských, kde sloužil jako sekretář a později i knihovník. Díky svému působení u dvora podnikal cesty do zahraničí. Navštívil mimo jiné Vídeň, Mnichov nebo Drážďany. V rámci svých etnografických výzkumů často cestoval i po litevském území. Tyto cesty se staly velkou inspirací pro jeho literární tvorbu. Roku 1831 se přestěhoval do Varšavy, kde o rok později převzal místo redaktora časopisu *Dziennik Powszechny*.¹³²

Bernatowiczův první román byl *Nierozsądne śluby* (Nerozumné svatby). Dopisy dvou milenců na břehu Visly, vydané v roce 1820 v podobě historického románu v dopisech, který se odehrává v 16. století. Román odkazoval na *Utrpení mladého Werthera* (1774) od Johanna Wolfganga Goetheho (1749–1832). Mezi další Bernatowiczova díla patří např. *Pojata, córka Lizdejki, czyli Litwini w XIV wieku* (1826), *Powódź* (1833) a samozřejmě *Nałęcz. Romans z dziejów polskich* (1828).

4.2.1. Nałęcz. Romans z dziejów polskich (1828)

V Bernatowiczově díle je inspirace Walterem Scottem ještě patrnější než u Bronikowského. Esterka je zde poprvé představena jako postava pozitivní, podobně jako postava Rebeky v Scottově románu *Ivanhoe*. Ve svém románu nepopisuje Esterku jako hlavní postavu, objevuje se až v třetí části, přesto je ve způsobu jejího vykreslení vidět vcítění Bernatowicze do jejího tragického osudu. Esterka je osiřelá a stará se o ní její dědeček Jonáš, bohatý kupec z Opoczna. Esterky otec byl lékařem a ještě před svou smrtí zasvětil Esterku do tajemství medicíny. Díky těmto nabytým znalostem dokáže poté zachránit život raněnému

¹³² PRZYBYLSKI, Ryszard – WITKOWSKA, Alina. *Romantyzm*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009, s. 744. ISBN 9788301138486, s. 145–157.

Kazimírovi, který se do ní následně zamiluje. Jejich láska však nepřetrvá a král se od Esterky odvrací.

V pojetí Bernatowicze je Esterka osobou, která není příznivcem tradic vlastního rodu. Kupříkladu utíká před zasnubami s židovským mládencem, který se měl stát jejím manželem. Nicméně její vazba na své rodáky přetrvává: například když zachrání Židy před pomlouvačným obviněním z rituální vraždy a zachrání ztracené křesťanské dítě z rukou křesťanských vrahů. V období zamilovanosti krále Kazimíra Velikého a Esterky získala židovská obec lepší postavení a mnozí zbohatli.

„Uprostřed přílivu tohoto bohatství a hojnosti nezapomněla dobrá izraelitka na svůj národ, [...] A mnoho židovských rodin se díky ní dostalo k velkým statkům. Proto učenými izraelyty byla uctívána ve verších a prózách, nazývána dcerou Salfada, moudrou Deborou, Hadasou, matkou Izraele, pod nebesy byla oslavována.“¹³³

Když však Esterku opustil její milenec, neoplatili ji svou laskavost. Okradená, zavržená, opuštěná a hnaná od domu k domu, byla jednoho rána nalezena mrtvá před dveřmi jednoho z jejích bohatých příbuzných.

Bernatowicz také využil biblických motivů ze starozákonního spisu *Ester*, například v přirovnání jejího děda k Mordechajovi.

„Následujícího dne, jakmile se rozednělo na tento den, stál Jonáš, který chtěl vyrovnat za včerejší odstrčení od panského, s chlebem a solí u dveří domu; a jako kdysi mlčící Mordechaj u brána paláce krále Asvera, a tak trpělivě čekal u svého prahu, až se jeho pán ukáže.“¹³⁴

¹³³ BERNATOWICZ, Feliks. *Nalęcz. Romans z dziejów polskich*. Lwów: Drukarnia narodowa im. Ossolińskich, 1848, s. 331. S. 299.

Vlastní překlad z:

„Wpóśród opływu tych bogactw i obfitości, nie zapomniła dobra izraelitka o swym narodzie, [...] I wiele rodzin żydowskich za jej przyczyną do wielkich przyszło majątków. Stąd przez uczonych izraelitów czczona wierszem i prozą, nazywana córką Salfadową, mądrą Deborą, Hadassą, matką Izraela, pod niebosa była sławiona.“

¹³⁴ Tamtéž, s. 236.

Vlastní překlad z:

„Nazajutrz, jak tylko na dzień się zebrało, Jonasz chcąc powetować wczorajsze odepchniecie od oblicza pańskiego, stanął u wrót domu z chlebem i solą, i jak niegdyś milczący Mardocheusz u bramy palacu króla Aswera, tak on u swego progu czekał cierpliwie na ukazanie się pana.“

Využití biblických motivů však Feliks Bernatowicz používá jinak než Alexander Bronikowski. Bernatowicz neobviňuje Židy, nedělá z nich nepřátelé toužící po dominanci nad Poláky. V románu však není možné vidět jasný obraz života Židů v Polsku v 19. století. Na druhou stranu pozitivní portrét Esterky závisí ve větší míře na vzoru vypůjčeném od Waltera Scotta, než na postoji k „židovskému problému“, který převládal v Polsku na počátku 19. století.

Odlišný pohled na Esterku nám nabízí dílo *Esterka* (1828) ruské spisovatele polského původu – Jana Tadeusze Bułharyna.

4.3. Jan Tadeusz Bułharyn

Jan Tadeusz Bułharyn (1789–1859), také známý jako Faddiej Wieniediktowicz Bułgarin byl ruský spisovatel, žurnalista a literární kritik polského původu. Pocházel ze šlechtické rodiny. V dětství odcestoval s matkou do Petrohradu, kde nastoupil do vojenské školy. Během studií začal být literárně činný. Právě jeho psaní satir nakonec vedlo roku 1811 k jeho propuštění z ruské armády. Odjel do Varšavy, kde se připojil k vojsku Varšavského knížectví. Po Napoleonově porážce pobýval ve Varšavě, Vilniusu. Publikoval v novinách ve Vilniusu – *Dziennik Wileński*, *Tygodnik Wileński*, *Wiadomości Brukowe* – původně anonymně a v polštině.

Roku 1819 se Jan Tadeusz Bułharyn přesunul zpět do Petrohradu. Sprátelil se tam s předními místními spisovateli. Pracoval v kanceláři cara – všeruského imperátora, což ovlivnilo i jeho literární tvorbu, v které se jasně odrážely procarské názory. Od roku 1820 publikoval také v ruštině, postupem času stále častěji a jeho polsky psaná tvorba se vytrácela. Významně přispěl k rozvoji kulturních nakladatelství v Rusku. Mimo to byl jedním z předních ruských konzervativců. Bułharyn se intenzivně věnoval kritickým epigramům předních ruských básníků jako např. Alexandra Puškina (1799–1837) a Michaila Lermontova (1814–1841).

Bułharyn zpočátku dychtil propagovat polskou historii a kulturu. Psal články na polská témata a překládal polské autory. Psal také básně, pohádky, povídky a romány. Jeho historické romány jsou plné krvavých scén a jsou prosáklé melodramatem. Za jeho nejdůležitější dílo je považován román *Ivan Wyzygin* (1829), kde Bułharyn popisuje sociální život v Moskvě a v Petrohradě.¹³⁵

¹³⁵ *Ottův slovník naučný*. Čtvrtý díl. Praha: Argo, Paseka, 1995, s. 1026. ISBN 80-7185-089-6, s. 822.

4.3.1. Esterka (1828)

Rusky napsaný historický příběh Jana Tadeusze Bułharyna pod názvem *Esterka* se nachází na okraji polské literatury. Ačkoliv byl Bułharyn polského původu, psal spíše rusky, jak bylo již řečeno. Román *Esterka* napsal roku 1828 v ruštině, o rok později bylo dílo přeloženo do polštiny.

V tomto historicky laděném románu se značně projeví Bułharynovy antisemitské názory. Viděl příležitost vyřídit si účty s Židy, i když v jeho příběhu o Esterě lze vidět i protichůdné tendence. Autor sáhl po vzorcích již známých před ním, tedy po motivem starozákonních. To, co se u něj zdá být novací, je obraz židovského sanhedrinu¹³⁶, kde je připraveno spiknutí s cílem zavraždit Ester a unést její děti, na kterém se podílí i papežův vyslanec. Kromě motivu schůzky sanhedrinu a odmítnutí Esterky požádat krále o další privilegia pro Židy, existuje také motiv odporu hrdinky vůči jejím bratrům ve víře. Tento motiv se v té době objevoval v polské literatuře a měly tím být zdůrazněny „pozitivní“ rysy Esterky, jasně vyčnívající z „negativního“ pozadí jejího židovského původu. Ačkoli autor v tomto díle nepíše z historického hlediska o legendě o křesťanském králi Kazimírovi a Židovce Esterce příliš přesně, dostatečně komplexně představuje podstatu a tvorbu tohoto kontroverzního spisovatele.¹³⁷

Na opačném pólu postojů devatenáctého století k legendě o Ester – a to jak z důvodu doby jejich vzniku, tak ideologické orientace jejich autorů – se nachází *Król chłópów* (1881), historický román Józefa I. Kraszewského, a dvě dramata: *Esterka* (1897) Stanisława Kozłowského a *Židé* (1901) Kazimierza Glińskiego.

4.4. Józef Ignacy Kraszewski

Józef Ignacy Kraszewski (1812–1887) byl polským spisovatelem, žurnalistou, vydavatel, historikem, ale i malířem. Zajímal se o společenskopolitické dění, což se odráželo i v jeho tvorbě.

Kraszewski se narodil ve Varšavě do šlechtické rodiny Jana a Zofie Kraszewských. Oba rodiče se objevili v pozdějších dílech Kraszewského jako modely románových postav.

¹³⁶ Sanhedrin byl nejvyšší židovskou náboženskou i soudní institucí v starověkém Izraeli.

¹³⁷ KUNITZ, Joshua. *Russian Literature and the Jew: A Sociological Inquiry Into the Nature and Origin of Literary Patterns*. New York: Columbia University Press, 1929, s. 195. S. 42–43.

Dětství prožil na vsi Romanów¹³⁸, kde se o něj starali prarodiče a prababička. Právě odtud si odnesl zálibení v kultuře a literatuře. Studoval v Lublině, střední vzdělání ale nakonec zakončil ve Svislači, na území dnešního západního Běloruska. Poté začal studovat medicínu na Vilniuské univerzitě, brzy však změnil obor. Rozhodl se přejít na studium filozofie a literatury. Z těchto dob pochází jeho literární prvotiny. Prohluboval také svůj zájem o politické dění a aktivně se účastnil studentského života, včetně studentských spolků. Roku 1830 byl začten za ilegální činnost. Ve vězení pobýval až ro roku 1832, následně žil pod policejním dohledem ve Vilsniusu.

Roku 1838 pojal za ženu Zofii Woroniczównu, s kterou se poté přestěhoval do Volyně. Zdejší prostředí mu poskytovalo další inspiraci v literární tvorbě, např. *Wspomnienia Odessy, Jedysanu i Budzaku* (1845–1846). Od roku 1853 pracoval v Žytomyru, centru kulturním i politickém tehdejší Volyně, jako kurátor škol a později také jako ředitel divadla. Také si užíval rostoucí slávy jako spisovatel. Redigoval vilniuský časopis *Athenaeum* a spolupracoval s časopisy *Tygodnik Petersburski* a *Gazeta Warszawska*. Během tohoto období navštívil mnoho míst. Po návratu z cest se spisovatel Kraszewski dostal do konfliktu s volyňskou šlechtou a rozhodl se přestěhovat do Varšavy. Tam se stal redaktorem časopisu *Gazeta Codzienna* Leopolda Kronenberga. Podnikal další cesty do zahraničí. Podílel se na politické činnosti emigrace a analyzoval možnost povstání. V souladu s názory získanými před třiceti lety nebyl zastáncem povstání a snažil se zmírnit před-povstaleckou atmosféru. Jako silný kritik politiky markraběte Aleksandra Wielopolského, byl však na konci ledna 1863 nucen Varšavu opustit a odejít do Drážďan.

V Drážďanech, v jednom z hlavních center polské emigrace, začal vypomáhat povstalcům a nadále hájil polské zájmy. Ve své literární tvorbě se zaměřil na politickou žurnalistiku a pod pseudonymem „Bogdan Bolesławita“ vydal řadu románů o povstání. Právě těmito díly si uzavřel cestu zpět do Varšavy. Podnikal další cesty po Evropě, v prvních letech emigrace hledal podporu pro povstalecké účely. Kromě národních katastrof, Kraszewski zažil soukromé neúspěchy – finanční problémy i rodinná neštěstí. Od roku 1873 se věnoval výhradně literární tvorbě.

Kraszewski byl mimořádně plodný autor, napsal a vydal přibližně 600 svazků. Nejdůležitější částí Kraszewského tvorby jsou romány: za 57 let napsal 232, z toho 144 sociálních a 88 historických. Stal se reformátorem polského románu tím, že mu dal originální rysy, specificky zpracoval cizí vzory a představil řadu nových motivů historických

¹³⁸ Obec Romanów se nachází v lublinském vojvodství a v současné době se zde nachází „Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego“.

i sociálních. Svými díly významně ovlivnil tehdejší vývoj polské beletrie a její následný rozkvět.¹³⁹

4.4.1. Król chłopów (1881)

Útvor je rozdělen do čtyř svazků, které jsou podělené na osm knih. První svazek: *Margareta, Wiaduch*; druhý svazek: *Baryczka, Biczownicy*; třetí svazek: *Rokiczana, Esthera*; čtvrtý svazek: *Maciek Borkowicz, Król chłopów*. Kraszewského román zůstal pro čtenáře atraktivní dodnes. Vděčí za to především prozíravosti, s níž byly vykresleny psychologické portréty nejen hlavních postav. Je to bezpochyby nejpodrobnější popis historie královského románu v polské literatuře. Kraszewského Kazimír Veliký není jen moudrým králem, ale i člověkem zmítaným vášněmi. Esterka byla naproti tomu žena emocionálně velice silná a nedovolila svému židovskému původu tlumit hlas jejího srdce. Láska krále a Esterky je dovedně budována od počátku románu a postupně se rozvíjí. Krále nepřitahuje na Esterce jen její neobvyklá krása, ale i její cnosti.

Esterka se na stránkách toho díla objevuje poprvé, když králův oponent informuje o protižidovských nepokojích během epidemie pravých neštovic v Krakově. Tehdy Kazimír zachránil zraněnou židovskou ženu a její malé dítě, malou Esterku, z rukou potížistů a postaral se o ně, dokud se obě nevrátily do svého rodného města Opoczno. Už tehdy Kazimír zmiňoval neobvyklou krásu malé dívky.

„To dítě, ač bezbožná židovka, bylo tak podivuhodně krásné, že jsem od něj nemohl odtrhnout oči; byla opečovávaná a křehká jak panská dcera. Její černé vlasy, až po kolena, jí stékaly téměř po kolena a to, co bylo vidět jejího těla z pod roztrhané košile, jakoby vyřezávané ze slonoviny, tak krásné ... Její oči, jak dva černé uhlíky, dívaly se vyděšeně na ty, kteří ji chtěli chytit ... Bílýma rukama se držela zkrvavené matky. Ač Židé, i mně se jich v tu chvíli zželelo...

Už by jí byl někdo dal ránu, protože čím dál větší horda se tam valila, a starou řezali a sekali, ta sklopivši se ještě zakrývala sebou dítě jak vlčice, kdy jí berou štěňata; až z hradu král vyrazil jako blesk, se svými několika dvořany, a rovnou do davu s meči pozvednutými.

[...]

Pokynul, aby se rozptýlili, a sám jsem se na to díval, jak starou Židovku, z které se lila krev, vzal za ruku; a dítě zabalil do pláště, příkazujíc starým Židům, aby ho následovali;

¹³⁹ Ottův slovník naučný. Patnáctý díl. Praha: J. Otto, 1900, s. 1066. S. 85–87.

nazpět na hrad táhl se pešky, dvoru doporučujíc, aby byl dav rozehnán a nevěřím nemohouc žádně křivdy učinit... Tak se to mordování tehdy skončilo a poloviny nebo více Židé uniklo. Někteří na hrad, jiní do dalších měst, utíkajíce po nocích, převlečení, aby se jim podařilo ukryt.

*Řekli později, že nařídil svému vlastnímu lékaři, aby tu starou Židovku obvázal, namazal a ošetřil, a několik dní nebyl v poklidu, dokud matku s dceru neodvedli královským vozem se strážemi až do Opoczna...*¹⁴⁰

O několik let později se setkávají podruhé. Osudné setkání s nyní už dospělou Esterkou se odehrává v domě jejího otce, kde král odpočívá při lovu. Při prezentaci tohoto opětovného setkání autor nešetřil snahou představit Ester jako jedinou královu partnerku, nejvhodnější ze všech žen, které se v jeho životě objevily. Představuje tak začátek jejich vztahu.

„Byla to dospívající dívka, s takovou tváří, takové čerstvé ženskosti, takových rysů panských, vznešených, vděčných, že by ji bylo možné spíše nazvat princeznou, než izraelským dítětem.

Oděv, vyrobený z perel, hedvábí, drahokamů, vybraný a bohatý, přispěl k povznesení té východní krásy, která ač brzy odkvétá, v prvních letech mládí nesrovnatelnost je blesku. Obrovské černé oči, napůl pokryté řasami, směle a s velkým citem zíraly na krále už z dálky... V bílých rukou, trochu se třesoucích, držela zlatou misku pokrytou hedvábným ručníkem se zlatým vyšíváním...

¹⁴⁰ KRASZEWSKI, Jan Ignacy. *Król chłopów*. Tom II, księga III. Kraków: Nakład Spółki wydawniczej księgarzy w Warszawie, 1881, s. 210. S. 24–26.

Vlastní překlad z:

„Dziecko to, choć żydówka niewierna, takiej było cudnej piękności, że ja oczów od niej nie mógł oderwać, a wypieszczone i wątłe, jakby pańska córka. Włosy jej czarne, rozpuszczone, do kolan niemal spływały, a co z pod podartej koszuli ciała było widać, jakby z kości słoniowej wyrzeźbił, tak śliczne... Oczy, gdyby dwa węgle czarne, patrzyły przerażone na tych, co ją pochwycić chcieli... Rączkami białemi trzymała się pokrławionej matki. Choć żydów, i mnie się chwilę żal zrobiło... / Jużby jej wnet był który cios zadał, bo się coraz większa kupa zwaliła, a starą siekli i cięli, która slaniając się, jeszcze sobą okrywała dziecię, jak wilczyca, gdy jej szczenięta biorą, aż od zamku król wypadł, jako piorun, ze swojemi kilkunastu dworzany, i wprost na tę gromadę z mieczami podniesionemi. / [...] Skinął, aby rozpędzano gmin, i sam na to patrzyłem, jak starą żydowicę, z której posoka się lała, wziąwszy za rękę, a dziecko wciąż płaszczem otulając i starym żydowinom iść za sobą rozkazując, nazad na zamek pociągnął pieszo, dworowi zalecając, aby motloch rozeznano, a niewiernym żadnej krzywdy czynić nie dano... Tak się to morderstwo podówczas skończyło, i żydów połowa albo i więcej uszła. Niektórzy na zamku, inni po miastach dalszych, nocami zbiegając, poprzebierani, ukryć się potrafili. / Mówili potem, że ową starą żydowicę, własnemu lekarzowi kazał obwiązywać, smarować i leczyć, a przez dni kilka spokoju nie miał, aż matkę z córką na królewskim wozie, pod strażą, do Opoczna odwieziono... “

Navzdory vzrušení, které se jí vymalovalo v tváři, bylo v ní vidět odvahy, kterou dává mládí a královská síla krásy...

*Král nemohl odtrhnout oči od toho úžasného úkazu.*¹⁴¹

Historii královského románu – od příjezdu Esterky do Krakova, až po všechny tvrdé zkoušky, kterými si milenci musí projít – popisuje šestá kniha s příznačným názvem *Esterka*. Odjezd Esterky do Krakova po smrti jejích rodičů byl vyličen Kraszewským s velkým pochopením, jelikož postavení protagonistky mezi příbuznými, kteří se nedokázali smířit s jejím vztahem s „gójem“¹⁴², bylo velice špatné. Esterka bojuje sama i s odporem dvorního Žida, který se nazývá Lewka, a vyvrací obvinění z neloajality vůči své vlastní rodině. Ujišťuje ho, že je věrná židovské víře, ale v žádném případě nebude zneužívat svého vztahu s králem, protože by to mohlo zničit jejich vzájemnou lásku. Královi oponenti jsou rozrušeni jeho skandální vazbou na židovskou milenku. Tuto vazbu chtějí oslabit ale i ti, kteří jsou královi nakloněni. Nevadí jim nemorální chování krále, irituje je Esterky židovský původ. Hrdinové však přesvědčeně odolávají všem odpůrcům a překonávají všechny překážky. Do konce Kazimírova bouřlivého života zůstává jeho největší útěchou Ester, která pro něj plane horoucí láskou. Román končí v tónu slavnostní tragédie – obrazem Esterky, neutěšitelné po smrti jejího milovaného.¹⁴³

„Bylo jí dovoleno odcestoval z Łobzowa, nikdo jí tichou bolest nevyčítal.

*Jen o několik let přežila krále, jehož děti také marně zapomenuté umřít měly – Estera zemřela památkou, lásku a čest ke Kazimírovi odnesla si s sebou do hrobu*¹⁴⁴

¹⁴¹ KRASZEWSKI, Jan Ignacy. *Król chłopów...*, cit. d. S. 88.

Vlastní překlad z:

„Bylo to dziewczę kilkunastoletnie, takiego oblicza, takiej świeżości płci, takich rysów pańskich, szlachetnych, wdzięcznych, iż królownąby ją nazwać prędzej było można, niż dzieckiem izraelskiem.

Strój też od pereł, jedwabiów, klejnotów, wykwintny, bogaty, przyczyniał się do podniesienia wschodniej tej piękności, która choć wcześniej przekwita, w pierwszych latach młodości niezrównanego jest blasku. Ogromne oczy czarne, rzęsami długimi na pół przykryte, śmiało i z uczuciem wielkiem wlepiała zdala już w króla... W białych rękach, trochę drżących, trzymała złocistą misę, pokrytą jedwabnym ręcznikiem złotem szytym...

Pomimo wzruszenia, jakie się na jej cudnej malowało twarzyczce, widać w niej było odwagę, którą daje młodość i królewska potęga piękności...

Król oczów nie mógł oderwać od tego zachwycającego zjawiska.“

¹⁴² Gój – z hebrejštiny, příslušník jiného národa nebo vyznání.

¹⁴³ DANEK, Wincenty. *Józef Ignacy Kraszewski*. Warszawa, Wiedza Powszechna, 1973, s. 546. S. 446.

¹⁴⁴ KRASZEWSKI, Jan Ignacy. *Król chłopów*. Tom IV, księga VIII. Kraków: Nakład Spółki wydawniczej księgarzy w Warszawie, 1881, s. 194. S. 193.

Vlastní překlad z:

„Dano jej więc ujechać z Łobzowa, i nikt cichej bolesti nie urągał.

O parę lat zaledwie króla przeżywszy, którego dzieci też marnie, zapomniane, poginąć miały — Esthera zmarła zabytą, miłość i cześć dla Kaźmirza unosząc z sobą do grobu.“

Kritici Kraszewského, kteří zpochybňují historickou pravdivost jeho románu, mají nepochybně pravdu, ale pro nás to téměř bezpředmětné. Důležitější – z hlediska cíle této práce – jsou určité motivy současné pro Kraszewského, které byly využity v jeho románu. V zobrazení ideální židovské ženy podle Kraszewského by se daly nalézt znaky náklonosti, až obdivu, k židovskému národu, nejen pro jeho historickou významnost, ale i pro značný pozitivní vliv na společnost. Tyto filosemitské nálady se objevily v polské společnosti i v polské literatuře devatenáctého století, zvláště výrazně po lednovém povstání. Esterka v románu *Król chłopów* mluví krásně polsky. Tato skutečnost je zdůrazněná autorem. Navíc je to vzdělaná žena, která v žádném případě není spojována s žádnou ze stereotypních židovských aktivit, které tradičně vzbuzovaly pohrdání i mezi spisovateli nakloněnými židovské obci. Je pro ni nemožné najít si, nebo vůbec nechce hledat, partnera mezi židovskými mládenci, protože nedosahují její úrovně. Esterka navíc uznává jako možný pouze takový vztah, který by byl založen na lásce, i kdyby její vyvolený nebyl Židem a i kdyby si ji nemohl vzít.¹⁴⁵

Esterka Kraszewského je svým způsobem nástupkyní Sáry, hrdinky z díla *Lejbe i Siora, czyli listy dwóch kochanków* (1821) polského spisovatele, publicisty a historika Juliana Ursyna Niemcewicze (1758–1841). Ačkoliv Sára zůstává v židovském prostředí. Ona sama je naivní a umělá, ale její temperament, poctivost, polské vzdělání i bojovnost v rámci židovské komunity, do jisté míry předznamenávají pozdější postavu Esterky z Kraszewského románu *Król chłopów*. Tehdejší emancipační hnutí, bojující za práva Židů i žen, nepochybně utvářelo literární portrét hrdinky ze 14. století. Emancipační tendence ovlivnily bezpochyby také Niemcewiczovu postavu Sáry, která je hrdinkou z 19. století. Historická odstup a šikovné odkazování na populární tradiční témata podstatně usnadnily psaní Kraszewského. Podstatou tohoto díla bylo představit ideální model symbolizující údajnou polsko-židovskou symbiózu. Že by však takovýto model byl reálný za podmínek typických pro čtrnácté století není příliš pravděpodobné, odpovídal by spíše emancipačním vlnám devatenáctého století.¹⁴⁶

Problematiku Kazimírova udělování privilegií polským Židům odsouvá Kraszewski do pozadí. Tímto tématem se však zabývá jako centrálním motivem drama *Esterka* (1897) Stanisława Kozłowského (1860–1922).

¹⁴⁵ DANEK, Wincenty. *Józef Ignacy Kraszewski...*, cit. d. s. 477.

¹⁴⁶ KLEINER, Juliusz. *Sentymentalizm i preromantyzm. Studia inedita z literatury porozbiorowej 1795–1822*. Kraków: Wydawnictwo literackie, 1975, s. 238. S. 183–185.

4.5. Stanisław Kozłowski

Stanisław Gabriel Franciszek Kozłowski (1860–1922) byl polským dramatikem a literárním kritikem. Mezi jeho dramata patří mimo jiné *Albert, wojt Krakowski; tragedia w 10-ciu obrazach wierszem* (1887), *Taboryci: dramat w 5-ciu aktach* (1898) a samozřejmě *Esterka: dramat w VI-ciu obrazach na tle historycznym* (1897).

4.5.1. Esterka (1897)

Kozłowski vypráví legendu o Kazimírovi a Esterce zakončenou rozchodem milenců, tedy poněkud jinak než Kraszewski. Jistou podobnost však můžeme nalézt s již dříve zmiňovaným autorem Julianem Ursynem Niemcewiczem (1758–1841). V jeho díle *Kazimierz Wielki. Dramat w trzech aktach* (1792) se Esterka přímo neobjevuje, ale jsou zde popsány nátlaky vyvíjené na Kazimíra jeho manželkou, aby se vzdal své židovské milenky, které král podlehl. Podle názoru Niemcewicze bylo opuštění Esterky doprovázeno udělením privilegií židovskému obyvatelstvu.¹⁴⁷

Kozłowski ale přeci jen vykazuje určité podobnosti také s Kraszewským. Například tím, že popisuje rozložení moci kolem krále nebo jasně sdílí Kraszewského sociální povědomí. Vedle duchovenstva a šlechty, kteří se vehementně staví proti udělování práv Židům, se objevuje hrdá postava Wierzynka, kancléře a pokladníka, prototypu humanisty z devatenáctého století. Wierzynek vidí Židy jako bratry.¹⁴⁸ Ale nakonec i on v zakončení dramatu zrazuje svá vlastní přesvědčení. Wierzynekův ústup lze interpretovat jako tah, který autor použil ke zdůraznění královy velikosti. Mimo všechno nakonec král Kazimír III. přiděluje Židům jejich privilegia a tímto aktem získává přídomek „Veliký“, který mu za to přidělil právě sám Wierzynek.

V dramatu Kozłowski zachycuje nejen rozkol v polské společnosti, ale také bolestivé rozpory mezi samotnými Židy, a představuje tak současnou situaci židovské společnosti. Představuje vnuka dvorního Žida – Lotana, který se připojil k Esterce v boji za práva pro svůj národ, pohnut židovským utrpením se snaží najít jejich příčiny. Zjišťuje, že samotní Židé jsou odpovědní za tresty, kterým čelí ze strany cizinců. Hlavní hrdina podrobně opakuje všechna známá antisemitská obvinění, jako je uctívání „zlatého telete“, účtování úroků z lichvy z peněz půjčovaných křesťanským sousedům nebo bezuzdná láska k luxusu. Ukazuje se,

¹⁴⁷ NIEMCEWICZ, Julian Ursyn. *Dziela poetyczne wierszem i prozą J. U. Niemcewicza*. Tom 5. Lipsk: Nakł. i dr. Breitkopfa i Haertela, 1838, s. 272. S. 195–272.

¹⁴⁸ KOZŁOWSKI, Stanisław. *Esterka: dramat w VI-ciu obrazach na tle historycznym*. Warszawa: Druk E. Lubowskiego i S-ki, 1897, s. 162. S. 57–58.

že Lotanův otec je lékař, který se odchýlil od židovské tradice, což se stalo zdrojem „pokřivené víry“ jeho syna. Lotan je klasický typ osvíceného Žida druhé generace a jeho snaha o abstraktní milosrdenství ho vede k nenávisti sebe samého.¹⁴⁹

Promítání současných politicko-spoločenských aspirací do historických kulis nevyužíval jen Kozłowski či Kraszewski. Velice zručně podobnou metodu použil i Kazimierz Gliński ve svém díle *Židé* z roku 1901.

4.6. Kazimierz Gliński

Kazimierz Gliński (1850–1920) byl polským básníkem, dramatikem a romanopiscem. Pocházel z chudé zemanské rodiny. Byl synem Ludwika Glińského. Vystudoval středníškolu v městě Berdyczów, na území dnešní Ukrajiny. V roce 1868 nastoupil na fakultu historicko-filologickou Jagellonské univerzity. V roce 1873 se přestěhoval z Krakova do Varšavy. Mnohokrát pobýval v Nałęczowě, v dnešním lublinském vojvodství. V Nałęczowě i zemřel. Byl pohřben na místním hřbitově. Spisovatele připomíná pamětní deska umístěná na budově správní rady společnosti „Spółki Zakładu Leczniczego w Nałęczowie“.

Byl autorem řady historických románů, divadelních her a básnických sbírek. Svoje prvotiny publikoval v krakovském časopise *Kalina* a ve Lvovském časopise *Strzesze*. Mezi jeho díla patří *Wspomnienie Tatrów: z marzeń o szarej godzinie* (1890), *Boruta. Powieść z lat dawnych* (1904), *Bajki* (1912) anebo *Ostrzeżenica* (1920).¹⁵⁰

4.6.1. Židé (1901)

Drama *Židé* (1901), neboli *Żydzi. Obraz dramatyczny osnuty na tle prześladowań Żydów w połowie XIV w.*, se poprvé objevilo v měsíčníku *Ateneum* roku 1900, vyšlo o rok později ve Varšavě.

Jedná se o zjevnější a živější příklad projekce současných aspirací autora 19. století do vzdálené minulosti. Hra také ukazuje Glińského ostentativně přátelský vztah k židovské obci, který vytváří vlastní model pozitivního zobrazení Žida, a to v postavách židovské dívky Esterky a jejího otce, proroka Ezechiela. Máme tu tedy opět starozákonní odkaz, tentokrát na prorockou knihu *Ezechiel*. Oba, Esterka i Ezechiel, čelí protivníkům zastoupeným negativním židovským táborem. Tato skutečnost není jen malichernou epizodou v díle, má velký,

¹⁴⁹ KOZŁOWSKI, Stanisław. *Esterka...*, cit. d., s. 21.

¹⁵⁰ *Ottův slovník naučný*. Desátý díl. Praha: J. Otto, 1896, s. 1025. S. 194.

ba zásadní význam, ve kterém Kazimierz Gliński jde daleko za rámec epizody v Kozłowského dramatu *Esterka*.

Hru zahajuje diskuse mezi Židy procházejícími před epidemií pravých neštovic ze západu na východ, do Polska. Společníci zastávají různé názory a postoje. Negativní židovský tábor seskupuje ty, kteří dokážou použít stříbro a zlato s pozoruhodnou mazaností. Tyto postavy nejsou nijak zvlášť vykreslené – bledé, až stereotypní postavy. Pouze vybraní a osamocení jednotlivci, jako je Esterka a její otec, vidí v králi Kazimírovi III. Velikém vtělení očekávaného Mesiáše a v Polsku zaslíbenou zemi, konec obtížné a komplikované židovské cesty. Ačkoli názory této malé skupiny byly ve 14. století odmítnuty, jejich aspirace a předpovědi se přesto uskuteční, až nastane správný čas. Budoucnost jim tedy patří. Gliński tuto skutečnost jasně zdůrazňuje už v prologu.

„Ezechiel je představitelem ideální strany národa a věří ve vítězství ctnosti a pravdy. Roboam, zlomený utrpením a zvráceností světa, vidí jen brutální sílu pěsti, proti níž jsou schopni bojovat podvodem a zradou jištěnou zlatem. Roboam vítězí, vítězství Ezechielových myšlenek – v budoucnu.“¹⁵¹

V epilogu dramatu Gliński ještě jednou opakuje Ezechielovu prorockou vizi – vtělení Mesiáše do krále Kazimíra a Polska jako zemi zaslíbenou.

„HLAS EZECHIELA (seshora)

Tady je váš Jeruzalém,

...A Mesiáš již se narodil!“¹⁵²

Zdá se však nepravděpodobné, že by se patos hrdinů vyjadřujících „budoucnost“ polsko-židovských vztahů mohl setkat s hlasitější odpovědí židovské komunity z devatenáctého století, nemluvě o dřívějších stoletích. Překážkou v tom byl už například jen

¹⁵¹ GLIŃSKI, Kazimierz. *Żydzi. Obraz dramatyczny osnuty na tle prześladowań Żydów w połowie XIV w.* Warszawa: nakł. autora, 1901, s. 86. S. 2.

Vlastní překlad z:

„Ezechiel jest przedstawicielem idealnej strony narodu, wierzącym w zwycięstwo cnoty i prawdy. Roboam, złamany cierpieniem i przewrotnością świata, widzi tylko moc brutalną pięściowej siły, przeciw której podstęp i zdrada, poparte złotym kruszcem, walczą w stanie. Roboam zwycięża, zwycięstwo idei Ezechiela – w przyszłości.“

¹⁵² Tamtéž, s. 85.

Vlastní překlad z:

„GŁOS EZECHIELA (z góry) / Tu wasza Jerozolima, / ...I Mesjasz już się narodził!“

Glińského důrazný tón křesťanského moralizování. Není se tedy čemu divit, že do hebrejštiny bylo přeloženo drama *Esterka* Stanisława Kozłowskiego, přestože jeho překlad musel být značně náročnější už jen kvůli jeho veršované podobě.

5. ZOBRAZENÍ ESTERKY V ŽIDOVSKÉ TVORBĚ

Židovští historici z devatenáctého století se podívovali, proč neexistují žádné židovské zdroje o vztahu krále Kazimíra III. Velikého s Židovkou Esterkou, a tak se začali danou tematikou také zabývat. Jedním z prvních polsko-židovských historiků, který se blíže začal zajímat o historii legendy o králi Kazimírovi a židovské dívce Esterce, byl Aleksander Kraushar (1843–1931).

Aleksander Kraushar považoval legendu o křesťanském králi a jeho židovské milenky za autentickou, včetně toho, že spolu Kazimír s Esterkou měli zplodit děti. Přikláněl se k verzi příběhu o odporu Židů z Opoczna ke vztahu mezi Esterkou a králem Kazimírem. Odpor měl vyústit v zabití Esterky a v rámci tohoto spiknutí měl být i podpálen její palác v Opoczne. Spiknutí však bylo odhaleno a Kazimír se pustil do vyšetřování spiklenců. Jejich následné potrestání ale bylo nakonec sníženo na Esterky přímluvu. Podle Kraushara právě odpor a neschvalování vztahu Esterky s Kazimírem ze strany Židů mělo vést k tomu, že v židovské prostředí byla o tato legenda schválně opomíjena.¹⁵³

5.1. Starší židovské zmínky o Esterce

Není však důvod se domnívat, že by se o legendě Židé v následujících stoletích nedozvěděli z polských zdrojů nebo jinou cestou. Přinejmenším existuje židovské dílo z konce 16. století, které se zmiňuje o Kazimírovi a Esterce. Jedná se o kroniku *Cemach David* (Praha, 1592), kterou napsal židovský kronikář, astronom a matematik David ben Šlomo Gans (1541–1613).

5.1.1. Cemach David (1592)

Kronika *Cemach David* (česky: *Ratolest Davidova*) je psaná v jidiš a je rozdělena na dvě části. Gans se zde věnoval historii Židů, ale i všeobecné historii od stvoření světa až do své současnosti. Neobvyklé je, že se věnuje jak židovským, tak i křesťanským dějinám, které popisuje ve vzájemných pojítkách a souvislostech.¹⁵⁴

V druhém úseku této kroniky můžeme nalézt zmínku o polském králi Kazimírovi III. Velikém. U roku 1370 se kronikář David Gans zmiňuje, že si král našel židovskou ženu jménem Ester, ženu krásnější než všechny jiné v zemi. Pod jejím vlivem měl král dopřát

¹⁵³ KRAUSHAR, Aleksander. *Historya Żydów w Polsce*. Tom I, Okres piastowski. Warszawa: Druk. Gazety Polskiej, 1865, s. 245. S. 188–211.

¹⁵⁴ ŠEDINOVÁ, Jiřina. *David Gans: Pražský renesanční židovský historik*. Praha: Akademia, 2016, s. 280. ISBN 978-80-200-2547-0, s. 43–49.

tamějším Židům velké množství privilegií. Kronika *Cemach David* byla ve své době velice oblíbená a pravděpodobně ona stojí za tím, že se legenda o Esterce šířila dál mezi polskými Židy.¹⁵⁵

5.1.2. Šejres Jisroel (1743)

Není se čemu divit, že obliba hebrejského textu *Cemach David* otevřela cestu k asociacím se starozákonní knihou *Ester*. Nevyhnul se jim ani židovský tiskař z Amsterdamu Menahem Amelander (1698–1749) ve své kronice *Šejres Jisroel* (česky: *Zbytky Irzaele*). Kronika je psaná v jazyku jidiš a poprvé byla opublikována roku 1743. Objevuje se zde očividná analogie s knihou *Ester* v pasáži, kdy Amelander popisuje období pandemie pravých neštovic. Říká, že Židé mohli utéct pouze na Litvu, kde se Židům žilo dobře, jelikož tam vládl král Kazimír milující krásnou Židovku Esterku, která zařídila pro svůj lid tolik dobra jako první starozákonní Estera.¹⁵⁶

Už jen tyto dvě kroniky vyvracejí Krausharovu teorii. V obou těchto jidiš kronikách je Ester představená jako žena Kazimírova, která zachránila svůj lid – podobně jako Estera za časů krále Asvera. Tyto kroniky také nezmiňují nic o odporu židovské obce proti vztahu Esterky s králem. Neobsahují ale ani zmínky o tom, že by spolu zplodili nějaké děti, jak zmiňují polská díla.

To, že byla židovská verze legendy předávána dál, nám nesvědčí dílo židovského autora, nýbrž polského spisovatele Klemense Junoszy (1849–1898). Právě v jeho díle *Cud na kirkucie* (1888) můžeme nalézt prvky židovské tradice, proto také – i přes polský původ autora – jeho dílo analyzuji až v této části práce.

5.1.3. Klemens Junosza a jeho Cud na kirkucie (1888)

Klemens Junosza (1849–1898), vlastním jménem Klemens Szaniawski, byl polským prozaikem a fejetonistou.

Junosza brzy osiřel. Studoval u piaristů v Łukowě, poté v Siedlcích. Kvůli obtížným finančním podmínkám však nedokončil školu a vrátil se do rodného Lublinu, kde několik let pracoval v auditorské komoře. V roce 1875 se přestěhoval do Varšavy, kde se začal plně věnovat v literatuře a žurnalistice. V letech 1877–1883 byl tajemníkem redakce deníku *Echo*,

¹⁵⁵ SADEK, Vladimír. *Kabala a pražská judaika*. Praha: Malvern, 2018, s. 304. ISBN 978-80-7530-152-9, s. 146.

¹⁵⁶ FUKS, L., Menahem Man ben Salomo Halevi und sein Jiddisches Geschichtswerk “Sche’erit Jisrael”. In *Zeitschrift für deutsche Philologie* (100). Berlin: Kuhlhammer, 1981, 170-86. ISSN 0044-2496.

poté členem redakce deníku *Wiek*. Nějakou dobu redigoval týdeník *Wędrowiec* a nakladatelství *Biblioteka Dzieł Wyborowych*. Když žil ve Varšavě, stále udržoval kontakt s Lublinem. Publikoval řadu svých textů v časopisech jako *Gazeta Lubelska* anebo *Kalendarz Lubelski*.

Jako spisovatel debutoval v roce 1874 textem v časopise *Kolce*. Vynikal především malými prózami jako povídkami, novelami anebo skicami. Ve svých pracích s oblibou zobrazoval rolníky, měšťanstvo, příslušníky nižší šlechty, ale i polské Židy. V mnoha svých pracích se odkazuje na svůj rodný Lublin, právě tak jako například v jeho povídce *Cud na kirkucie*, která vychází z místní židovské tradice.¹⁵⁷

Junoszova povídka *Cud na kirkucie* (česky: *Zázrak na židovském hřbitově*) je řetězem židovských legend, které vypravěč slyšel z úst Žida jménem Berek Guzik, který s ním cestoval do Lublinu. Bez ohledu na určitou dávku obdivu k legendám, které slyší, Junosza vyjadřuje své neskrývané pohrdání nad takzvaným židovským „vědění“, které považuje za soubor obyčejných legend a pohádek bez jakékoli historické pravdy.

Cud na kirkucie obsahuje ale i fragmenty, jejichž autenticita je nepochybná, zahrnují takové legendy jako o proroku Eliášovi¹⁵⁸, třicet šest spravedlivých (lamedvovnikové)¹⁵⁹ anebo o židovském hřbitově v Lublině. Zahrnuje také židovskou verzi legendy o milence krále Kazimíra – Esterce:

„– Na tom židovském hřbitově spočívá hodně slavných a učených Židů?

– Ano! slavných, učených, zbožných rabínů, velkých boháčů moc! Celá jejich kehila¹⁶⁰ je tam. Aj, aj, kdybych měl jedno procento z tisíciny části zásluh, které mají před Bohem, byl bych velmi, velmi šťastný! Tam jsou velcí lidé pochovaní, velké hlavy! Tam se dokonce nachází jeden kámen, na kterém je napsáno ne moc a ne málo, ale pouze jedno jméno! Víte, jaké jméno? Ha! Ester! A víte, čím to je jméno? Byla Židovkou, dokonce dcerou chudého krejčího, ale později se stala židovskou královnou...

¹⁵⁷ KULCZYCKA-SALONI, Janina (red.). *Obraz literatury polskiej XIX i XX wieku. Seria 4, Literatura polska w okresie realizmu i naturalizmu, tom 2*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe PWN, 1966, s. 541. S. 315–336.

¹⁵⁸ Prorok Eliáš je považován za jednoho z největších starozákonních proroků. Jeho skutky jsou zapsány v 1. a 2. knize královské. Je mu přisuzováno spoluautorství *Pentateuchu*.

¹⁵⁹ Třicet šest spravedlivých – minimální počet spravedlivých mužů žijících na světě v každé generaci. Mají privilegium vidět Božskou přítomnost a podílejí se na osudu světa, v jidiš nazývaní „lamedvovnikové“. Jedním z těchto skrytých spravedlivých má být i budoucí Mesiáš. Tato židovská tradice je zapsána v Talmudu.

¹⁶⁰ Kehila – hebrejsky židovská obec.

– Židovskou? Špatně jsi informovaný, můj Berku, poněvadž ona vůbec nebyla královnou.

– Ano?! Možná povíte, že ani ten král vůbec nebyl králem a že ta Židovka nebyla Židovkou, že neseděl vedle ní a ona nebyla vedle něho. U vás je to všechno naopak!

– Ale ano, přiznávám, že byla a že vedle krále seděla.

– Nu – a kdo může vedle krále sedět?! To komedie je, dá-li Bůh! – krejčová vedle krejčího sedí a královna vedle krále. I malé dítě takové záležitosti pochopí.

– Je pohřbena poblíž Krakova – to je známo.

– Budiž! Nezáčastnil jsem se jejího pohřbu. Mně stačí, že lidé říkají, že existuje takový kámen a že je na něm napsáno jméno Ester – a že ta Ester byla židovskou královnou. Co potřebuji vědět víc? To mi stačí. Necht' kdo chce věřit, věří, kdo nechce, ať nevěří. Na to neexistuje žádný nátlak, žádné násilí.

Berek se očividně naštvál. Jak mohou být jeho slova zpochybnována? Koneckonců, není to žádný prostý hulvát, není hrubián, ale učený člověk, který toho hodně přečetl a slyšel ještě víc – a slyšel nejen o běžných dobrodružstvích a nehodách, ale také o různých divech, o příhodách takových, které lidská hlava, jakkoli silná, nemůže přijmout nebo vysvětlit; slyšel, jak vypadají různí andělé a jaké pasti osnuje d'ábel... tolik, tolik toho slyšel, a tady je někdo, kdo mu nechce věřit.¹⁶¹

¹⁶¹ JUNOSZA, Klemens. *Cud na kirkucie*. Warszawa: skł. gł. w Księgarni E. Wende i Spółka, 1905, s. 36. S. 24–25.

Vlastní překlad z:

„– Na tym kirkucie zapewne wielu sławnych i uczonych żydów spoczywa? / — Aj! sławnych, uczonych, nabożnych rabinów, wielkich bogaczów moc! Cały kahał ich tam jest. Aj, aj, żebym ja miał jeden procent od tysięcznej części tej zasługi, co oni mają przed Panem Bogiem, to jabym bardzo, bardzo szczęśliwy był! Tam wielkie ludzie są pochowane, wielkie głowy! Tam nawet zdybuje się jeden kamień, na którym napisane jest nie dużo i nie mało, tylko jedno imię! A wiesz pan jakie imię? Ha! Ester! A wiesz pan, czyje to imię? To była żydówka, z prostego stanu nawet, biednego krawca córka, ale później to ona została żydowską królową... / — Żydowską? Źle jesteś poinformowany mój Berku, gdyż ona wcale królową nie była. / — Tak?! Pan może powie, że i ten król wcale nie był król i ta żydówka nie była żydówka, że on koło niej nie siedział, a ona koło niego też nie była. U państwa to wszystko jest na wywrót! / — Ale owszem, przyznaję, że była i że koło króla siedziała. / — Nu — a kto może koło króla siedzieć?! To kimedya jest, dalibóg! — koło krawca siedzi krawcowa, a koło króla... królowa. Małe dziecko nawet zrozumie taki interes. / — Ona niedaleko Krakowa jest pochowana — to wiadomo. / — Niech będzie i tak! Ja na jej pogrzebie nie byłem. Dla mnie dość, że ludzie powiadają, że jest taki kamień i że na nim stoi napisane to imię Ester — i że ta Ester była żydowska królowa. Na co mnie wiedzieć więcej? Mnie to dość. Kto chce niech daje wiarę, kto nie chce, niech nie daje. Na to niema żadnego przymuszenia, żadnego gwałtu. / Widocznie Berek rozgniewał się. Jak można podawać w wątpliwość jego słowa? Przecież on nie jest prosty cham, on nie jest grubianin, ale uczony człowiek, który dużo czytał, a jeszcze słyszał — i słyszał nietylko o zwyczajnych przygodach i wypadkach, ale i o cudownościach najrozmaitszych, o wydarzeniach takich, których głowa ludzka, choćby najtęższa, objąć ani wytłómaczyć nie może; słyszał jak wyglądają różni aniołowie i jakie zasadzki dyabeł urządza... tyle, tyle słyszał, a tu, znajduje się ktoś, co wierzyć mu nie chce.”

Není pochyb o tom, že Junoszův příběh v povídce *Cud na kurkucie* přesně odráží židovskou verzi legendy, podle níž byla Esterka královnou a byla pohřbena na hřbitově v Lublinu. Debata v tomto fragmentu mezi polským vypravěčem a jeho židovským spolucestujícím se zaměřuje právě na rozpor mezi polskými a židovskými tradicemi ohledně vztahu krále Kazimíra s Esterkou. Co víc, odkaz Junoszova židovského společníka objasňuje, jak a proč byla v židovské kronice *Cemach david* Esterka označována nejednoznačně jako milenka, ale i manželka.

Pro Berku Guzika je samozřejmostí, že pokud Esterka „vedle krále seděla“, tak byla i královnou. Právě tento střet různých verzí legendy zobrazený v Junoszově povídce je naprosto neobvyklou záležitostí jak v literatuře polské, tak i židovské. Je to pravděpodobně první případ, kdy se obě verze společné tradice, židovské i polské, střetávají a dostávají se do otevřeného konfliktu.

5.1.4. Di jidiše kenigin (1884)

Další oblíbenou a prostou verzí židovské tradice příběhu o Esterce můžeme nalézt v povídce *Di jidiše kenigin* (česky: *Židovská královna*) vydané roku 1884. Napsal ji židovský autor Nachum Majer Szajkiewicz (1849–1905), nazývaný Szomer. Psal formou jednoduchou, snadno pochopitelnou formou, aby jeho tvorbě porozuměli i nepříliš vzdělaní čtenáři.

Přenesl legendu o Esterce na malé městečko do období 19. století a děj ozvláštnil ještě motivem obžaloby z rituální vraždy. Zpočátku byla Esterka zamilovaná do židovského mládence, ale jinak Szajkiewicz příběh neměnil – Esterka se zamiluje do krále Kazimíra III. Velikého a stává židovskou královnou a také, podobně jak starozákonní Estera, obhájkyní židovských práv.

Odkaz na starověkou Ester zde hraje velkou roli. Tento motiv můžeme nalézt už v části, kdy se Esterka rozhoduje, zda je její láska ke Kazimírovi silnější než k její víře. Připomíná si právě příběh dávné Estery, která neváhala stát se ženou pohanského krále. Esterka tak nakonec vstupuje do vztahu s králem, ale neuveřejňuje svůj židovský původ, což nám zase může připomínat Esteru z dob krále Asvera.

Szajkiewicz spojil svou verzi legendy s tématy vypůjčenými z různých zdrojů. Z jeho zkresleného pravopisu Opoczna, které neustále nazývá jako „Apokno“, vyplývá, že před sebou neměl žádné hebrejské, židovské ani slovanské zdroje. Tato chyba mohla naznačovat německý zdroj. Navíc obvinění z rituální vraždy, které vedlo k tomu, že se král seznámil s Esterkou, pravděpodobně pochází z tvorby Jana Czyńskiego (1801–1867), která vycházela v němčině v židovsko-německém periodiku *Allgemeine Zeitung des Judenthums*, ke kterému

měl Szajkiewicz přístup. Nic nenasvědčuje tomu, že by mohl mít polský zdroj, z kterého by čerpal znalosti o Esterce.¹⁶²

¹⁶² PROKOP-JANIEC, Eugenia. *Pogranicze polsko-żydowskie*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagellońskiego, 2013, s. 336. ISBN 978-83-3507, s. 182–183.

5.2. První nepřímé kontakty mezi židovskou a polskou literaturou

Izolace židovské tradice legendy od polských zdrojů i polské literatury se zdá být téměř jistá. Tato izolace – trávající od kroniky *Cemach david*, přes *Di jidiše kenigin*, až po vyprávění židovského cestovatele v Junoszově povídce *Cud na kurkucie* – naznačuje, že středoevropská a východoevropská židovská (jidiš) literatura obecně, a zejména její polská větev, setrvala a vyvíjela se velmi dlouho bez významnějších kontaktů s polskou literaturou.

Po stovky let vedle sebe existovala polská a židovská literatura. Nejstarší tištěná díla psaná v jidiš pocházejí z Polska z 30. let 16. století. V 16. století a v první polovině 17. století se jidiš knihy vytištěné v Polsku používaly nejen v této oblasti, ale ve všech zemích, kde se tímto jazykem četlo. Je pravda, že velká část těchto prací byla odříznuta od jakéhokoli polského vlivu, protože mnohé z nich byly překlady z hebrejštiny a další byly psány mimo Polsko. Polští Židé nicméně také patřili mezi autory děl psaných v jidiš, která byla vytvořena na polském území, ale i vytvořených nebo publikovaných za hranicemi. Vážnost jejich role v literatuře jidiš od 16. do 18. století však stále vyžaduje pečlivý výzkum. Totéž platí pro tuto literaturu, pokud jde o její možné souvislosti s polskou literaturou.¹⁶³

Po staletí žili Židé v Polsku jako izolovaná kulturní a náboženská komunita, jejichž jediný významný kontakt s okolní křesťanskou populací byl omezen na ekonomickou sféru. Náboženské rozdíly vytvořily skutečnou zeď mezi židovským a křesťanským Polskem, což znamenalo, že Židé neměli přístup k polské písemné kultuře. Polský jazyk a folklór uplatňovali svůj vliv pouze ústním podáním. Bez ohledu na to, zda polští Židé vůbec mluvili slovanským jazykem, než začali mluvit jidiš, můžeme bezpečně předpokládat, že přinejmenším od šestnáctého století polští Židé z ekonomických důvodů znali mluvený jazyk svého křesťanského prostředí.

Tato situace nebyla specifická pro Polsko. Existují zmínky ze 17. století z Amsterdamu o židovských mladících, kteří hledali někoho, kdo zná latinku, aby jim přeložil do hebrejštiny některá díla. Podobně židovští prostředníci a právníci, kteří se pravidelně účastnili německých soudů, nebyli schopni psát nebo číst německy a byli nuceni písemně připravovat svá svědectví s pomocí křesťanských úředníků.¹⁶⁴

¹⁶³ SHMERUK, Chone. *Dějiny literatury jidiš*. Olomouc: Votobia, 1996, s. 165. ISBN 80-7198-142-7, s. 18–28.

¹⁶⁴ SHMERUK, Chone. *Dějiny literatury jidiš...* Cit. d., s. 32–35.

5.2.1. Nauka czytania po polsku dla młodzi wyznania starozakonnego

Totožná situace byla i na polském území ještě na počátku 19. století, jak se můžeme dozvědět z anonymního úvodu do učebnice polského jazyka od kněze Gintyłya (1788–1857), vydané ve Vilniusu v roce 1817. Jedná se o první dílo tohoto druhu vydané speciálně pamatujíc na židovskou obec.

„Pokud jde o všechny občany a obyvatele, taktéž i židovské, je velmi důležité umět číst a psát v jazyce státu. A když znalost jakéhokoli písma jednoho pomáhá naučit se druhý, pak není pro místní krajany, kteří znají hebrejské písmo, nemůže být obtížné naučit se číst a psát v polštině, zvláště ze znalostí z každodenního používání tohoto jazyka.

Tato nauka, jak nezbytná, tak i snadná, byla kdysi u našich židovských vcelku zanedbávána. Ve své rodné zemi žili jako nově příchozí cizinci, kteří nebyli schopni přečíst spisy, které pro ně byly někdy nejdůležitější: z čehož velké nepříjemnosti a častokrát i ztráty utrpěli, je velmi snadné pochopit. Velmi zřídka byl mezi nimi ten, kdo se náhodou naučil číst a psát v polštině, a v té době byl nazýván učencem a odborníkem na světské záležitosti, i když ve skutečnosti se od obce příliš nelišil. Jiní Židé si mysleli, že je to umění nesmírně obtížné a téměř nepřístupné. Ze strany národní vlády a školského úřadu (od samého počátku) nebylo v tom žádné péče a pomoci; nesprávně však bylo někdy chápáno, že je pro Židy nauka místního jazyka nepotřebná, nebo si ho tvrdohlavě nechtějí osvojit, nebo je to proti jejich náboženství.“¹⁶⁵

Výše uvedený popis je zcela vystihující. Ačkoli Židé mluvící jidiš znali jazyk svých nežidovských sousedů, neznali nebo se nechtěli učit latinskou abecedu. Bez ohledu na to,

¹⁶⁵ GINTYŁŁO, Jan Chryzostom. *Nauka czytania po polsku dla młodzi wyznania starozakonnego*. Wilno: nakł. i druk. Józefa Zawadziego, 1817, s. 28.

Vlastní překlad z:

„Jak wszystkim obywatelom i mieszkańcom, tak równie i starozakonnym, bardzo jest ważną potrzebą umieć czytać i pisać w języku krajowym. A kiedy umienie jakiegokolwiek pisma jednego pomaga do nauczenia się drugiego, zatem dla tutejszych rodaków umiejących pismo hebrajskie cale nietrudno nauczyć się czytać i pisać po polsku, zwłaszcza przy znajomości z codziennego używania tego języka. / Nauka ta równie potrzebna jak i łatwa, była dawniej całkiem u naszych starozakonnnych w zanedbaniu. W kraju rodowitym żyli oni jako nowo przybyli cudzoziemcy, nie umiejąc przeczytać pism niekiedy dla siebie najważniejszych: z czego jak wielkie niewygody a częstokroć i straty ponosili, łatwo bardzo pojmować. Niezmiernie rzadko znajdował się pomiędzy nimi taki, który przypadkiem nauczył się po polsku czytać i pisać, a miany był w ten czas za bardzo uczonego i w sprawach świeckich biegłego, chociaż w istocie niewiele się różnił od gminu. Innym starozakonnym zdawało się, że to jest sztuka niezmiernie trudna i prawie niedostępna. Ze strony krajowego rządu i edukacyjnej zwierzchności (od samego jej nastania) żadnej w tym nie było opieki i dopomożenia; błędnie owszem rozumiano niekiedy, że albo dla starozakonnnych niepotrzebna nauka pisma krajowego, albo oni nabywać jej upornie nie chcą lub to za przeciwność religii swojej poczytują.“

v jakém jazyce byla používána, byla tato abeceda spojována s křesťanstvím. Na tomto pozadí musíme hodnotit první židovské noviny v Polsku.

5.2.2. *Dostrzegacz Nadwiślański*

První židovské noviny v Polsku *Dostrzegacz Nadwiślański / Der Beobaxter an der Vajsl* byly dvojjazyčným týdeníkem, který vycházel v letech 1823 a 1824 ve Varšavě. Redigoval je polský spisovatel, překladatel a asimilační aktivista židovského původu Antoni Eisenbaum (1791–1852). Účelem těchto vládou sponzorovaných novin bylo „zasít osvětlení mezi Židy“. Jednou z funkcí jeho polské části bylo seznámit Židy s polským jazykem. Text psaný hebrejským písmem byl ve skutečnosti německý. Židé, kteří neznali polskou abecedu, tak mohli číst zprávy a zároveň korigovat svůj rodný jazyk, jelikož mnozí pokládali jidiš za zkreslenou němčinu. Toto periodikum ovšem neobsahovalo beletrii a brzy přestalo vycházet.¹⁶⁶

5.2.3. První polsko-židovský slovník

Ve Vilniusu roku 1827 *Słownik polski w języku żydowsko-niemieckim* Levina Abrama Liond'ora (1793-1846). V této práci autor podtrhuje potřebu studovat jazyky, kterými v tehdejší době Židé hovořili: polština, ruština, němčina a francouzština. Část knihy obsahuje výběr textů v polštině, včetně informací o přírodě, anekdoty a přísloví, obvykle s překladem do němčiny hebrejskými písmeny. Autor oceňuje výhody znalosti cizích jazyků. Paradoxně se ukazuje, že sám autor neměl nejlepší znalost němčiny, protože jeho práce často nerozlišuje jidiš od německého jazyka. Zajímavé je, že se u něj objevují i nesprávné ekvivalenty polských slov, což dokazuje špatnou znalost polštiny obecně nebo špatnou znalost odborné terminologie.¹⁶⁷

Není možné posoudit účinnost učebnice, dvojjazyčných novin a slovníku. Není pravděpodobné, že by toto úsilí z počátku 19. století o vštípení povědomí o nutnosti studovat polštinu vedlo k tomu, že se židovské masy naučily číst a psát v tomto jazyce. Tyto snahy se projeví spíše v rámci jednotlivců, ale znamenaly pokrok v možnosti nauky. Až do druhé světové války se Židé příliš nechtěli učit polsky a pokračovali ve čtení děl v jidiš z dřívějších století. Jen malá část židovské obce se věnovala tvorbě či dokonce jen četbě nových děl. Nové

¹⁶⁶ FUKS, Marian. *Prasa żydowska w Warszawie, 1823–1939*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN, 1979, s. 362. ISBN 83-01-00456-8, s. 21–38.

¹⁶⁷ RUTA, Magdalena. *Literatura jidysz*. Wydawnictwo AUSTERIA. [cit. 2021-01-13]. URL: <<https://austeria.pl/produkt/slownik-polsko-jidysz/>>.

texty v jidiš, psané však v tradičním duchu, zůstaly bez polských vlivů, s výjimkou polského folklóru.¹⁶⁸

Tato malá skupina tvořící tehdejší židovskou inteligenci v Polsku existovala po celé devatenácté století a byla ovlivněna především německou kulturou, nad čímž si polská spisovatelka Eliza Orzeszkowa (1841–1910) povzdechla ve svém díle *O Żydach i kwestyi żydowskiej* (1882):

„Jsou naši Židé opravdu tak zamilovaní do země, odkud je k nám metla nejtěžšího pronásledování vyhnala? Vůbec ne; není v tom žádná láska jakéhokoli druhu. Či snad na ně nepochybně vysoce rozvinutá německá civilizace vyvíjí tak neochvějnou přitažlivou sílu? Vzhledem k tomu, co z ní čerpají, je třeba to popřít. Nečerpají z ní přeci vědecké ani filozofické znalosti; hovorovou řeč, kterou si z ní berou, si nemůže nárokovat žádnou nadřazenost nad tou, která zní v jejich rodné zemi, a Schiller a Heine, kteří jsou velkými básníky, neobsazují vyšších míst jak Mickiewicz a Słowacki. Mluvit německy v zemi, která má svůj vlastní vysoce rozvinutý literární jazyk několik staletí! Žít mezi Poláky, číst Schillera a neznat Mickiewicze!“¹⁶⁹

Běžně v Polsku používaný termín pro Žida, jehož chování se lišilo od tradičního, byl „dajcz“, tj. Němec, a tento termín se používal až do druhé světové války. Ještě menší skupina tehdejší židovské inteligence, která znala polský jazyk a hledala místo pro sebe v polské společnosti, se nejen nezajímala o jidiš, ale dokonce své znalosti tajila a úplně se od nich odvrátila. Ačkoli v devatenáctém století existovali izolované kontakty, vznikají i nová spojení mezi polskou a židovskou literaturou. Jedná se však hlavně o překlady a adaptace z polštiny do jidiš. Tyto práce, obvykle odvozené z nižší literatury, pohybující se pouze na neutrálních zónách a pečlivě se vyhýbají tématu polsko-židovských vztahů. Příkladem propojení tohoto

¹⁶⁸ BRZEZINA, Maria. *Języki mniejszości narodowych w tekstach literackich i folklorystycznych*. Tom 1, Południowookresowa polszczyzna Żydów. Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1979, s. 153. ISBN 83-01-01277-3.

¹⁶⁹ ORZESZKOWA, Eliza. *O Żydach i kwestyi żydowskiej*. Wilno: Skład główny w księgarni E. ORZESZKOWÉJ i S-ki, 1882, s. 104. S. 45–46.

Vlastní překlad z:

„Czy doprawdy żydzi nasi, tak bardzo rozmiłowani są w kraju, z którego wygnał ich do nas bicz najsroźszego prześladowania? Wcale nie; miłości jakiegokolwiek niema w tem ani iskry. Czy bezspornie wysoko rozwinięta cywilizacya niemiecka wywiera na nich tak niezłomną siłę pociągu? Zważywszy, co z niej czerpią i temu zaprzeczyć należy. Nie czerpią z niej oni przecież ani naukowój, ani filozoficznój wiedzy; potoczna zaś mowa, którą od niej biorą, nie może rościć sobie praw do wyższości żadnej nad tę, która brzmi w rodzinnym ich kraju, a Szyller i Heine, wielkiemi będąc poetami, nie zajmują w wieszczój plejadzie miejsc wyższych, jak Mickiewicz i Słowacki. Mówić po niemiecku, w kraju posiadającym własny, wysoce wyrobiony, kilka wieków literackiego istnienia liczący język! Mieszkając wśród Polaków czytać Szyllera a nie znać Mickiewicza!“

typu jsou například díla židovského básníka, dramatika a překladatele Szłojme Ettingera (1800/1803–1856). Mezi díly Szłojme Ettingera najdeme např. adaptace pohádek Ignacyho Krasického (1735–1801). Co je však typické, narazíme také na další pohádky z německého prostředí. Můžeme u něj najít i překlady, kde využil polskou translaci jako prostředníka, kupříkladu *Robinson Crusoe* anebo *Rinaldo Rinaldini*. Od Szłojme Ettingera až po tvorbu polského spisovatele židovského původu Icchoka Lejba Pereca (1851/1852–1915), pocházela většina židovských autorů 19. století převážně z oblastí pod ruským vlivem. Je tak tedy pochopitelné, že se neodvolávali přímo na polskou literaturu.¹⁷⁰

Lze s jistotou předpokládat, že první významný kontakt mezi polskou a židovskou literaturou byl nepřímý. Překlady z polštiny do hebrejštiny a ruštiny a později do jidiš. Jednalo se o díla, která přistupovala k židovské tematice s pozitivním nadhledem.

5.3. První stopy přímých kontaktů s polskou literaturou

V roce 1890 vyšlo ve Varšavě drama *Esterka* od Herszela Eppelberga. Nacházíme v něm všechny předchozí prvky související s legendou o Esterce podle židovské tradice. Poprvé ale můžeme mluvit o přímé znalosti a využití polských zdrojů. Oproti předchozím židovským dílům upouští od tradiční plné formy jména „Ester“ a užívá polskou zdvořilinu „Esterka“. Připojuje se také k židovské tradici popisu Esterky jako královny. Autor se navíc pokusil naplnit tradici polské literatury a dát jeho dílu současný sociální význam. Zmodernizovat se pokusil i tradici svátku Purim¹⁷¹.

Hra důmyslně začíná setkáním v rabínově domě po přečtení *Knihy Ester*, právě v období svátku Purim. Setkání je tu vytvořeno především za účelem poukázání na zkaženost královny současné milenky – Kristýny z Rokycan – vymáhající peníze od Židů pod výhrůzkami zneškodnění za pomoci jejího vlivu u krále. Zde se nám opět objevuje motiv *Knihy Ester* – prosba u krále. Esterka se zavazuje jít ke králi prosit o bezpečí pro svůj lid a odhalit pokrytectví Kristýny z Rokycan, jak i její ošklivost po sundání paruky.

Eppelberg je věrný židovské tradici, podle níž byla Esterka korunována polskou královnou, stejně jako u jeho předchůdce Szajkiewiczze. Avšak na rozdíl od Szajkiewiczze vykresluje svolení k sňatku s králem Kazimírem jako plnění závazku vůči svému národu, nikoliv jako Esterky rozmar.

¹⁷⁰ ŁASTIK, Salomon. *Z dziejów oświecenia żydowskiego*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1961, s. 296. S. 216–218.

¹⁷¹ Purim je židovský svátek připomínající záchranu perských Židů před spiknutím Hamana. Tento příběh je zobrazen v knize *Ester*.

Ačkoli je Eppelberg věrný základní složce židovské legendy – Esterka se stává královnou a přimlouvá se za svůj lid, jak to udělala její biblická předchůdkyně – umisťuje také zcela nové prvky, jejichž zdroje jsou polské zdroje. Představuje postavy Kristýny z Rokycan a Poláků podporujících Židy, stejně jako moderní demokratickou notu. Z hry je cítit, že byl autor obeznámen s pracemi Junoszy, Kozłowského, ale i Kraszewského. Eppelbergovo drama *Esterka* je tedy svědectvím o počátcích spojení mezi polskou a jidiš literaturou.¹⁷²

¹⁷² SHMERUK, Chone. *Legenda o Esterce w literaturze jidysz i polskiej*. Warszawa: Oficyna Naukowa, 2000, s. 153. ISBN 83-88164-05-8, s. 59–63.

6. POLSKO-ŽIDOVSKÉ PROPOJENÍ. ECHA NA PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ

V poslední kapitole této práce se budu věnovat ještě dalším autorům židovského původu, kterým se ve svých dílech podařilo zručně propojit židovskou i polskou tradici legendy o Esterce. Jmenovitě – Szalom Asz, Icchok Lejb Perc, Józef Opatoszu, Zusman Segalowicz a Samuel Jacob Imber.

6.1. Szalom Asz

Szalom Asz (1880–1957) byl židovským prozaikem, dramatikem a esejistou. Narodil se v polském městě Kutno, psal v jidiš, avšak jeho díla byla překládána do polštiny.

Otec připravoval Szaloma na dráhu rabína, takže se mu dostalo nejlepšího vzdělání z celé rodiny. Naučil se číst polsky, německy i rusky. Díky tomu se seznámil s nežidovskou literaturou, ve které našel zalíbení. To však vedlo k rozkmitání s jeho rodinou a v 17 letech musel upustit židovskou komunitu. Nejprve působil jako vesnický učitel, ale pak se usadil ve Włocławku, kde pracoval jako písař.

Zajímal se o sionistické hnutí, které se stávalo stále populárnějším. Ve svých prvních literárních počinech se i proto zaměřuje především na nacionální témata. Po přestěhování do Varšavy se oženil s Matyldou, která byla dcerou překladatele jeho děl do polštiny. Mezi jeho přátele náleželi mimo jiné spisovatelé Stefan Żeromski (1864–1925), Eliza Orzeszkowa (1841–1910), Maria Dąbrowska (1889–1965) a další polští autoři té doby. Po vypuknutí první světové války se přesunul do Ameriky, kam dříve emigrovala jeho rodina. Ve Státech napsal mimo jiné trilogii *Muž z Nazareta*, *Apoštol* a *Marie*. V druhé polovině 40. let 20. století byl dokonce nominován na Nobelovu cenu za literaturu. Ke konci života se přestěhoval do Izraele.¹⁷³

6.1.1. Mešijexs tsajtn (Czasy Mesjasza, 1906)

Drama *Czasy Mesjasza* (Mesiášovy časy) je také často překládáno jako *Na drodze do Syjonu* (Na cestě do Sionu), poprvé bylo publikováno v roce 1906. Szalom Asz se pokusil pomocí postavy Ester dát symbolický význam současným problémům. Toto drama je jen jedním článkem v dlouhého řetězce schématických her – psaných původně v jidiš – se zaměřením na nesoulad generací, což je téma, které se od konce 19. století stalo

¹⁷³ STAHL, Nanette. *Sholem Asch reconsidered*. New Haven: Beinecke rare Book and manuscript library, 2004, s. 303. ISBN 0845731521.

pro východoevropské židovské komunity velmi aktuální. V podobném duchu psal například i Szolem Alejchem (1859–1916). Jmenovat můžeme jeho hru *Tsezejt un tsešprejt (Rozsiani i rozproszeni)*, která byla poprvé vydána roku 1903. Szolem Alejchem se soustředí na dvě generace, zatímco Szalom Asz přidává ještě třetí generaci. Oba autoři zobrazují vedle sebe starší tradičnější pokolení a mladší generaci: sionisty, socialisty a i ty, kteří pro sebe hledají jen správnou cestu. Tyto hry se liší z hlediska kulturního pozadí, ruského u Szolema Alejchema a jasně polské u Szaloma Asze. Krajina i historické a literární narážky jsou v díle Asze výrazně polské. Hlavní hrdinka Justyna, jedinečná postava jidiš literatury, zosobňuje touhu integrovat se do polské společnosti. Asz napsal tuto postavu na základě legendy o Esterce.¹⁷⁴

Shodně s židovskými zvyky je hlavní hrdinka pojmenována podle své zesnulé babičky – Jentele; její rodiče jí však dali také polské jméno – Justyna. Také její bratr Anszel nese polské jméno – Andrzej. Anszel stále hledá životní směr, zatímco jeho sestra, studentka Jagellonské univerzity, si již jasně utřídila své názory, které při každé příležitosti prezentuje. Považuje se za Polku a je připravena přijmout pouze ty prvky židovství, které integruje polská společnost. Ačkoli o tom hra výslovně nemluví, Justyna pravděpodobně používá polštinu, ne jidiš. Během svého prvního setkání se svým dědečkem, starým tradičním Židem, který svolal celou rodinu v souvislosti s jeho odchodem do Svaté země, Justyna promlouvá. A právě její řeč je prvním odkazem na středověkou legendu.

„Jen se podívejte, hned jsem věděla, že náš dědeček bude vypadat takto. Podívejte se na jeho rysy, jeho čelo, jeho nos; okamžitě vidíte, že polské slunce, které spaluje písčité břehy Wisly, mu opálilo tvář. Židé za časů Kazimíra tak museli vypadat. Ten vous, ach, ten vous. Věřte mi, kdyby Wyspiański viděl tento stříbřitý vous, namaloval by tak portrét Žida pro Národní muzeum v Krakově.“¹⁷⁵

¹⁷⁴ SAKOWSKA, Ruta. *Ludzie z dzielnicy zamkniętej*. Warszawa: Wydawnictwo PWN, 1993, s. 276. ISBN 830111147X, s. 223–227.

¹⁷⁵ ASZ, Szalom. *Dramaty*. Kutno: Miejska i Powiatowa Biblioteka Publiczna im. Stefana Żeromskiego, 2013, s. 273. ISBN 978-83-937792-0-8, s. 114.

Vlastní překlad z:

„Patrzcie tylko, wiedziałam zaraz, że nasz dziadek tak będzie wyglądał. Spójrzcie na jego rysy, jego czoło, jego nos; od razu widać, że polskie słońce, które praży piaszczyste brzegi Wisły, opaliło mu twarz. Żydzi za czasów Kazimierza musieli tak właśnie wyglądać. Ta broda, ach, ta broda. Wiercie mi, gdyby Wyspiański widział tę srebrzystą brodę, namalowałby tak portret Żyda, dla Muzeum Narodowego w Krakowie.“

Justyna chce ve svém dědečkovi vidět rysy, které by podle její vize ocenil tolik obdivovaný polský spisovatel a malíř Stanisław Wyspiański (1869–1907). Její zmínka o dobách Kazimíra je první narážkou na Esterku. Tato narážka je poté dál rozvíjena v jejích poznámkách, že na Kazimíra v jeho době jistě zapůsobili takoví Židé, jako byl Justynin dědeček. Justyna v dědečkovi nevidí jen Žida, ale i polského gentlemana. Její vztah s dědečkem posiluje její „polskost“. Polsko-židovská symbióza podle ní pochází právě z dob Kazimíra.

V průběhu hry se dozvídáme, že její scénérií je malé polské město se zříceninou hradu, který je považován za bývalé sídlo Esterky. K této zřícenině se váže strašidelná legenda, kterou Justyna vyslechne od staré židovské služky pocházející z tohoto městečka. Podle této legendy měl král Kazimír po smrti Esterky vyjmout její oči a vložil je do zlatých prstenců, které umístil ve svém sídle na sloup v komnatě pobité černým plátnem. Každou noc se před očima zjevuje Kazimír, klaní se jim a modlí se k nim. Slepá Esterka, která má na hlavě korunu, putuje podsvětím. Každou noc hledá své oči mezi plevelem a kameny zničeného hradu. Bez nich nemůže nalézt klid, protože podle židovské tradice musí být tělo Žida pohřbeno celé.

Justyna je touto legendou fascinována. Symbolizuje pro ni polsko-židovskou jednotu dosaženou v minulosti Esterkou. Na konci hry vrcholí její ztotožnění s Esterou, když Justyna vede putující přízrak k hrobu matky Esterky. Justyna, přesvědčená o stále trvající a obnovující se iluzorní polsko-židovské jednotě, podle ní iniciované Esterkou a Kazimierzem, doprovází ducha nešťastné Esterky, odsouzené židovskou vírou na věčnou cestu. Škoda způsobená před staletími je tak napravena.¹⁷⁶

Legenda, vyprávěná starou služebnou, podtrhuje neschopnost židovské společnosti vyrovnat se s Esterčiným činem. Díky Justyně je Esterka zachráněna před mukami. Zda je to autentická legenda o Esterce není jasné. Pravděpodobné je spíše, že Asz propojil několik židovských legend.

Stylistické složky tohoto dramatu, se širokou škálou výrazových prostředků, nejsou homogenní. Asz zachází s neskrývaným sarkasmem s postavami přechodové generace, ani ne tradiční a ani ne polonizované. Na druhou stranu celkem objektivně představuje postavy a neváhá je soudit. Idealizuje ale starší generaci a obklopuje mlhou romantismu vše, co souvisí s Justynou. Zřetelný je tu i duch Mladého Polska, ještě více posílený jasným

¹⁷⁶ KALINOWSKI, Daniel (red.). *Szalom Asz. Polskie i żydowskie konteksty twórczości*. Kutno: Miejska i Powiatowa Biblioteka Publiczna im. Stefana Żeromskiego, 2011, s. 159. ISBN 9788393195565, s. 123–128.

odkazem na Wyspiańského. Asz má romantický přístup k myšlence integrace s polskou společností, k jiným řešením nepřistupuje stejně.

Tento přístup mu vytýkal i jeho současník Icchok Lejb Perc (1851/1852–1915). Pozastavoval se nad romantickým zobrazením Justyny, která jako jediná je představena tak poetickým a okouzlejícím způsobem, zatímco například představitelé židovských politických stran jsou zobrazeni povrchně a komicky. Odpověď spočívá v legendě o Esterce, která vysvětluje portrét Justyny vytvořené Aszem, jedinou pozoruhodnou postavou mezi mnoha papírovými hrdiny. Jasná dramatická struktura legendy zdůrazňuje význam sekvence Esterka – Jentele – Justyna, která je základem dramatu.¹⁷⁷

Je možné v Aszově dramatu vidět znamení nového pohledu na polskou literaturu? Pokud si dovolíme spekulovat s určitými biografickými fakty, můžeme na tuto otázku odpovědět. Od samého začátku si Asz našel publikum mimo jidiš literaturu. Jeho prózy a hry byly přeloženy do mnoha jazyků, včetně polštiny; jeho hry byly uvedeny v polských, ruských a německých divadlech. Úspěch přiměl Asze dále kultivovat tyto prvky ve svých pracích, které, jak intuitivně cítil, byly kořenem jeho úspěchu. Touha najít uznání mezi nežidovskými čtenáři ho vedla ke zjednodušenému pohledu na židovsko-křesťanské vztahy, zcela bez ohledu na obtížná historická fakta a současné zkušenosti. Tato tendence způsobila ostré spory v prostředí židovských literárních kritiků a v žádném případě nevyjadřovala ani nepoložila základy žádného významného trendu v literatuře jidiš. Percův výsměšný přístup k Justyně jde k jádru Aszova záměru. Justyna je svázána s polskou zemí, sní o Esterce a postupně se jí čím dál víc podobá. Perc docela přesně zachytil ono jádro věci v Aszově úsilí – naklonit si polské obyvatelstvo.¹⁷⁸

V letech 1903–1906, víceméně v době psaní hry *Czasy Mesjasza*, zůstával Asz v úzkém kontaktu s polskými spisovateli Stanisławem Ignacym Witkiewiczem (Witkacy, 1885–1939), Stefanem Żeromským (1864–1925) a Elizou Orzeszkowou (1841–1910). Podrobnosti o těchto vztazích mezi slavnými polskými spisovateli a zástupcem literatury jidiš se dochovaly v Aszově autobiografii *Spojrzenie wstecz* (Pohled zpět, 1931)¹⁷⁹ a v jejich dopisech. Asz ve své autobiografii naznačuje, že Witkiewicz a Żeromski ho povzbudili, aby psal v jidiš, nepokoušeli se ho přimět psát v polském jazyku. O více než dvacet let později Asz vzpomíná v této autobiografii, jak laskaví k němu byli tito polští spisovatelé během napjatých vztahů mezi Poláky a Židy. Z jejich vzájemných dopisů vyplývá, že v době jejich

¹⁷⁷ KALINOWSKI, Daniel (red.). *Szalom Asz...*, cit. d, s. 127–131.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 135–137.

¹⁷⁹ Autobiografie vyšla roku 1931 v němčině, polský překlad vyšel až roku 1958.

seznámení se teprve Asz začínal více učit polštinu, aby ji mohl používat a ne ji jen uměl číst. Jak je patrné ze samotných dopisů obsahujících hrubé gramatické chyby. Polské autory zaujaly v Aszově tvorbě především nové, podivné, až exotické elementy ze života jejich židovských sousedů. Z korespondence vyplývá, že Asz uvažoval o možnosti přechodu na polštinu a že dokonce učinil určité kroky tímto směrem. Aszova vděčnost vůči jeho polským přátelům vedla k postojům, o nichž si myslel, že uspokojí jejich očekávání, konkrétně láska k polské vlasti a připravenost identifikovat se s polskou kulturou.¹⁸⁰

Zdá se paradoxní, že to není Asz, ale Perc, ostrý kritik Aszových pro-polských tendencí, který se jeví jako ústřední postava polsko-židovských vztahů.

6.2. Icchok Lejb Perc

Icchok Lejb Perc (1851/1852–1915) byl advokátem a polským spisovatelem židovského původu, psal především v jidiš. Zároveň se také zabýval literární a divadelní kritikou.

Percové pocházeli z frakce sefardských Židů, kteří se na konci 16. století usadili v městě Zamość (česky Zámostí). Icchok Lejb Perc vystudoval židovskou školu a doma si vzdělání doplnil historií, filozofií, sociologií a světskou literaturou v jidiš, francouzštině, hebrejštině, němčině, polštině a ruštině. Ve Varšavě složil advokátní zkoušky a získal licenci na provozování advokátní kanceláře, kterou následně provozoval v rodném městě Zamość. Po vypuknutí první světové války organizoval pomoc obětem války. Spolupracoval s tiskem spojeným s Bundem (Všeobecný dělnický židovský svaz v Litvě, Polsku a Rusku). Bohatá Percova literární tvorba zahrnuje poezii, prózu, dramaturgii a žurnalistiku. Psal jidiš, hebrejsky a polsky. Již během svého života byl považován za klasika židovské literatury, a to hlavně díky svým výtečným povídkám.¹⁸¹

Perc dobře uměl polsky, v mládí se snažil psát v polštině. Ačkoliv se Perc popisoval jako dvojjazyčný židovský spisovatel působící ve sféře hebrejské a jidiš literatury, jeho kontakty s polskou literaturou trvaly po celý jeho život. Jak již bylo řečeno, v mládí Perc četl mnoho polských děl a využil tyto znalosti ve své vlastní literární tvorbě. Psal kritická díla o polské literatuře a neustále se zabýval polemikou s polskými spisovateli. Byl to on, kdo poskytoval překlady z polštiny do jidiš, sám byl překladatelem a editorem časopisů,

¹⁸⁰ KALINOWSKI, Daniel. *Z ziemi polskiej w świat. Z romantyzmem w tle*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2020, s. 27.

¹⁸¹ LIPTZIN, Sol. *A History of Yiddish Literature*. New York: Jonathan David Publishers, 1972, s. 521. ISBN 0-8246-0124-6, s. 56.

ve kterých byly tyto překlady publikovány. Perecovy překlady z polštiny zahrnují díla např. báseň *Kwestarz żydowski*, jejímž autorem je Wincenty Korotyński, dále také povídka *Jakton, Mendel Gdański* a báseň *Z dziejów pieśni* Marie Konopnické. Přeložil také díla Junoszy Felczer a *Łaciarz* apod.

Byl prvním židovským modernistou. Existuje mnoho náznaků, že díky polské literatuře prohloubil své znalosti trendů a směrů v evropské literatuře. Spolu s veškerou polskou literaturou prošel Perec cestou od ideologického pozitivismu a radikální sociální kritiky, která se odráží v naturalisticko-realistických tendencích jeho děl, až k polské novoromantické symbolice. Spolu se Stanisławem Brzozowským (1878–1911) získal Perec poměrně brzy kritický postoj k těmto tendencím a zdál se být zcela nezávislý. V jeho literární tvorbě byl jeho postoj k literárním hnutím dán jejich možným významem pro židovskou literaturu obecně, a zvláště pro tu psanou v jidiš. Důrazně se stavěl proti všem spisovatelům, kteří povrchně napodobovali kulturu svého prostředí a pokoušeli se ji převést do jidiš literatury, jejíž osobitost a konkrétně židovské cíle Perec nikdy neztratil ze zřetele.

Od vydání díla *Monisz* (1888), jeho prvního díla v jidiš, se snažil o rozšíření potenciálu exprese toho jazyka, jelikož už v tomto díle vyjadřoval pochybnosti, zda je v jidiš možné vyjádřit veškeré emoce. Díky své vlastní tvůrčí činnosti i úsilí jeho literárního okolí se v 90. letech 19. století v překvapivě krátkém čase dostala jidiš literatura do hlavního proudu současné literatury.¹⁸²

Perec téměř od začátku své literární tvorby viděl jazyk jidiš hodnotný sám o sobě, a ne jako ostatní – jako most k hlavnímu národnímu jazyku. Vedl tak spory s židovskými autory, kteří se snažili o asimilaci. Perec byl proti názorům populárním mezi zastánci asimilace a také mezi polskými liberály, podle nichž měli Židé dosáhnout rovnosti na polské půdě výměnou za opuštění své vlastní kultury – z Židů se měli stát maximálně Poláci židovského vyznání. Z mnoha původně liberálních zástupců se později nositelé antisemitských myšlenek, kteří odmítali, aby židovská společnost obývala polské území. Není možné pochopit rychlý rozvoj moderní jidiš literatury, aniž bychom věděli o její souvislosti se současnými židovskými národními hnutími. Tato hnutí se zajistila jidiš literatuře důležité místo v židovské společnosti a pozvedla ji na další úroveň.¹⁸³

Když se znovu vrátíme k Szalomu Aszovi, můžeme vidět, že postava Justyny v jeho dramatu naznačuje popření židovské identity na polské půdě, včetně popření jidiš literatury,

¹⁸² MAREK, Bernard. Związki Pereca z polską kulturą. In *Wybór opowiadań*. Wrocław–Warszawa: Ossolineum, 1958, s. 452. S. LXXIV–LXXXIV.

¹⁸³ ŚWIĘTOCHOWSKI, Aleksander. *Wspomnienia*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Ossolineum, 1966, s. 307. S. XII–XIII.

jednoho z jejích nejvýraznějších projevů. V době, kdy byla polsko-židovská komunita rozpolcená mezi národními židovskými řešeními a rostoucími asimilačními tendencemi, byl Perec proti jakémukoli úklonu vnějším silám, které by mohly ohrozit židovskou samostatnost. Nebyl o nic méně spojen s polskou kulturou, krajinou a literaturou než Szalom Asz, ale vystupoval proti nebezpečím, která by mohla ohrozit křehké výhonky jidiš literatury. Perecovy úspěchy při budování spojení s polskou literaturou jsou nepochybné, nicméně se postavil proti ideologiím, které by mohly škodit jidiš literatuře a vést k jádru úplného vstřebání polskou literaturou. Není se tedy čemu divit, že kritizoval právě Aszovu Justynu, která podléhá polské asimilaci.¹⁸⁴

„Eroze židovství“ u mladých židovských žen byla běžným a velmi aktuálním tématem jidiš literatury za Perecových časů, ale zatímco v Aszově hře bylo oslabení židovských vazeb řešeno ambivalentním, ne-li až pozitivním přístupem, židovští spisovatelé obecně vnímali tento fenomén jako hrozbu pro židovskou existenci.

Podobně jako u Asze, je vliv cizí literatury na židovskou dívku, v jejích nestabilních pohledech, důležitým rysem románu *Alejn* (1919) Jozefa Opatoszu.

6.3. Józef Opatoszu

Józef Opatoszu (1886–1954), vlastním jménem Josef Meir Opatowski, byl židovským spisovatelem polského původu, psal především v jidiš. Od roku 1907 žil ve Spojených státech, nadále se však věnoval židovské obci v Polsku. Psal realistické až naturalistické povídky o životě Židů v Polsku a o jejich boji za nezávislost na Polsku.¹⁸⁵

6.3.1. *Alejn* (1919)

Židovské tématice se věnuje i jeho dílo *Alejn*, které poprvé vyšlo roku 1919 v New Yorku. Opatoszu ho psal v letech 1912–1913. Hlavní postavou se jmenuje Sorke a je dcerou zámožného Žida – vdovce, účastníka lednového povstání a nyní především ortodoxního Žida. Mladí protagonistky ovlivňují polské legendy a místní tradice, které slyší, tak i všelijaké knihy. Sorke narazila na tvorbu Józefa I. Kraszewského (1812–1887) a přečetla si jeho dílo *Król chłopów* (1881). Opatoszu zde zmiňuje právě její zaujetí postavou Esterky. Můžeme jasně vidět fascinaci Sorke hrdou hrdinkou, která se odváží vzdorovat nepřátelskému prostředí a zůstává věrná sama sobě, svému přesvědčení. Sorke opouští svého otce, manžela i dceru,

¹⁸⁴ SOKOLOW, Florian. *Nahum Sokolow, Life and legend*. London, Jewish Chronicle Publications. 1975, s. 248. ISBN 0900498617, s. 35.

¹⁸⁵ KERBEL, Sorrel (red.). *Jewish Writers of the Twentieth Century*. New York: Fitzroy Dearborn, 2003, s. 1394. ISBN 1-57958-313-X, s. 747–749.

aby odešla s asimilovaným Židem Kronenbergem. Ztělesňuje tak ideál židovské ženy podle Kraszewského, jako byla Esterka.

Když Opatoszu začal psát, románec židovské dívky s gójem, tedy nežidovským mládencem, a s tím spojené komplikace se staly běžným tématem jidiš románů a nahradily milostné trojúhelníky či sociální konflikty apod., které do té doby poskytovaly inspiraci pro romány a hry. Židovsko-křesťanské romantické příběhy si našly cestu do židovského folklóru mnohem dříve, ale byla to sociální realita, která je dostala do popředí jako materiál pro romány a hry. Nepodařilo se mi nalézt práci, která by obsahovala analýzu přechodu od děl s nejrůznějšími romantickými komplikacemi mezi Židy k těm, které se zabývají konfliktem mezi Židy a góji, ale ovšem některé stopy můžeme najít v románech Szolema Alejchema (1859–1916). Citlivý na své okolí a vědomý si témat, která se jeho čtenářů budou týkat, zahrnoval tento spisovatel téměř všechny možné vnitřní konflikty do románů, které napsal na konci 19. století. Oproti tomu díla vydaná až na počátku dvacátého století obsahují romantické komplikace mezi židovskými a nežidovskými obyvateli. Takové konflikty můžeme najít v dílech *Moszkele zlodziej* (1903), *Potop* (1907), *Krwawy żart* (1913). Židovská žena v těchto románech je obvykle citlivá a vzdělaná osoba, přitahovaná mladým křesťanským intelektuálem bez protižidovských předsudků. Za zmínku však stojí, že Szolem Alejchem tyto románky nikdy neuskutečňuje, ponechává je na platonické rovině. Nakonec vždy si vždy srdce židovské dívky získá Žid.¹⁸⁶

I Opatoszu bere na vědomí jistá omezení a podobně jako u Alejchema neskončí Sorke s mužem, který by nebyl Židem. Změna je tu však v tom, že Sorke opouští judaismus, tím i celou svou rodinu. Problematika vztahů mezi Židy a góji prostupuje celou Opatoszovu tvorbu. Narážky na polskou literaturu a postavy z ní odvozené, stejně jako v románu *Alejn*, spisovatel často používal k vykreslení situace.¹⁸⁷

6.4. Zusman Segalowicz

Dalším autorem, který se zabýval tematikou polsko-židovských vztahů a značně ho ovlivnil I. L. Perce, byl Zusman Segalowicz (1884–1949), židovský spisovatel spojovaný se Všeobecným dělnickým židovským svazem v Litvě, Polsku a Rusku. Po vypuknutí první

¹⁸⁶ BOROWY, Waclaw. *Kamiennie rękawiczki i inne studja i szkice literackie*. Warszawa: Instytut Literacki, 1932, s. 356. S. 196–207.

¹⁸⁷ HERTZ, Aleksander. *Żydzi w kulturze polskiej...*, cit. d., s. 253.

světové války byl přemístěn do jižního Ruska, kde se stal svědkem revoluce. Pobýval v Oděse, na Krymu i na Kavkaze.¹⁸⁸

6.4.1. W Kazimierzu (1912)

Zusman Segalowicz ve své dlouhé básni *W Kazimierzu* (1912) nepodlehł běžným židovským předsudkům, i když jeho postoj k problému vyplývajícím ze židovsko-křesťanských vztahů není zcela jasný. Vypravěčem díla je mladý moderní Žid. Popisuje svůj milostný vztah se židovskou dívkou během své dovolené v městě Kazimierz, poblíž kterého se nachází Bochoznica se zříceninou považovanou za Esterčín hrad. Kazimierz byl obzvláště oblíbenou prázdninovou destinací mezi polsko-židovskými spisovateli a malíři. Popisy tohoto místa v jidiš literatuře téměř vždy obsahují spojení s Esther, ani v díle *W Kazimierzu* tomu není jinak. Z básně se dozvídáme, že hrdinka, chasidská dcera, se jmenuje Wanda¹⁸⁹ a že odmítá židovského milence kvůli gójovi. Tato situace, s přihlédnutím ke konkrétní scénérii, okamžitě vede k asociacím s Esterkou.¹⁹⁰

Jeho báseň je plná lyrických chvalo zpěvů na krásu krajiny okolí města Kazimierz. Rozhodně nemůžeme obviňovat Segalowicze z necitlivosti k polské krajině. V reakci na polskou přírodu nejsou Segalowicz ani Opatoszu horší než Asz. Oproti Aszovi se však Segalowicz a Opatoszu vydali cestou Pereca. Stejně jako mnoho jiných židovských spisovatelů, nechtěli idealizovat postavy Esterky – Justyny – Wandy v jidiš literatuře, jejíž existenci hrozila asimilace. Jejich odmítnutí, zakořeněné v polsko-židovské realitě, představovalo sediment, který kalil vody „jednoho proudu“, který byl symbolizován v názvu sbírky Elizy Orzeszkowé *Zjednego strumienia* (*Z jednoho proudu*, 1905) a měl charakterizovat polsko-židovské vztahy.¹⁹¹ Pro jidiš literaturu nebyla postava Esterky představována jako ideál, její obraz v polské literatuře a zvláště v tvorbě Kraszewského byl brán jako irelevantní; v jidiš literatuře Esterka symbolizovala především utonutí ve vlnách

¹⁸⁸ SHMERUK, Chone. Segalowicz Zusman. In *Polski Słownik Biograficzny*, tom XXXVI, Warszawa-Kraków: Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, 1995, s. 640. S. 153.

¹⁸⁹ KRAJEWSKI, Andrzej. Wanda. In *Pomocnik Historyczny, Polacy i Niemcy*. Warszawa: Polityka, 2018, s. 21. ISSN 2391-7717.

Wanda byla podle legendy dcerou knížete Kraka. Známa je z *Kroniky* Wintentego Kadłubka (1150–1223). Wanda byla známá moudrou a spravedlivou vládou. Zprávy o její kráse se rozšířily do celého světa. Došly také k německému princí Rydygierovi, který oznámil, že pokud Wanda nepřijme jeho žádost o ruku, zaútočí na Krakov. Wanda odmítla, ale nechtěla ohrozit město a její poddané. Místo toho, aby se provdala za prince, si zvolila smrt ve vlnách Visly. Na místě, kde řeka její tělo vyplavila, vybudovali lidé na její památku mohylu.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 154.

¹⁹¹ BUTKIEWICZÓWNA, Irena. *Powieści i nowele żydowskie Elizy Orzeszkowej*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1937, s. 152. S. 23–24.

asimilace. Na tomto pozadí můžeme pochopit novou podobu, kterou má legenda o Esterce v dlouhé baladě Samuela Jakoba Imbera – *Esterke* (1911).

6.5. Samuel Jacob Imber

Samuel Jacob Imber (1889–1942), který začal svou literární tvorbu od psaní poezie v polštině, propadl již na začátku kouzlu legendy o Esterce, tolik rozšířené v polské literatuře. Roku 1907 vydal své polské verše pod pseudonymem „Jan Niemira“ – podle legendy jméno jednoho ze synů Esterky a krále Kazimíra. Literární pseudonym Imbera dokazuje jeho pozitivní vztah k polsko-židovské symbióze.¹⁹²

Ačkoliv jeho báseň *Esterke* ukazuje velmi odlišný přístup a neodhaluje sebemenší sklon k symbiotickému řešení. Imber zkoumá problém židovsko-nežidovského románu z židovského hlediska, ale přitom odmítá podstatné prvky židovské legendy o Esterce. Z legendy zůstává zachovaná vzájemná láska krále Kazimíra Velikého a Esterky. Vynechává však biblické narážky či srovnávání. Není tam ani žádná zmínka o králově shovívavosti vůči Židům. Imber se nezajímá o postoje Poláků k činům krále Kazimíra Velikého. Záleží mu jen na dvou postavách, které se navzájem milují a které nic nezastaví, i přestože ve svém chování vidí nedostatek logiky. Autor plně sympatizuje s hrdinou i hrdinkou a sdílí jejich radosti i trápení. Imber se otevřeně drží na straně Esterky, když se král od ní začne vzdalovat, ale i poté, co už Kazimír opustil Esterku, ho Imber stále považuje za dobrého krále svého národa. Stejně jako v mnoha tradičních baladách je láska k hrdině od samého začátku odsouzena k zániku. Tragická zeď oddělující Židy od gójů je dílem božím a není možné ji beztrestně bourat.

„Boží ruka nás rozdělila

Na celé věky

Silná zeď byla postavena

Mezi tebou a mnou.“¹⁹³

¹⁹² HIRSZHORN, Samuel. *Antologia poezji żydowskiej*. Warszawa: Bracia Lewin-Epstein, 1921, s. 262. S. 81–83.

¹⁹³ IMBER, Samuel Jacob. *Esterke*. New York: K.G. Saur, 1994, s. 60. S. 20.

Vlastní překlad z:

„Dzielila nas ręka Boga/ Przez cale wieki/ Mocny mur został wzniesiony/ Pomiędzy tobą a mną.“

To jsou slova Esterčina otce, kováře, v reakci na otázku anonymního šlechtice, kterým je ve skutečnosti král Kazimír a který právě odhalil svou lásku ke kovářově dceři. Varování otce ale nedbají a milenci následují svá srdce.

Později Esterka, opuštěna králem, činí pokání a lituje svých hříchů:

„Pod tíhou vzpomínek na hříchy

Obrátila k potokům oči

Kde plakala

Ach, vodo, můžeš nést mé hříchy

Nebo smýt skvrny na srdci?“¹⁹⁴

Esterka přinesla své rodině neštěstí. Po dlouhém a neúspěšném hledání odchází otec do Svaté země a osiřelá matka se vrhá do vod Visly, a tak tím rozhodne o smrti samotné Esterky.

„Židé říkají, že o půlnoci

Když Bůh houπά ke spánku své děti

Matčin nářek z vody vychází

S prosbou o očištění.“¹⁹⁵

Král je potrestán: spadne z koně, když uslyší pláč matky Esterky vedle ruin jejího rodinného domu; umírá na následky utrpených ran. Esterka následuje kroky své matky a utopí se ve Visle, čímž se očistí. Konec básně představuje řešení, které osud určil od samého začátku.

„Voda snesla bolestivý pláč

Který přinesl se z daleka, z daleka...

Esterke se šla utopit –

A noc zářila jako hvězda!“¹⁹⁶

¹⁹⁴ IMBER, Samuel Jacob. *Esterke...* cit. d., s. 52.

Vlastní překlad z:

„Pod ciężarem wspomnień o grzechach/ Zwróciła oczy ku strumieniom,/ Gdzie zapłakała/ Och, wodo, czy możesz znieść moje grzechy/ Lub zmyć plamy na sercu?“

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 55.

Vlastní překlad z:

„Powiadają Żydzi, że o północy,/ Kiedy Bóg kołysze swoje dzieci do snu,/ Powstaje z wody matczyny lament/ Z błaganiem o oczyszczenie.“

Imber, vychovávaný v atmosféře polského novoromantismu a píšící v době, kdy byli Židé zklamáni možností asimilace, nabízí podle jeho názoru jediné možné řešení. Zcela jedinečným způsobem zahrnul Imber do své verze příběhu o Esterce známou polskou legendu o Wandě, která se vrhne na Visly, aby se nemusela provdat za cizince. Není ale náhodou, že Segalowicz, nepochybně se záměrnou ironií, pojmenoval svou chasidskou dceru Wandou. Navíc příběh spojil s městem Kazimierz Dolny, které leží v legendárním údolí Visly. Jedná se tedy o dva židovské básníky, kteří paradoxně používají polské legendy ke zdůraznění propasti mezi Poláky a Židy. Ve skutečnosti je vztah mezi polskou literaturou a jidiš literaturou plný takových paradoxů.¹⁹⁷

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 60.

Vlastní překlad z:

„*Woda poniosła bolesny płacz, / Który dochodził z daleka, z daleka.../ Esterke poszła się utopić – / A noc błyszczała jak gwiazda!*“

¹⁹⁷ HIRSZHORN, Samuel. *Antologia...*, cit. d., s. 83.

ZÁVĚR

Prvotním impulsem pro vznik legendy o Esterce a Kazimírovi bylo ještě dávno před nimi sepsání Kališského zákona roku 1264 a jeho následné potvrzení Kazimírem III. Velikým roku 1334. Jeho vláda byla k Židům vstřícná a je považována za období židovské prosperity. To přispělo k názorům, že byl ovlivňován Židy, a tak se rozšířila ona legenda o Esterce, židovské milence krále Kazimíra III. Velikého.

Jedním z prvních, kdo se touto tématikou zabýval byl kronikář Jan Długosz, v jehož práci zrcadlí názory tehdejšího duchovenstva, které se vidělo jako obránce a zastánce utlačovaných křesťanů, zatímco vládci se bratřili s Židy. Je možné, že právě Długosz si postavu Esterky vymyslel, aby na jejím příkladu poukázal na to, že král Kazimír se neřídil racionálně, ale podlehl vlivu Židů. Bez ohledu na historický podklad či pravdivost, zda měl králův vztah opravdu nějakou souvislost s jeho politickými kroky, stala se legenda o křesťanském králi a jeho židovské milované jistým kulturním fenoménem. Na pozadí stále se měnících polsko-židovských vztahů v průběhu staletí budila rozličné reakce. Długoszovu verzi legendy mnohdy využívala i literatura antisemitská.

V literatuře romantismu dochází k idealizaci židovských postav a vznikala tu jakási paralela mezi historickými útrapami židů a mukami rozděleného Polska. V období pozitivismu představovali Židé především symbolický prvek podobně jako u romantiků, ačkoliv už se v dílech dostávali do popředí. Na konci 19. století se začínají v polské literatuře objevovat díla s prvky antisemitismu.

V této práci jsem se snažila představit polsko-židovské vztahy na příkladu zobrazení Esterky a Kazimíra. Jak již bylo řečeno, ideologie a legendy se protínaly s literárními směry nejen devatenáctého a počátku dvacátého století. Nepřátelské stereotypy a ideální modely založené na konceptech soužití odhalily jak touhu po vzájemném porozumění, tak i z toho pramenící strach. Avšak podmínky, ani přístup k této problematice, nebyly na obou stranách stejné. Polští Židé, včetně autorů, kteří psali v jidiš, získali značné znalosti o polské literatuře. Motivy a ozvěny této literatury se staly známými prvky jidiš literatury. Na druhou stranu, i když se polští spisovatelé zajímali o jidiš literaturu a byli si vědomi nutnosti poznat ji, nikdy ji skutečně nepoznali. Jejich letmý zájem o některé aspekty jidiš literatury nikdy netrval dlouho, takže to nemohlo mít zvláštní dopad na jejich tvorbu. Jidiš, tedy židovská literatura, byla pro polské spisovatele zajímavostí, ale stále pro ně zůstávala jen minoritní oblastí na okraji evropské a světové literatury.

Existuje však alespoň jedna oblast, kterou mohla jidiš literatura dát k dispozici polským spisovatelům a kterou nemohli najít v žádném jiném zdroji: židovská témata a postavy. Naivní nadšenost, s níž polští spisovatelé vítali jidiš literaturu při každém příležitostném setkání, nás přivádí k dilematu zaplést se do antisemitských stereotypů na jedné straně a filosemitských vzorců na straně druhé. Pokud dojde ke změně v zacházení s židovským subjektem a obrazu Žida v polské literatuře, stojí za to vědět, jakou roli zde hraje jidiš literatura.

V obrácené situaci, tedy zobrazení nežidovských postav v jidiš literatuře, do jisté doby zrcadlí přetrvávající stereotypy předávané v židovském společenství. Zlom nastal na přelomu 19. a 20. století, ale i přesto se i nadále objevovaly v těchto dílech ideologicky zbarvené prvky.

Přestože na přelomu 19. a 20. století významně vzrostl počet prací zabývajících se židovskými tématy, nepřinesly významné změny, pokud jde o negativní hodnocení polských Židů. Následující léta však situaci nezlepšila. Spolu se zážitky z první světové války a poválečnými změnami světa vyrůstaly nové problémy a prohlubovala se intenzita antisemitských prvků v literatuře, předznamenávajíc hrůzy další války.

Summary

The initial impulse for the emergence of the legend of Esther and Casimir was long before them the writing of the Kalisz Act in 1264 and its subsequent confirmation by Casimir III. By the great year of 1334. His government was friendly to the Jews and is considered a period of Jewish prosperity. This contributed to the notions that he was influenced by the Jews, and so the legend of Esther, the Jewish lover of King Casimir III, spread. Great.

One of the first to deal with this topic was the chronicler Jan Długosz, whose work reflects the views of the clergy at the time, who saw themselves as defenders and supporters of oppressed Christians while the rulers fraternized with the Jews. It is possible that it was Długosz who invented the character of Esther to point out that King Casimir did not follow rationality, but succumbed to the influence of the Jews. Regardless of the historical background or the truth of whether the king's relationship really had anything to do with his political actions, the legend of the Christian king and his Jewish loved ones became a certain cultural phenomenon. Against the background of ever-changing Polish-Jewish relations over the centuries, it provoked various reactions. Długosz's version of the legend was often used in anti-Semitic literature.

In the literature of Romanticism, Jewish figures are idealized and a kind of parallel has emerged between the historical hardships of the Jews and the torments of divided Poland. In the period of positivism, the Jews were primarily a symbolic element, similar to the Romantics, although they were already gaining prominence in the works. At the end of the 19th century, works with elements of anti-Semitism began to appear in Polish literature.

In this work, I tried to present Polish-Jewish relations on the example of depictions of Esther and Casimir. As already mentioned, ideologies and legends intersected with the literary trends not only of the nineteenth and early twentieth centuries. Hostile stereotypes and ideal models based on the concepts of coexistence have revealed both the desire for mutual understanding and the resulting fear. However, the conditions and approach to this issue were not the same on both sides. Polish Jews, including authors who wrote in Yiddish, gained considerable knowledge of Polish literature. The motifs and echoes of this literature have become well-known elements of Yiddish literature. On the other hand, although Polish writers were interested in Yiddish literature and were aware of the need to know it, they never really knew it. Their brief interest in some aspects of Yiddish literature never lasted long, so it could not have had a special impact on their work. Yiddish, ie Jewish literature, was of interest to

Polish writers, but still only a minority of regional literature remained on the margins of European and world literature.

However, there is at least one area that Yiddish literature could make available to Polish writers and that they could not find in any other source: Jewish themes and characters. The naive enthusiasm with which Polish writers welcomed Yiddish literature at every occasional encounter leads us to the dilemma of becoming entangled in anti-Semitic stereotypes on the one hand and philosophical patterns on the other. If there is a change in the treatment of the Jewish subject and the image of the Jew in Polish literature, it is worth knowing what role Yiddish literature plays here.

In the reverse situation, ie the depiction of non-Jewish characters in Yiddish literature, for a time it reflects the persistent stereotypes conveyed in the Jewish community. The turning point came at the turn of the 19th and 20th centuries, but even so, ideologically colored elements continued to appear in these works.

Although the number of works dealing with Jewish topics increased significantly at the turn of the 19th and 20th centuries, they did not bring about significant changes in the negative evaluation of Polish Jews. However, the following years did not improve the situation. Along with the experiences of the First World War and the post-war changes in the world, new problems arose and the intensity of anti-Semitic elements in the literature deepened, foreshadowing the horrors of another war.

Streszczenie

Pierwszym impulsem do powstania legendy o Esterce i Kazimierzu było na długo przed ich pojawieniem się na wiecie spisanie aktu kaliskiego w 1264 roku i jego późniejsze potwierdzenie przez Kazimierza III Wielkiego roku 1334. Okres jego rządów był przyjazny wobec Żydów, jest wręcz uważany za okres ich pomyślności i prosperity. Przyczyniło się to do przekonania, że król był pod wpływem Żydów, dzięki czemu upowszechniła się legenda o Ester, żydowskiej kochance króla Kazimierza III Wielkiego.

Jednym z pierwszych, który zajął się tym tematem, był kronikarz Jan Długosz, którego twórczość odzwierciedla poglądy ówczesnego duchowieństwa. Ówczesni duchowni uważali się za obrońców i zwolenników uciskanych chrześcijan, podczas gdy władcy mieli się jakoby bratać z Żydami. Niewykluczone, że to Długosz wymyślił postać Estery, aby wskazać, że król Kazimierz nie kierował się racjonalnymi przesłankami, lecz ulegał wpływom Żydów. Niezależnie od tła historycznego czy prawdy o tym, czy stosunki króla rzeczywiście miały cokolwiek wspólnego z jego działaniami politycznymi, legenda o królu chrześcijańskim i bliskich mu Żydach stała się pewnym fenomenem kulturowym. Na tle nieustannie zmieniających się na przestrzeni wieków stosunków polsko-żydowskich wywoływał różne reakcje. Wersja legendy Długosza była często wykorzystywana w literaturze antysemitycznej.

W literaturze romantyzmu postacie żydowskie są wyidealizowane i pojawiła się pewna paralela między historycznymi cierpieniami Żydów a mękami podzielonej Polski. W okresie pozytywizmu Żydzi byli przede wszystkim elementem symbolicznym, podobnie jak u romantyków, choć w twórczości powoli zyskiwali na znaczeniu. Pod koniec XIX wieku w literaturze polskiej zaczęły pojawiać się prace z elementami antysemityzmu.

W tej pracy starałam się przedstawić relacje polsko-żydowskie na przykładzie wyobrażeń i literackich obrazów Estery i Kazimierza. Jak już wspomniałam wcześniej, ideologie i legendy krzyżowały się z trendami literackimi nie tylko XIX i początku XX wieku. Wrogie stereotypy i idealne modele oparte na koncepcjach współistnienia ujawniły zarówno chęć wzajemnego zrozumienia, jak i wynikający z tego strach. Jednak warunki i podejście do tej kwestii nie były takie same po obu stronach. Polscy Żydzi, w tym autorzy piszący w języku jidysz, zdobyli dużą wiedzę o literaturze polskiej. Motywy i echa tej literatury stały się znanymi elementami literatury jidysz. Z drugiej strony, choć polscy pisarze interesowali się literaturą jidysz i zdawali sobie sprawę z potrzeby jej poznania, tak naprawdę nigdy jej nie znali. Krótkie epizody zainteresowania niektórymi aspektami literatury jidysz nie trwały długo, więc nie mogły mieć szczególnego wpływu na ich twórczość. Literatura

pisana w jidysz, czyli literatura żydowska, interesował pisarzy polskich, ale wciąż pozostawała tylko niewielką częścią literatury regionalnej na marginesie literatury europejskiej i światowej.

Jest jednak co najmniej jeden obszar, którym literatura jidysz mogła wzbogacić polskich pisarzy, a którego nie mogliby znaleźć w żadnym innym źródle: tematy i postacie żydowskie. Naiwny entuzjazm, z jakim polscy pisarze witali literaturę jidysz przy każdym przypadkowym spotkaniu, prowadzi nas do dylematu uwikłania się w antysemickie stereotypy z jednej strony i wzorce filozoficzne z drugiej. W chwili, kiedy zmieniało się podejście do tematu żydowskiego i obrazu Żyda w polskiej literaturze, warto zwrócić baczniejszą uwagę, jaką rolę odgrywa w tym procesie literatura jidysz.

Jeśli zaś chcemy się przyjrzeć przedstawieniom postaci nieżydowskich w literaturze jidysz, okazuje się, że przez pewien czas odzwierciedla ona utrwalone stereotypy, jakie panują w społeczności żydowskiej. Przełom nastąpił na przełomie XIX i XX wieku, ale i tak w tych pracach nadal pojawiały się elementy o zabarwieniu ideologicznym.

Choć liczba prac podejmujących tematykę żydowską znacznie wzrosła na przełomie XIX i XX wieku, nie spowodowały one znaczących zmian w negatywnej ocenie polskich Żydów. Jednak kolejne lata nie poprawiły sytuacji. Wraz z doświadczeniami I wojny światowej i powojennymi przemianami świata pojawiły się nowe problemy i pogłębiło się nasilenie antysemickich elementów w literaturze, zapowiadając okropności kolejnej wojny.

Obrazová dokumentace

Obr. č. 1 – *Kališský zákon* (Statut kaliski; כתב הזכויות של קאליש) v hebrejštině. Ilustrovaná verze od Artura Szyka z let 1926–1928.

URL: <<https://cbj.jhi.pl/documents/810807/0/>>.

Obr. č. 2 – *Kališský zákon* (Statut kaliski) v polštině, zobrazení krále Kazimíra III. Velikého. Ilustrovaná verze od Artura Szyka z let 1926–1928.
 URL: <<https://cbj.jhi.pl/documents/810729/0/>>.

Obr. č. 3 – Polské království za vlády Kazimíra III. Velikého.

URL: <<https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=4296211>>

Obr. č. 4 – *Kazimierz III i Esterka* (1850) od Aleksandra Lessera (1814–1884).

URL: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Casimirgreat_est.jpeg>.

Obr. č. 5 – *Jan Długosz* od Władysława Łuszczkiewicze (1828–1900).

URL:<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jan_D%C5%82ugosz_by_W%C5%82adys%C5%82aw_%C5%81uszczkiewicz.png>.

Obr. č. 6 – *Adéla Hesenská*, nakreslil Jan Matejko (1838–1893) roku 1865.

URL:<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jan_Matejko_-_Adelajda_Heska_1865.jpg>.

Obr. č. 7 – Portrét Krzysztofa Opalińskiego z jeho hrobky v Sierakowicach.

URL:<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Krzysztof_Opali%25%84ski.jpg>.

Obr. č. 8 – *Dom Esterki* (Dům Esterky) v Opocznie.

URL:<https://cdn02.sulimo.pl/media/userfiles/opoczno.cms2.sulimo.pl/Tresci_stale/Warto_zobaczyc/23cd173fde6a394b831cdc3312af8353.jpg>.

Obr. č. 9 – *Dom Esterki* na radomském náměstí.

URL: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dom_Esterki_in_Radom_01.jpg>.

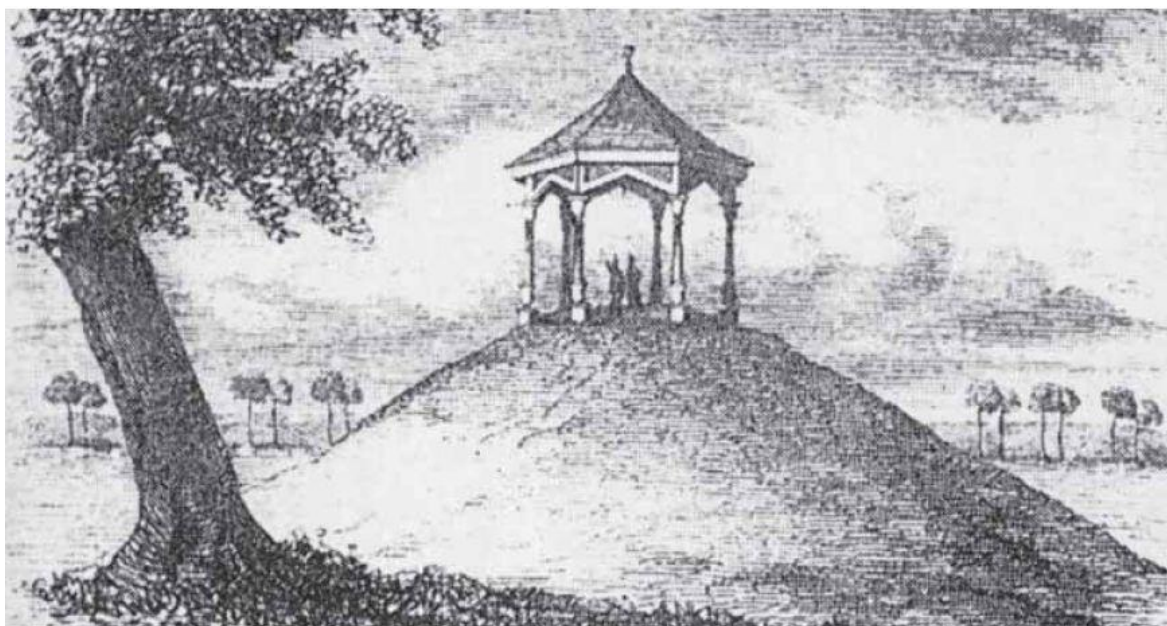
Obr. č. 10 – *Dom Esterki* na náměstí v Rzeszowie.

URL: <<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:P8100165.JPG>>.

Obr. č. 11 – *Pałac Królewski w Łobzowie.*

URL: <<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:%C5%81obz%C3%B3w333.jpg>>.

Obr. č. 12 – *Kopiec Esterki (Kopec Esterky) – Widoki Krakowa Friedricha Philippa Usenera z roku 1805.*

URL: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kopiec_Esterki.jpg>.

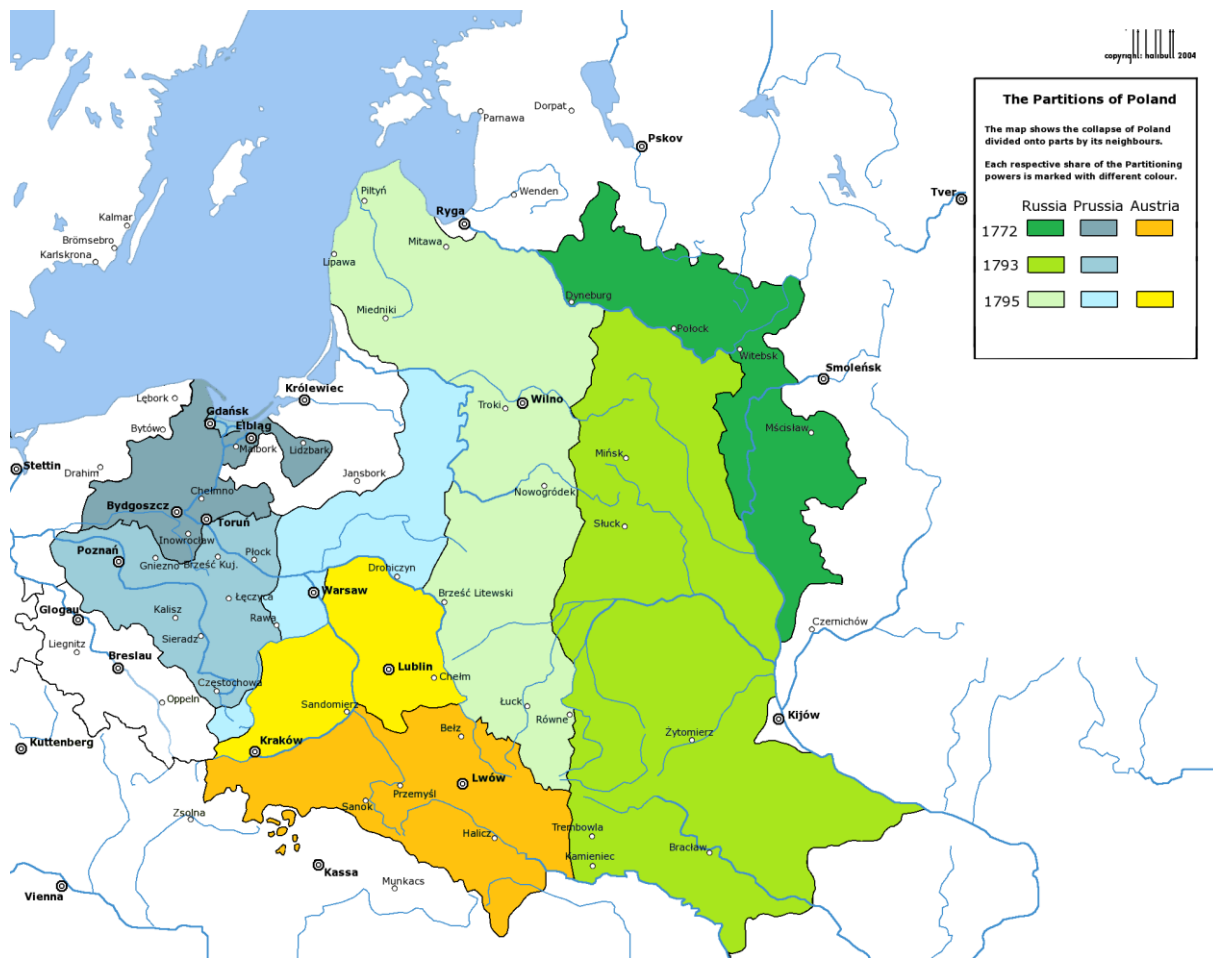
Obr. č. 13 – *Dom Esterki* v Krakově (ul. Krakowska 46), dnešní Etnografické muzeum.

URL:<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Esterka_House,Kazimierz,Krak%C3%B3w,Poland.JPG>.

Obr. č. 14 – Nástěnná malba zobrazující Esteru Małach a krále Kazimíra III. Velikého. Autorem je Piotr Janowczyk a malbu instaloval na zeď v ulici Józefa v blízkosti křižovatky s ulicí Estery.

URL:<<https://photos.smugmug.com/Krakow/Krakow-Itineraries/i-465GxZ3/0/b6b7e818/L/kazimierz-mural-L.jpg>>.

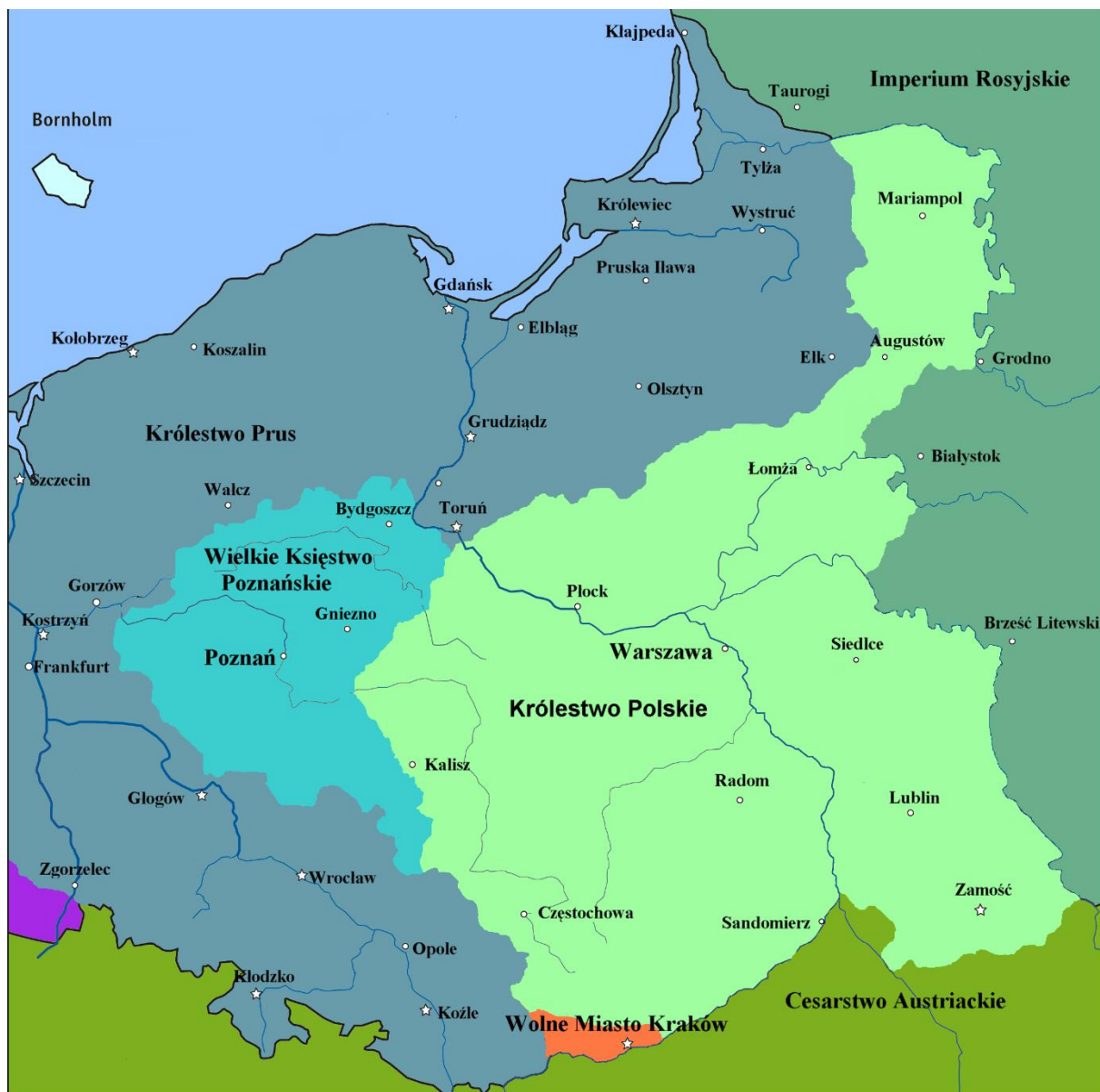
Obr. č. 15 – Mapa dělení polského území.

URL:<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Partitions_of_Poland.png>.

Obr. č. 16 – Mapa Varšavského knížectví z let 1809–1815.

URL:<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Duchy_of_Warsaw_1809-1815.PNG>.

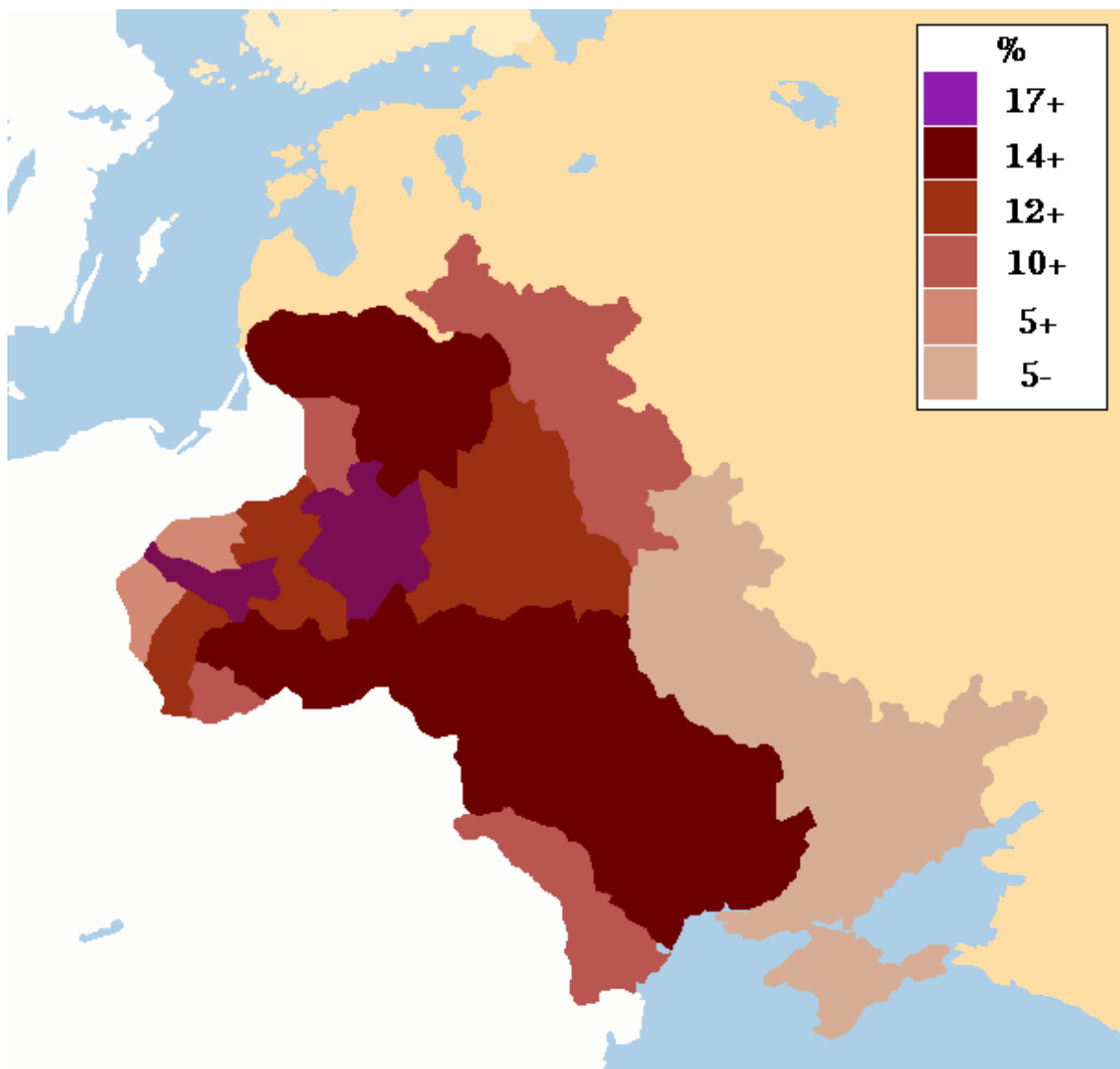
Obr. č. 17 – Mapa zobrazující polské území po Vídeňském kongresu roku 1815.

URL:<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Congress_Poland_in_1815.PNG>.

Obr. č. 18 – Rytina z 19. století (okolo roku 1831) zobrazující členy židovské městské gardy, ozbrojené polovojenské formace vytvořené během listopadového povstání. Autorem je Fryderyk Krzysztof Dietrich.

URL:<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:%C5%BBydowska_Stra%C5%BC_Bezpiecze%C5%84stwa_by_JN_G%C5%82owacki.jpg>.

Obr. č. 19 – Mapa zobrazující procento židovského obyvatelstva v zóně osídlení před první světovou válkou.

URL:<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_showing_percentage_of_Jews_in_the_Pale_of_Settlement_and_Congress_Poland,_c._1905.png>.

Seznam pramenů a literatury

Prameny

ASZ, Szalom. *Dramaty*. Kutno: Miejska i Powiatowa Biblioteka Publiczna im. Stefana Żeromskiego, 2013, s. 273. ISBN 978-83-937792-0-8.

BERNATOWICZ, Feliks. *Nalęcz. Romans z dziejów polskich*. Lwów: Drukarnia narodowa im. Ossolińskich, 1848, s. 331.

Bible česká. Díl prvý: Knihy starého zákona. Svazek II: Ester – Kniha Sirachovcova. Praha: nákl. „Dědictví sv. Jana Nepomuckého“, 1921, s. 832.

BRONIKOWSKI, Alexander. *Kazimierz Wielki i Esterka, tom II*. Warszawa: Drukarnia Józefa Węckiego, 1828, s. 214.

GINTYŁŁO, Jan Chryzostom. *Nauka czytania po polsku dla młodzi wyznania starozakonnego*. Wilno: nakł. i druk. Józefa Zawadziego, 1817, s. 28.

GLIŃSKI, Kazimierz. *Żydzi. Obraz dramatyczny osnuty na tle prześladowań Żydów w połowie XIV w.* Warszawa: nakł. autora, 1901, s. 86.

IMBER, Samuel Jacob. *Esterke*. New York: K.G. Saur, 1994, s. 60.

Instytut Allerhanda. *Wielka karta swobód żydowskich - Statut kaliski*. [cit. 2020-09-10].

URL: <<http://statutkaliski.allerhand.pl/statut-kaliski/>>.

JUNOSZA, Klemens. *Cud na kirkucie*. Warszawa: skł. gł. w Księgarni E. Wende i Spółka, 1905, s. 36.

KONOPNICKA, Maria. *Mendel Gdański*. Wrocław: Zakład im. Ossolińskich, 1954, s. 34.

KOZŁOWSKA-BUDKOWA, Zofia (red.). *Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae: Liber 9*. Warszawa: Państwowe Wydaw. Naukowe, 1978, s. 507.

KOZŁOWSKI, Stanisław. *Esterka: dramat w VI-ciu obrazach na tle historycznym*. Warszawa: Druk E. Lubowskiego i S-ki, 1897, s. 162.

KRASZEWSKI, Jan Ignacy. *Król chłopów*. Tom II. Kraków: Nakład Spółki wydawniczej księgarzy w Warszawie, 1881, s. 210.

KRASZEWSKI, Jan Ignacy. *Król chłopów*. Tom III. Kraków: Nakład Spółki wydawniczej księgarzy w Warszawie, 1881, s. 218.

KRASZEWSKI, Jan Ignacy. *Król chłopów*. Tom IV. Kraków: Nakład Spółki wydawniczej księgarzy w Warszawie, 1881, s. 194.

MICKIEWICZ, Adam. *Skład zasad*. Řím, 29. 3. 1848. [cit. 2021-02-01].

URL: <https://pl.wikisource.org/wiki/Sk%C5%82ad_zasad>.

OPALIŃSKI, Krzysztof. *Satyry*. Wrocław: Zakład im. Ossolińskich, 1953, s. 320.

ORZESZKOWA, Eliza. *O Żydach i kwestyi żydowskiej*. Wilno: Skład główny w księgarni E. ORZESZKOWÉJ i S-ki, 1882, s. 104.

Literatura

BACHÓRZ, Józef. Wstęp. In PRUS, Bolesław. *Lalka T. I*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1998, s. CVI–CVII. ISBN 83-04-04381-5.

BAŁABAN, Majer. *Kiedy i skąd przybyli Żydzi do Polski: wykład habilitacyjny na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warszawskiego, wygłoszony dnia 5 czerwca 1928 roku*. Warszawa: Menora, 1931, s. 21.

BANASIK, Piotr. Ślady historii. In *Geodeta*, 10 (173), říjen 2009 [2020-10-10].

URL: <https://geoforum.pl/upload/review/file/3318_173_s52_58z.pdf>.

BARTOSZEWICZ, Kazimierz. *Antysemityzm w literaturze polskiej XV-XVII w.* Warszawa: Gebethner i Wolff, 1914, s. 143.

BERGMANN, Olaf. *Narodowa demokracja wobec problematyki żydowskiej w latach 1918–1929.* Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1998, s. 399. ISBN 8386138289.

BOROWY, Wacław. *Kamienne rękawiczki i inne studja i szkice literackie.* Warszawa: Instytut Literacki, 1932, s. 356.

BORZYMIŃSKA, Zofia – ŻEBROWSKI, Rafał. *Polski słownik judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie. T. 1.* Warszawa: Prószyński i S-ka, 2003, s. 848. ISBN 83-7255-12-6-X.

BORZYMIŃSKA, Zofia. *Studia z dziejów Żydów w Polsce, tom pierwszy.* Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny, 1995, s. 209. ISBN 83-85888-79-9.

BRZEZINA, Maria. *Języki mniejszości narodowych w tekstach literackich i folklorystycznych.* Tom 1, Południowookresowa polszczyzna Żydów. Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1979, s. 153. ISBN 83-01-01277-3.

BURYLA, Sławomir (red.). *Pogromy Żydów na ziemiach polskich w XIX i XX wieku, T. I: Literatura i sztuka.* Warszawa 2018, s. 462, ISBN 978-83-65880-11-6.

BUTKIEWICZÓWNA, Irena. *Powieści i nowele żydowskie Elizy Orzeszkowej.* Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1937, s. 152.

CAŁA, Alina. *Asymilacja Żydów w Królestwie Polskim (1864–1897).* Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1989, s. 407. ISBN 83-06-0178-7.

CAŁA, Alina. *Wizerunek Żyda w polskiej kulturze ludowej.* Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1992, s. 213. ISBN 83-230-0729-2.

CAŁA, Alina. *Żyd – wróg odwieczny? Antysemityzm w Polsce i jego źródła.* Warszawa: Nisza, 2012, s. 868. ISBN 978-83-627-9508-6.

- DANEK, Wincenty. *Józef Ignacy Kraszewski*. Warszawa, Wiedza Powszechna, 1973, s. 546.
- DAVIES, Norman. *Boże igrzysko. Historia Polski*. Kraków: Wydawnictwo Znak, 2006, s. 1232. ISBN 83-240-0654-0.
- EISENBACH, Artur. *Żydzi a powstanie styczniowe: materiały i dokumenty*. Warszawa: PWN, 1963, s. 237.
- FUKS, L., Menahem Man ben Salomo Halevi und sein Jiddisches Geschichtswerk "Sche' erit Jisrael". In *Zeitschrift für deutsche Philologie* (100). Berlin: Kohlhammer, 1981, 170-86. ISSN 0044-2496.
- FUKS, Marian. *Prasa żydowska w Warszawie, 1823–1939*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN, 1979, s. 362. ISBN 83-01-00456-8.
- GERACI, Robert P. – KHODARKOVSKY, Michael. *Of Religion and Empire: Missions, Conversion, and Tolerance in Tsarist Russia*. Ithaca: Cornell University Press, 2001, s. 368. ISBN 0-8014-8703-X.
- GRODECKI, Roman. *Polska piastowska*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1969, s. 785.
- GRONIEWSKI, Krzysztof – SKOWRONEK, Jerzy. *Historia Polski 1795–1914*. Warszawa: Wydawnictwo szkolne i pedagogiczne, 1987, s. 481. ISBN 83-02-02788-X.
- HALKOWSKI, Henryk. *Żydowski Kraków. Legendy i ludzie*. Kraków, Budapeszt: Wydawnictwo Austeria, 2011, s. 384. ISBN 9788389129901.
- HERTZ, Aleksander. *Żydzi w kulturze polskiej*. Warszawa: Biblioteka Więzi, 2014, s. 328. ISBN 9788362610648.
- HIRSZHORN, Samuel. *Antologia poezji żydowskiej*. Warszawa: Bracia Lewin-Epstein, 1921, s. 262.

INGLOT, Mieczysław. *Postać Żyda w literaturze polskiej lat 1822-1864*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1999, s. 295. ISBN 83-229-1947-6.

JASIENICA, Paweł. *Polska Piastów*. Warszawa: Prószyński i S-ka, 2007, s. 408. ISBN 9788374694797.

KALINOWSKI, Daniel (red.). *Szalom Asz. Polskie i żydowskie konteksty twórczości*. Kutno: Miejska i Powiatowa Biblioteka Publiczna im. Stefana Żeromskiego, 2011, s. 159. ISBN 9788393195565.

KALINOWSKI, Daniel. *Z ziemi polskiej w świat. Z romantyzmem w tle*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2020, s. 27.

KARWOWSKI, Stanisław. *Historia Wielkiego Księstwa Poznańskiego, t. I, 1815–1852*. Poznań: Druk. Nakładowa Braci Winiewiczów, 1918, s. 588.

KERBEL, Sorrel (red.). *Jewish Writers of the Twentieth Century*. New York: Fitzroy Dearborn, 2003, s. 1394. ISBN 1-57958-313-X.

KLEINER, Juliusz. *Sentymentalizm i preromantyzm. Studia inedita z literatury porozbiorowej 1795–1822*. Kraków: Wydawnictwo literackie, 1975, s. 238.

KORZEC, Paweł. Pogrom białostocki w 1906 r. i jego polityczne reperkusje. In: *Rocznik Białostocki*, tom III. Białystok: Wydano z zasiłku Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Białymstoku, 1962, s. 149–182.

KRAJEWSKI, Andrzej. Wanda. In *Pomocnik Historyczny, Polacy i Niemcy*. Warszawa: Polityka, 2018, s. 21. ISSN 2391-7717.

KRAUSHAR, Aleksander. *Historia Żydów w Polsce*. Tom I, Okres piastowski. Warszawa: Druk. Gazety Polskiej, 1865, s. 245.

KRÓL, Marcin. *Konserwatyści a niepodległość*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1985, s. 283. ISBN 9788321105802.

- KROSZCZOR, Henryk. *Cmentarz żydowski w Warszawie*. Warszawa: PWN, 1983, s. 104. ISBN 83-01-04304-0.
- KRZYŻANOWSKI, Julian. *W świecie romantyzmu*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1961, s. 371.
- KUKIEL, Marian. *Zarys historii wojskowości w Polsce*. London: Puls, 1992, s. 333. ISBN 0-907587-99-2.
- KULCZYCKA-SALONI, Janina (red.). *Obraz literatury polskiej XIX i XX wieku. Seria 4, Literatura polska w okresie realizmu i naturalizmu, tom 2*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe PWN, 1966, s. 541.
- KUNITZ, Joshua. *Russian Literature and the Jew: A Sociological Inquiry Into the Nature and Origin of Literary Patterns*. New York: Columbia University Press, 1929, s. 195.
- LIPTZIN, Sol. *A History of Yiddish Literature*. New York: Jonathan David Publishers, 1972, s. 521. ISBN 0-8246-0124-6.
- ŁASTIK, Salomon. *Z dziejów oświecenia żydowskiego*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1961, s. 296.
- MACIOS, Karolina. Posłowie. W: Zygmunt Krasiński: *Nie-Boska komedia*. Kraków: Zielona sowa, 2006, s. 130. ISBN 83-7220-570-1.
- MALEC, Jerzy (red.). *Parlamentaryzm i prawodawstwo przez wieki: prace dedykowane prof. Stanisławowi Płazie w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1999, s. 361. ISBN 8323311943.
- MAREK, Bernard. Związki Pereca z polską kulturą. In *Wybór opowiadań*. Wrocław–Warszawa: Ossolineum, 1958, s. 452.

MARTUSZEWSKA, Anna. *Pozytywistyczne parabole*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 1997, s. 208. ISBN 83-7017-784-0.

MIŁOSZ, Czesław. *Historia literatury polskiej do roku 1939*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy „Znak”, 1993, s. 526. ISBN 83-7006-424-8.

NIEMCEWICZ, Julian Ursyn. *Dzieła poetyczne wierszem i prozą J. U. Niemcewicza*. Tom 5. Lipsk: Nakł. i dr. Breitkopfa i Haertela, 1838, s. 272.

OPALSKI, Magdalena – BARTAL, Israel. *Poles and Jews: A Failed Brotherhood*. Brandeis: Brandeis University Press, 1992, s. 205. ISBN 0-87451-602-1.

OPOCZNO. *Dom Esterki*, 28.09.2011 [cit. 2020-10-10].

URL: <<https://www.opoczno.pl/miasto-i-gmina/warto-zobaczyc/n,68144,dom-esterki.html>>.

Ottův slovník naučný. Čtvrtý díl. Praha: Argo, Paseka, 1995, s. 1026. ISBN 80-7185-089-6.

Ottův slovník naučný. Desátý díl. Praha: J. Otto, 1896, s. 1025.

Ottův slovník naučný. Patnáctý díl. Praha: J. Otto, 1900, s. 1066.

PANAS, Władysław. Sacer: święty-przeklęty. Obraz judaizmu w literaturze polskiej drugiej połowy XIX wieku. In FITA, Stanisław (red.). *Problematyka religijna w literaturze pozytywizmu i Młodej Polski. Świadectwa poszukiwań*. Lublin: TN KUL, 1993, s. 443. ISBN 83-85291-57-1.

PIEKARA, Magdalena. *Kwestia żydowska w publicystyce Elizy Orzeszkowej*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2013, s. 291. ISBN 978-83-226-2214-8.

PROKOP-JANIEC, Eugenia. *Pogranicze polsko-żydowskie*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagellońskiego, 2013, s. 336. ISBN 978-83-3507.

PRZYBYLSKI, Ryszard – WITKOWSKA, Alina. *Romantyzm*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009, s. 744. ISBN 9788301138486.

PUTEK, Józef. *Mroki średniowiecza: obyczaje, przesady, fanatyzm, okrucieństwa i ucisk społeczny w Polsce*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1956, s. 542.

RUTA, Magdalena. *Literatura jidysz*. Wydawnictwo AUSTERIA. [cit. 2021-01-13].

URL: <<https://austeria.pl/produkt/slownik-polsko-jidysz/>>.

SADEK, Vladimír. *Kabala a pražská judaika*. Praha: Malvern, 2018, s. 304. ISBN 978-80-7530-152-9.

SAKOWSKA, Ruta. *Ludzie z dzielnicy zamkniętej*. Warszawa: Wydawnictwo PWN, 1993, s. 276. ISBN 830111147X.

SHMERUK, Chone. *Dějiny literatury jidiš*. Olomouc: Votobia, 1996, s. 165. ISBN 80-7198-142-7.

SHMERUK, Chone. *Legenda o Esterce w literaturze jidysz i polskiej*. Warszawa: Oficyna Naukowa, 2000, s. 153. ISBN 83-88164-05-8.

SHMERUK, Chone. Segalowicz Zusman. In *Polski Słownik Biograficzny*, tom XXXVI, Warszawa-Kraków: Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, 1995, s. 640.

SIERADZKI, Józef. Bolesława Pobożnego statut kaliski z 1264 dla Żydów. In GIEYSZTOR, Aleksander (ed.). *Osiemnaście wieków Kalisza: studia i materiały do dziejów miasta Kalisza i regionu kaliskiego. Tom 1*. Kalisz: Wydawnictwo Poznańskie, 1960, s. 133–142.

SKOWRONEK, Jerzy. *Adam Jerzy Czartoryski 1770-1861*. Warszawa: Wiedza powszechna, 1994, s. 609. ISBN 8321408850.

SOKOLOW, Florian. *Nahum Sokolow, Life and legend*. London, Jewish Chronicle Publications. 1975, s. 248. ISBN 0900498617.

STAHL, Nanette. *Sholem Asch reconsidered*. New Haven: Beinecke rare Book and manuscript library, 2004, s. 303. ISBN 0845731521.

ŚLIWIŃSKI, Józef. *Kazimierz Wielki. Kobiety a polityka*. Olsztyn: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie, 1994, s. 159. ISBN 8390085119.

ŚWIĘTOCHOWSKI, Aleksander. *Wspomnienia*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Ossolineum, 1966, s. 307.

ŠEDINOVÁ, Jiřina. *David Gans: Pražský renesanční židovský historik*. Praha: Akademia, 2016, s. 280. ISBN 978-80-200-2547-0.

TOPOLSKI, Jerzy. *Historia Polski*. Poznań: Wydawnictwo poznańskie, 2015, s. 435. ISBN 978-83-7976-270-5.

TRZECIAK, Ewa (red.). *Panorama dziejów Polski*. Warszawa: Wydawnictwo Interpress, 1983 s. 172. ISBN 83-223-1969-X.

WOJTYCZEK, Anna. *Tradycja i religia Żydów w literaturze polskiej XIX wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Cyklady, 2012, s. 398. ISBN 978-83-60279-48-9.

WYKA, Kazimierz. *Modernizm polski*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1968, s. 513.

WYROZUMSKI, Jerzy. *Kazimierz Wielki*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986, s. 290. ISBN 83-04-01041-0.

ŻYCHLIŃSKI, Teodor. *Złota Księga Szlachty Polskiej, R II*. Poznań: Jarosław Leitgeber, 1880, s. 416.

ŻYWCZYŃSKI, Mieczysław. *Historia powszechna 1789-1870*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1979, s. 702. ISBN 83-01-01205-6.